

४२०५

૪૨૦૫

એક પથ્થરના પ્રતાપ!

એક રમુજ વારતા.

ખનાવનાર

બહમનજી નવરોજજી કાખરાજી,

“દુરસદ”ના અધીપતી; “દેલજંગ દલેર,” “સિપાહબચ્ચાની સજ્જની,”

“ધીરજતું ધન યાને સંકટ અને સખુરી,” “પાકીજેહ પ્યાર

યાને ખુશરો અને પરીચેહર.” “ફરાંમઝ,” “કાચા કાનની

ખરાખી યાને ઝેખનેઝર અને શીરીન,” “બુગાર,”

“કાવલાની કાંહાણી-ભાગ ૧લો, ૨જો, ૩જો,

તથા ચોથો,” “વશ પર નજ્દા યાને

ખુશખખત અને ખુશચેહર,” “અંધારી

રાત્રે મગ કાલા,” “એહેરા

એહેલાકાકા,” “સુખલાજનાં

સંકટો” ઈલાહીના

કરતા.

મુબઈ મધે

ફાઈ પોર્ટીંગ પ્રેસમાં

સેમ્યુઅલ હાર્થમ પ્રિંટરે છાપ્યું છે.

અર્પણ.

જ રરતા ખરતા ચાળાવારા જીવા બાપો પોતાનાં
અચ્ચાંચ્ચાથી કંટાલે છે, અથવા તેમની તાલીમ ને તરબી-
યત ઉપર પોતે જાતે કાલજીથી ધ્યાન આપવાને બેકદર કે
બેદરકાર છે—તેમજ વલી જીઓનાં કલેજાં કોઈ કુદુરાપાથી
બલીને બેપર થયાં હોય ને મોંનું અરધું રડેલું મધરડા જેવું
ખન્યું હોય ને બાપોને અને તેવા ખરીયલોને આ નાથકલી
રમુજી વારતા તેમની મરજી કે મંજુરયાત વના ફરજ્યાત
અર્પણ કરવામાં આવી છે.

ફેબ્રવારી ૧૮૯૦

બ. ન. કાખરાજ,
બનાવનાર.

"But what strange art, what magic can dispose
 The troubled mind to change its native woes ;
 Or lead us willing from ourselves to see
 Others more wretched-more undone than we ?
 This books can do, nor this alone: they give
 New views to life and teach us how to live ;
 They soothe the grieved-the stubborn they chastise,
 Fools they admonish, and confirm the wise ;
 Their aid they yield to all ; they never shun
 The man of sorrow, nor the wretch undone ;
 Unlike the hard, the selfish and the proud
 They fly not sullen from the suppliant crowd ;
 Nor tell to various people various things,
 But show to subjects what they show to kings."

દીખાયો.

દર વરસ અથવા તેની આસપાસના લાયક અંતરે અકેક નીતીમાન નાવેલ પ્રગટ કર્યા જવાનો જે અમોએ અવલ એરાદો જાહેર કર્યો હતો તેને અનુસરીને વહી આ એક નવાં પુસ્તક સાથે શોકાન ગુજરાતી વાંચનારાંઓની નાનીતી મુલાકાતે ઉતરી પડવા માટે અમો ખુશી છીએ. “દેલજંગ દલેર”ની અમારી પેહેલી બાહેર પહેલી (અને અત્યાર તુલકમાં પુરતી જાણીતી થઇ પડેલી) વારતા પછી એક દગ્ગન ઉપર વારતાઓ, નાટકો અને ફારસો વગેરેથી અમારી એ પેહેલી ખીછાંણુ વધારવા અને સુધારવાને અમને પ્રસંગોપાત જાહેર જોગવાઈઓ થઈ છે. અને વગર ઘોંઘાતે એ અમારાં અદના લખાંણુ લોક પ્રસન્નતા પામ્યાં ગયાં છે અને પામ્યાં જાય છે તે પ્રત્યે અમારો પરમ સંતોશ વખતે વખત વધુ અને વધુ વીશ્વાસની ખાત્રી સાથે રળુ કરી શકવાને માટે અમો અમારાં તે સુજ વાંચનારાંઓના આશરા અને ઉત્તેજનને દરેક રીતે હેસાંનમંદ છીએ.

“એક પથ્થરના પ્રતાપ” એ અમારી નવી ચોપડીનું નવાઈ જેવું નામ તે માંહેલી કદખીત પણ ખરેખરી રમુજ રચણાની કલ કુંચી છે. એ વારતા અમોએ હંમેશ પેકે ઇંગ્રેજ ઉપરથી પારસી સંસારને લાગુ પાડી લાયક ફેરફારો સમેત ઉપજાવી કાઢી છે, અને જોકે તે માંહેલા બનાવો ખીલકુલ અસંભવીત અને હસી કાઢવા જોગ વાંચનારને જણાશે, તોપી એક રમુજ તરીકે તે દુરસદે વાંચતાં રમુજનાં પેટાંમાં પેટ ભરીને હસવા ઉપરાંત વાંચનાર તેમાંથી કાંઈ આનંદની ચીમકોઓ ખી સોહધી કાઢવામાં છેક નીષ્ફલ થનાર નથી એમ અમો આશા રાખીએ છીએ.

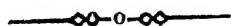
અમો અમારી દરેક વારતાઓમાં આજવેર તેનાં ખરીદદાર ખાંતુઓ અને ગ્રહસ્થોનાં નામ છાપી સાચવી રાખતા આવ્યા છીએ, તે તરીકે આ નવાં પુસ્તકમાં નહીં ધારેલી રીતે પડતો મેલવો

પડ્યો છે. આ નવી ચોપડી લેવાની સરેસ્તા પ્રમાણે અમારા જથ્થા-
કનાં ધરાકોની મંજુરીયાત મંગાવવાની લાયક પુછગાછ છેક છેલ્લે
સુધી કાંઈક નબરવસપણું વચ્ચે મુલતવી રાખવામાં આવી, ને તે
દરમ્યાન નહીં ધારેલી રીતે એક નવી રોકાણ નીકલી આવવાના
સબબે ચોપડી તૈયાર થઈ રહેતાં બી એ પુછગાછપર ધ્યાન આપવા
અવકાશ થઈ નથી, એટલે ચોપડીને ખોટી કીધા કરતાં એ સરે-
સ્તાનાં લીસ્ટ વગર દેખાવ કરવાને અમોએ વધારે યોગ્ય માન્યું
છે. એમ કરતાં અમો જણાવવાને ખુશી છીએ કે વરસોથી વલગી-
રહેલાં એ અમારાં ધરાકો માંહેલાં કેટલાંકને એ મંજુરીયાત પુછા-
વતાં આ દીબાચો લખતાં સુધીમાં જે જવાબો પાછા ફરી વલવા
પાંખ્યા છે તેમાં ઘણા એવા છે કે જે અમારી ચોપડી વગર પુછવે
દર વખત મોકલી આપવાને એલતેમાસ કરે છે, અને વલી ઘણાંક
એવા બી પણ છે કે જે આગલ થયેલી એજ જતની એલતેમાસ
છતાં મંજુરયાત પાછી પુછવા માટે અમને સાંભો “ટપકો” આપે
આપે છે ! એટલા માટે અમને ઉમેદ રાખવાની છે કે એ જતના
વીશ્વાસ અને માનને “કાવલાની કાંઠાંબી” અને એવાંજ બીજાં દરેક
અમારાં આગલાં પુસ્તકો પેરે આ વારતા બી એવાં કદરદાન વાંચ-
નારાંઓના વર્ગમાં લાયક થશે ને હરશે.

ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૦.

બા. નં. કાબરાજી,

ખનાવનાર.

સાંકળીઉં.

સંકે-

પ્રકરણ	૧	લું—શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી. ...	...	૧
પ્રકરણ	૨	જી—પથ્થરના પ્રતાપ ! ...	...	૬
પ્રકરણ	૩	જી—આપનો બેટા ને બેટાનો આપ ! ...	...	૧૩
પ્રકરણ	૪	થું—માલાલક્ષ્મીથી બોરીબંદર. ...	...	૧૬
પ્રકરણ	૫	મું—સ્ટેશન ઉપર. ...	...	૧૯
પ્રકરણ	૬	થું—મુંબઈથી પુના. ...	...	૨૩
પ્રકરણ	૭	મું—ભીખાજીબાના ચીલખુલીયા દુશમનો. ...	...	૨૮
પ્રકરણ	૮	મું—વંધતાં સંકટો. ...	...	૩૨
પ્રકરણ	૯	મું—નામોસી... ...	...	૩૬
પ્રકરણ	૧૦	મું—ભીખાજીબા કલાસમાં. ...	...	૪૦
પ્રકરણ	૧૧	મું—આશા—નીરાશા. ...	...	૪૪
પ્રકરણ	૧૨	મું—એક નવી ઉમેદ. ...	...	૪૯
પ્રકરણ	૧૩	મું—નાહસવાની તૈયારી. ...	...	૫૧
પ્રકરણ	૧૪	મું—“ માઈ સસલું લાવ ! ” ...	...	૫૬
પ્રકરણ	૧૫	મું—ઘર તરફના સમાચાર. ...	...	૬૧
પ્રકરણ	૧૬	મું—કાગલે કરેલી વેદના. ...	...	૬૪
પ્રકરણ	૧૭	મું—વધુ વેદનાઓ. ...	...	૬૭
પ્રકરણ	૧૮	મું—વધુ વેદનાઓ (ચાલુ). ...	...	૭૧
પ્રકરણ	૧૯	મું—ભીખાજીબાની ચીંતા ...	...	૭૫
પ્રકરણ	૨૦	મું—“ કવાબમાં હાડકું.” ...	...	૭૯
પ્રકરણ	૨૧	મું—કવાબમાંનાં હાડકાંએ કીધેલું કારજ ...	...	૮૩
પ્રકરણ	૨૨	મું—નવી નાસીપાસી. ...	...	૯૦
પ્રકરણ	૨૩	મું—નાસ્તો. ...	...	૯૩
પ્રકરણ	૨૪	મું—બાર ફટકાની સળ ! ...	...	૯૫

સાંકળીઠ.

			સફે.
પ્રકરણ	૨૫ મું—બાપ અને બેટા.	... ..	૯૭
પ્રકરણ	૨૬ મું—અદી અને દીની.	... ..	૧૦૫
પ્રકરણ	૨૭ મું—મુશકેલીઓ અને કૃતેહ.	... ..	૧૧૦
પ્રકરણ	૨૮ મું—નવી હરકતો—નવી નાઉમેદી.	... ..	૧૧૩
પ્રકરણ	૨૯ મું—ભીખાળ્યાની ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ.	... ..	૧૧૯
પ્રકરણ	૩૦ મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	... ..	૧૨૩
પ્રકરણ	૩૧ મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	... ..	૧૨૭
પ્રકરણ	૩૨ મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	... ..	૧૩૧
પ્રકરણ	૩૩ મું—ઘેર પોહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).	... ..	૧૩૮
પ્રકરણ	૩૪ મું—ભીખાળ્યાનો સગો.	... ..	૧૪૪
પ્રકરણ	૩૫ મું—નવા જોખમો.	... ..	૧૪૮
પ્રકરણ	૩૬ મું—સુખી સેવટ.	... ..	૧૫૧

એક પથરના પ્રતાપ !

એક વારતા.

પ્રકરણ ૧ લું.

શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી.

શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી મુંબઈના એક માતખર વેપારી છે અને તેઓનો માહાલક્ષ્મીમાં એક કુસાદે બંગલો છે, તથા કોટમાં ઈંગ્લિશ બજારમાં તેઓની આશીસ છે. તેઓ આજે પણ હૈયાત છે, પણ અમો જે વખતને વાસ્તે તેઓને અમારાં વાંચનારાંઓ સાથે ઓલખાવીએ છીએ તે વાતને આજે લગભગ ત્રણ વરસ ગુજરી ગયાં છે, અને ત્યાર પછીજ તેઓની રજા પુછાવી તેઓપર ગુજરેલી એક ટુંક પણ ન્લેમ કાંઠાંણીનો ઘણો રમુજી હેવાલ અમો અતરે રજુ કરી શકીએ છીએ, જોકે એ કાંઠાંણી કે જે સાંભલવા મેલે પગથી તે માથાંવેર ખરેખરી બનેલી છે તેમાંથી કેટલાક ટકા દલાલી કાપી કાઢવાની છે તે તો અમારાં વાંચનારાંઓની મુનસરી ઉપરજ છોડવું પડશે.

એ શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજીને જે વખતને વાસ્તે અમો અમારાં વાંચનારાંઓસે ઓલખાવ્યે છીએ તે વખતે તેવણ વરસ સાહાઈની ભરતીમાં હતા. તેઓ દીલે કાવલા તોપણ સેહેજ ઉંચા અને પતલા હતા, અને મોં ઉપરના સફેદ થેળીઆ અને આંકડાદાર મોટી સફેદ મુઝ તેઓની બુજેર્ગી અને સદાનાં શાંણુપણુની હજી પણ સાહદત આપે છે. તેવણુનો પેહેરવેશ સધલો અસલી ફેશન છે, અને જોકે તેઓ ઈંગ્લિજ આશીસ ચલાવે છે, તોખી તેઓનો સન્નલો વસવાસ ખી સાદો અને અસલીજ છે.

તેઓ સ્વભાવના કરડા, મીઝજી, તુમાખદાર અને ચીરડાઉ ન્હતા—કોઇનો પોતાની મરજી વીરુદ્ધો બોલેલો બોલ સાંખે નહોં

તે કાસમના તેઓ એક આસામી હતા, પણ તેઓને જે વાતનો સૌથી મોટો કંટાળો હતો તે છોકરાંનો હતો. તેઓ બચ્ચાંની મસ્તી સામે મુતલબ ટકી શકતા નહીં હતા, અને તેથી બચ્ચાંઓથી કંટાળતા અને સદા ખીહીતા ધુજતા ફરતા હતા.

એમ છતાં તેમને પોતાને ત્રણ છોકરાં હતાં. વડી એક સુમારે ૧૮ થી ૧૯ વરસની ઉમરની છોકરી હતી, અને તેનાથી ઉતરતો એક અદી નામનો ૧૪ થી ૧૫ વરસની ઉમરનો છોકરો હતો, જે પછી સૌથી નાનો એક ખીજો છોકરો હતો, જે આપણી વારતાની શરૂઆત થાય છે તે વખતે ફક્ત ત્રણ વરસનો હતો.

આ છેલ્લાં બાલકને જનમ આપતાં તેની માતાનું મોહોત નીપજ્યું હતું, અને તેથી ઘરમાં એક અબલાગ્નતીના જોષ્ઠતા હાથ અથવા પવીત્ર આંકોશ વના છોકરાંઓની સઘલી વેઠ આ પારસી શેઠ્યાએ રાખેલાં નોકર નફરોપર—અથવા વધારે ખરી રીતે બોલ્યે તો ખુદ તેના (પોતાના) ઉપર આવી પડી હતી, અને તેથી તેનો સ્વભાવ વધારે બગડ્યો હતો, ને છોકરાંઓથી તે ઘણો વધારે કાયર થઈ કંટાળ્યો જતો હતો.

એટલા માટે તેણે અદીને તો પુનાની એક બોરડીંગ સ્કુલમાં કાઢ્યો હતો. બીખાગ્ન્યાનો અફસોસ એજ હતો કે મુબ્બમાં લોકો મોટી મોટી ડીંગ મારી જાણે છે, પણ અગતની ખુટાપર કોઈને ધ્યાન આપવાને ઉંઘ ઉડતી નથી;—અને એ અગતની ખુટમાં તેઓ એક સારા પાયાપર ચાલતી બોરડીંગ સ્કુલને મથાલે મુકતા હતા. તેઓનાં બેઝમાં એજ ખ્યાલ ધર ધાલી બેસી ગયો હતો કે દુકતાઓ ઘરમાં રહ્યાથી ઘણા તોફાંની અને હરાંમખોર થઈ જાય છે, અને તેથી તેઓને બોરડીંગ સ્કુલ મારફતે કેલવવા જેવો ખીજો રૂઠો ઉપાય કશે હોયજ નહીં, જેથી તેઓએ પોતાના ઉંમરે પોંહોંચેલા અરદેશર નામના દીકરાને છેલ્લાં છ વરસથી પુના ખાતે કુઘરેલી એક બોરડીંગ સ્કુલમાં મોટા માસીક પગારે મુક્યો હતો.

અને તેથી ફાયદો એ થયો હતો કે મા બાપના દેખીતા ધાક અને આંકોશ વગર અદી જોષ્ઠએ તે કરંતાં સામો વધારે બગડી ગયો હતો ! તેને તેના માસ્તરનો ભારે ધાક હતો ખરો, પણ તે માત્ર માસ્તરની નજરોબારજ—તેની નજરની હદની બાહર તે એક સંધાને રમરમ બોલાવતો નાખસો દેવ હતો.

તેનાપર તેના આપનો ખી ધાક તો રહ્યો હતો, પણ જેમ તે આપનો તે બચ્ચાંપર કશો પ્યાર ન હતો, તેમજ તે દીકરાનો તે આપપર કશો પ્યાર ન હતો, જેનું પરીણામ એ હતું કે લાંખી છુટીના દીવસોપર તે આપને ઘર આવતો ત્યારે ખી તે આપથી અને એમ દુરનો દુરજ રેહતો. બચ્ચાં જેમ હદ બાહર લાડ અને પ્યારથી ખીગડી જાય છે તેમજ તેઓ હદ બાહર ધાકથી ખી રદ થઇ જાય છે, અને તે સબકની ખીનમાહીતગારી વચ્ચે ભીખાજીઆએ પોતાના દીકરા અદીને પોતાની મક્સદથી ઉલટી રીતે સામો વધારે બગાડી નાંખ્યો હતો.

ક્રીસ્ટમ્સની મોટી છુટીના સબએ અરદેશર હમણાં ખી ઘેર આવેલો હતો, અને આજે તેની છુટીનો છેલ્લો દીવસ હોવાથી બપોરની મેલમાં તે પુનાની પોતાની સ્કુલમાં પાછો જવાનો હતો તેટલાં તે “ પીડા ” ક્યારે પતે તેની રાહ જોતા તેના આપ પોતાના હાલ-માંની ધઝીચેરમાં અલેટાયલા હતા. અદીએ એ આઠ દીવસની છુટીમાં પોતાના આપના ઘેરમાં ધુમ ઢીંગાણું કીધું હતું, અને ઘણીક ભાંજકેાડ ને બગાડ કીધો હતો જેમાં વલી એક તો હમણાંજ જમવાની ટેબલપર બાજુએ મેલેલાં એક શેભાયમાન લાંપનો તેણે ખુરદો કીધો હતો, તેનો બલાપો કરતાં ભીખાજીઆ પોતાના દ્રાઈંગ રૂમમાં આવી એક મોટી ધઝીચેરપર અલેટાયલા હતા. તેવણની પાસે એક નાહની ટીપાઈ ઉપર એક મોટાં ગલાસમાં અરકથી પાણી ઠંડું થતું હતું, અને તે જરા જરા વારે ગોટ ગોટ પીને તેઓ પોતાનો ઉકરેલો અને ઉસ્કેરાયેલો જીવ ઠંડો કર્યા જતા હતા. “ નખ્ખોદ ગીઆ માસ્તરોનેખી કાંઈ હરાંમખોરી છે ? ” તેઓ મનમાં ચીરડાઈને બલાપો કરતા હતા, “ કીસમીસની પારસીઓને છુટી શાંની આપવાની હોય ! બચ્ચાંઓને એક ખી દહાડો તે છુટી હોયજ કેવી ? એ બધું હંબગ છે, અને એ હંબગનો હું ટાઇમ્સ ને ગ્રેજેટમાં ચરચાપતર લખીને કાલને કાલ અટકાવ કરશ. વલી તે ઉપરાંત એ દુકતાના માસ્તરને ખી હું લખી વાલશ કે એને ફરીથી એકખી છુટી આપે નહીં, ને અહીં કદી ખી મોકલે નહીં.”

અદી પુના માંહેલી જાણીતી માંણેકજી માસ્તરની ખોરડીંગ સ્કુલમાં હતો. એ માંણેકજી માસ્તર વીરો અને તેની શાળા વીશે લોકમત મહુ સાઈ હતું, અને તેની સ્કુલ જેમ આજે છે તેમ

તે વખતે બી ઘણી કૃતેહમંદ હતી, પણ તે આસ્તરનો પોરચાઓપર ત્રાસ એટલો હતો કે છોકરાઓ તેનાં નામથીજ થરથર કંપતા હતા, અને એક મોટી છુટીની મજા માઆપનાં મુઆરક છાપરાંના આસરા હેઠલ ભોગવ્યા પછી પાછા તેને ઘેર અને સ્કુલમાં જવાને તેઓના જીવપર આવતું હતું.

અદીનો બી તેવોજ હાલ હતો. તેનાપર તેના આપનો ધાક હતો, પણ તોબી આપની નજરથી દુર ઘરમાં સૈાને ખુમ મરાવાની નેને એવી મોજ મલતી હતી કે તે મોજ મુકીને તેને જવા ગમતું ન હતું.

પણ જ્યા વના છુટક ન હતો. મેલ ત્રેન બપોરે ૧૧ વાગતે જતી હતી, અને તે દોસાજી અગ્યાર વાગતેથી તલપમાં પડયા હતા. અતે તેથી બાધ બેહેનોને મલી અદી ઘણી આનાંકાંની સાથે તેના આપના ઓરડામાં તેને મલવા આવ્યો.

તેનો આપ તો કાગને ડોલે તેની વાટજ જોતો હતો. “કુમ?” તેણે તે પીડા પટતી જોઇ લગાર ખુશી થઇ કહ્યું, “જયછ કે? ચાલ જ આપુ ને જોઇ તપાસીને ચાલજે, નહીં તો હારમાર મધનેજ પુરો થશે. સારું છે કે તમે લોકોને આપવામાં આવતી છુટી સદા-કાલ નીભતી નથી, નહીં તો તુંકે? ધુલના ફાકા ફકાડે! પણ ચાલ જ, થોડો તપાવ ના.”

“નહીં, જીવણો ગાડી જેતરાવા હજી ગીઓ નથી,” અદીએ હજી બી એવા બેકદર આપતું બને એટલું પાકવી લેવા ઠંડે કલેજે કહ્યું.

“નહીં?” બીબાજીબા ચીરડાઇ-ચીચવાઈને બોલ્યા; “નખોદ જયરે તમે બેઉનું! આય દુકતો જરૂર ત્રેન બોહી દેશે, ને વહી એક સુના મોહોર જેવો દહાડો બાંજશે.—અરે જા, દોડ અત્તર ઘડી, તેને લાત મારીને કેહે કે હમણાંજ જાય—સો કામ પડતાં મુકીને જાય.”

“ગીઓ ગીઓ તે, મેં બારીમાંથી હમણાંજ તેને જતો જોયો,” અદીએ ફેંક્યું.

બીબાજીબાએ એક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. તેઓની શીકર તમામ ટલી ન હતી, પણ જીવણો ગાડી જેતરાવા ગીઓ એટલે હવે જે વખત જાય છે તેમાં તે તુફાની આરકસ વગે લાગવાનું,

માટે તેઓને તુરત વેલા થોડી ઘણી ધીરજ પેદા થઇ, ને તેઓ પાછા અઢેલીને ખુરસીમાં પડ્યા.

“હજી તો તું બધાંને મલવાનો હોશે તો વલી તે વખત જશે,” વલી દોસાળને યાદ આવવાથી તેઓએ તલપ કરી, “વાસ્તે જ તારાં ભાઇ બેહેનોને મલી લે કે ગાડી આવે કે નીકલી પડે.”

“હું મલીને આવેલો છું,” અદીએ ધુખરાયલે સાહદે કહ્યું, અને પછી જે પાછી ચુપકીદી પંચરાઈ તે અરસામાં રસણાંથી ઝુગાયલા ગાલોમાં તે પાસેની ટેબલપર પડેલી કુટના દબુસા ભરવા પડ્યો.

“તારો માસ્તર તારી ઘણી ફરીઆદ લખે છે,” ભીખાળખાએ વલી થોડે વારે ચલાવ્યું, “પણ હવે તપાસીને ચાલજે બચ્ચા, કાંચને નહીં તો તુંને જેરબંધ માર મારીને સુધારવાની મેં તેને અખત્યારી આપેલી છે.”

આ મુઆરકબાદીના સુખનોથી તોફાંની અદી જેમ કાંઈ મગન થયો નહીં તેમ કાંઈ ઘણો ગમરાયો બી નહીં, કેમકે એવું તો તેનો આપ રોજ દહાડામાં દોઢસો વખત બક્યા કરતો હતો, વાસ્તે એવું એવું ઠંડે કલેજે એક કાંને સાંભલી બીજે કાંને કાઠી નાંખવાને તે પોરયાને ટેવ પડી ગઈ હતી.

તેનો બલાપો એ હતો કે તે જલદી મોટો થઇ નહીં શકતો હતો, કેમકે તેને હમણાં ખ્યાલ થતો હતો કે તે બ્યારે ધધન ધધન કરતો ગાડીમાં સ્કુલની હાડમારીઓ વેઠવા જવા નીકલશે, ત્યારે તેનો આપ સુખથી બેસીને ઠંડે કલેજે આઈસ પાણી પીયા કરશે ! તેના આપને નથી માસ્તરની ધાક, નથી લેસનની ફીકર, કે નથી આપનો કંટાલો, અને તેથી એવી બેપરવાહ અને ફકર ચીંતા વગરની જીંદગી ગુજરવાને તે જલદી તેના આપ જેવડો મોટો થતો ન હતો એ નાંધકલા અદીનો મોટો બલાપો હતો !

અદીના આપનો પટપટારો તો જરૂરીજ હતો. ગાડી ક્યારે આવે ને એ પોરયો ક્યારે પતે તેની તે દોસાને અકરવકર થયાજ કરતી, અને તેથી તે વારંવાર જીવણાને નામની પોક મુકતો હતો, ને બીજાંબી છીટાં ઘણાં શોધતો. અદી પગ રેલવતો બેઠો તો તેની પંચાત, અદી છીંક્યો તો તેનાં છીટાં, અદીએ ખુરસી ખસાડ મુક કીધી તો તેનો વાંધો, છત્યાદી.

એવામાં અદીને ભાંજી આવ્યું, અને તેણે બીહીતાં બીહીતાં હીંમત કરી ગજવાં ખરચ માંગ્યો. “મારા પાસ ખરચવાનું કાંઈ નથી, બાવાજી,” તેણે કહ્યું, “અને મને અડચણ પડશે. માસ્તર તહરેવાર ધરમનાં ફાંડમાં અવારનવાર નાણાં ભરાવેચ વાસ્તે મને કાંઈ આપો.”

ભીખાજીવાને આ છેલ્લી તકરાર કાંઈક દુરસ્ત જણાઇ, અને તેથી તેઓને એક પાંચ રૂપીઆ પોતાના દીકરાને આપ્યા વના આવ્યું નહીં—જોકે વાંચનારને કેહેવું પડશે નહીં કે તેને માટે એ પાનાં ભરાય તેટલું લાંબું લેકચર આપી તથા બબડી ભડભડીને તે રકમ તેઓએ કાઢી આપી.

એ રકમ ગજવાંમાં મુકતાં અદીના હાથને એક પથરો લાગ્યો, ને તે તેણે ગજવાંમાંથી ઉલટ સાથે ખેંચી કાઢ્યો. “અરે બાવાજી,” તેણે તે બતાવી કહ્યું, “આએ પથ્થર હું લેઉં? તમોને કાંઈ એનું કામ તો નહીં હશે?”

“પથ્થર ! પથ્થર શાંતો ?” વલી ભીખાજીઆએ આ કાંઈ નવી માંગણીથી ગભરાઇને ખુરસીમાં બેઠા થઇને પુછ્યું.

“આએ પેલો કેહજે અસલ ખરજ્જેરજી. મામા ચીનથી લાયા-તા તે?” અદીએ યાદ આપી. “નાનું કેહજે તમોને એનું કાંઈ કામ નહીં હોશે. મજ્જેનો સાબુ જેવો લીસો ને સુવાસો છે તે મારા દોસ્તોને દેખરાવા લઈ જાઉં?”

“અરે મુઠ્ઠી દે એકદમ,” ભીખાજીઆએ ગગડાત કીધો. “એવાં ચદણુચેરાં મુકશે નહીં ત્યાંવેર શીખી મરવાનો નથી. દસ વરસવેર એ જમવાના ઝોરડામાં ગોખલાપર પડી રહેલો હતો ત્યાંથી તારી તજર ગઇ ખરી કે? લાવ અહીં”—અને તે તેઓએ આનાકાની ભરેલા ને દુખાયલાં દીલના અદીના હાથમાંથી ઝુટી લીધો.

પ્રકરણ ૨ જી.

પથ્થરના પ્રતાપ !

પથરામાં કાંઈ દમ ન હતો. તે એક સાદો સુવાસો પથરો હતો, અને અદીનો ચીન ગયલો મામો દસ વરસપર જ્યારે આવ્યો ને ચીનની ધુલ જેવી કેટલીક નવાઇ જેવી ચીજો લાવ્યો તેમાં

એક ઉકમાઈ તરીકે એ પથરો લાવ્યો હતો. તેણે કોઈનું કશું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું ન હતું, અને ભીખાળખાએ જોકે તેને નકામો જાણી ધુલ ખાતો ગોખલાપર નાંખી મેલ્યો હતો, તોખી હમણાં તેટલોખી તે દીકરાને આપવાને અને તે બચ્ચાનો જીવ રાજી કરવાને તેનો જીવ ચાલી શકતો ન હતો.

ભીખાળખાએ તે પથરો લીધો, ચસમો પેહેડ્યો, ને ઘણે વરસે તે પાછો હાથમાં આવવાથી ફેરવી ફેરવીને તપાસ્યો. ગરીબ બચ્ચારા ભીખાળખા ! તે પથરામાં શું ગુણ અવગુણ હતો તેની જો તેઓને ખબર હતે, ને તે પથરો ખીજા પા કલાકમાં તેઓપર શું ગળખ લાવી મેલશે તેનો જો જરા ખી તેમને ખ્યાલ હતે તો તે પથરાને તેઓ હાથ ખી લગાડતે નહીં !

“ તારા હીરા મામાએ તારી મરનાર માયને એ તોફા ભેટ કીધેલી છે,” ભીખાળખાએ અનકાથી કહ્યું, “ અને તે લુચ્છાની એ નાદર ભેટ સદા મારે સાચવી રાખવી જોઈએ.”

અદીનો મામો સારું માણસ નહીં હતો. તે લુચ્છો જુગારી અને કરજદાર હતો, ને તે ચીનથી આવ્યો સાર પછી થોડું-એકમાંજ તેણે એવું કાલું મોં બનાવવા માંડ્યું કે ભીખાળખાએ તેને પોતાનાં ઘરમાં આવતો જતો ખી તદ્દન બંધ કીધો હતો.

અને તેવા એક સગાની આ હસવાજેવી ભેટ ભીખાળખા સાચવી રાખવાનું પ્રકત અનકાથી બોલતા હતા.

“ બાવાજી,” અદીએ હવે પથરાની વાતપર પાણી રેડી પોતાની મતલબની એક નવી વાત છેડી, “ બાવાજી મને હવે એ પુણાની સ્કુલમાં નથી જવા ગમતું. તમારે ગમે ત્યાં મને સુકો, નહીં તો ઉઠાડી લેઓ—”

“ ઉઠાડી લેઉં, અરે વાહરે ? ” ભીખાળખા ખુરસીમાં ચમકી ઉઠ્યા, “ ખાધું પેટ ભરીને ! જા જા હાડમાર થઈને મરશે. મોટો થશે ત્યારે એ આજના દહાડા યાદ કરશે, ને નીશાલમાં સુખી હશે એમ ધારશે. મારી નીશાલના દહાડાઓને તો હું રોજ યાદ કરું છું.”

“ હા, પણ તમે કાંઈ માણેકજી માસ્તરને હાથના ફટાફટ ફટકા નથી ખાધેલા ની ? ” અદીએ મોંપરના થોળરા સમેત ચુકવ્યું.

“ નીશાલે જવાનું દુઃખ હોયજ નહીં,” ભીખાળખાએ ભાસાંજી પાછું ચલાવ્યું; “ લે ની હું આજે જુદો થઈ ગયો છું પણ હું

હજી બી—આજે બી ઇચ્છું છું કે હું તારા જોવોજ એક નાધલો છોકરો થાઉં, કે જેથી મને મારા નિશાલના દહાડા પાછા મલે.”

બીખાજીઆ હજી તો એ ઇચ્છા પુરી નહર કરી રહ્યા નહીં, તેટલાં તેવણનાં આંગમાં કાંઈક ખેંચાણ થયું, ને તેઓને લાગ્યું કે જે પુરસીમાં તેઓ સગવડ ને સુખથી અલેટાયલા હતા તે એકાએક ઘણી મોટી યધ ગઈ. એ શું ?

પણ એ વાતપર તેઓએ તુરત ધ્યાન આપ્યું નહીં; તે કાંઈ ખાલી ખ્યાલ સમજ પોતાનું ડાહાપણ દોડાવાનું હજી તેઓએ નભરવસપણે જરી રાખ્યું.

“નખ્યોદ ગીયાને સ્કુલને નામે દુઃખેય ! હું જો તારા જોટલો છોકરો હોતો તો—પણ એ ઘેલા ગાંડાંની કાંની એટલો હસી શાંને મરેય રે, હું ?”

અને ખરોખર અદી જે પેહેલાં ગભરાયલો જણાયો તે હવે એટલો બેઅખત્યાર હસતો હતો કે પોતાનો મોભો ભુલી જઈ તેના દીકરો એટલો બેઅંદાજે તેની હજુરમાં આજે પેહેલીવાર હસવાની હીમત કરે તે આપણા બીખાજીઆને જોટલું અચરતીભરેલું તેટલુંજ ગુસ્સો પેદા કરનારું લાગ્યું.

અદીએ બોલવા માંડ્યું, પણ બોલાયું નહીં એટલો તે હસતો હતો. “બાવાજી તમોને તમારામાં કાંઈ ફેરફાર નહીં લાગતો ? મારું તો હસતાં હસતાં પેટ બી દુઃખી આવ્યું.”—અને તે હજી હસતો હતો.

“બાહર જ ઓરડામાંથી,” બીખાજીઆએ પોકાર માર્યો, કેમકે તેને એ રવેસે હસતો જોવાથી હવે તેવણનાં બીન ફરી ગીયાં, “નીકલ, કાલું કર, તું મુવો સુધરતો.”

પણ આજે પેહેલીજ વાર અદી તેઓને નાતાબેદાર થયો. તે હીલ્યો બી નહીં, પણ હસ્યાજ કીધો ! “જરા જઇને આરસીમાં તો જોવો બાવાજી !” અદીએ ધ્રુમ હસતાં હસતાં જેમ તેમ મુચવ્યું.

આરસીના મોટા તખ્તાઓ તે ઓરડામાં ફરતા ગોઠવેલા હતા, ને તેથી તે માંહેલા એક તરફ બીખાજીઆ સરેસ્તાના રાજ ને ઠેકા-બર ચાલ્યા. તેઓ મરજી ઉપરાંત તે તરફ ગયા. તેઓને લાગ્યું કે ચાતો તેઓની અલેઆની ટોપીની કોરબોર વલી ગઇ હશે કે નહીં તો તેવણનાં મોંપર મેસ બેસ લાગી હશે, ને તેનું તે દેવને એટલું.

હસ્તું આવતું હશે, વાસ્તે શું છે તે જોઈને તે લુચ્છાને ઝપેટી કાઢવાના ઠંડાવથી તેઓ આરસી ભણી ગયા.

પણ શો ગજબ !

ભીખાજીઓએ આરસીમાં દોકાવ્યું ને અદીની સખી જોઈ રીને પછવાડે જોયું. અદી તો હતો ત્યાંજ આરસીથી દુર ખુણામાંજ ઉભો રહી હજી ઘેલાં ધરણીની પેઠે હસ્યા કરતો હતો એટલે વલી પાછું ભીખાજીઓએ આરસીમાં જોયું તો ભીખાજીઓને બદલે પાછો અદી અને અદીજ !

ત્યારે પણ ભીખાજીઓ મનમાં તકરાર કરવા લાગ્યા કે તેવણ ભીખાજીઓ પોતે ક્યાં ગુમ થઈ ગયા ? તેઓએ આરસીની દાખી સાઈડે જઈને જોયું તો અદી—જમની સાઈડે જઈને જોયું તો અદી—વાંકા વડ્યા તો અદી—ઉભા થયા તોખી અદીજ ! !

પણ વલી વધારે તો શું કે જો ભીખાજીઓ ચાલતા તો આરસીમાંનો અદી ખી ચાલતો—ભીખાજીઓ હાથ હીલવતા તો આરસીમાંનો અદી ખી હીલવતો; ટુંકમાં, પ્રીય વાંચનાર, તું માંનશે નહીં, પણ કોઈ દહાડે કાંને સાંભલેલું નહીં ને નજરે જોયલું નહીં તે ત્યાં ખરેખર બન્યું કે ભીખાજીઓ ફેરવાઈને ખીલકુલ રંગેરંગ ને સુરતે સુરત અદી બની ગયા ! ! !

પણ તે કેમ બન્યું ?

તે પેલા કમબખ્ત પથ્થરના પ્રતાપે બન્યું. ભોગ બચારા ભીખાજીઓના તે મજકુર પથ્થર કોઈ જાદુવાળ ચીનાનો મંત્રેલો હતો, ને તે પથ્થરની ખુખી ખાંખી જાંણ્યા વગર અદીનો મામો તેને એક સાદી નવાઈ તરીકે અહીં આપી ગયો હતો.

તે પથ્થરની ખુખી ફક્ત એકજ હતી, ને તે એ કે તે હાથમાં રાખી એક આસામી એકજ વાર જે ઇચ્છે તે તાબરતોબ થાય,—પ્રરી ઇચ્છે તે નહીં બને.

અને ભીખાજીએ અજાણુ ભોલાઈમાં તે પથરો હાથમાં રાખી તેનું પાપ જાંણ્યા વગર ઉપર લખવા પ્રમાણે ઇચ્છ્યું હતું કે:—

“હું હજી બો—આજે બી ઇચ્છું છું કે હું તારાજ જેવા એક નાથલો છોકરો થાઉં કે જેથો મને નીશાલના દહાડા પાછા મલે !”

ગરીબ—ગરીબ બચારા ભોલા ભીખાજીઓ ! મોટે મોંઢે બચારે તેઓએ એ ઘેલી ઇચ્છા કીધી ત્યારે તેઓને સ્વપને ખી નહીં હતું.

કે પોતાના દીકરાને વાસ્તે શીખામણુને અરથે માંગેલું તેઓ પોતે તુરત મેલવશે.

પણ જ્યારે તેઓને આરસીમાં પોતાની સુરત નહીં મલી ત્યારે તેઓને જે બેશુમાર ગભરાત થયો તે લખવા કરતાં વીચારવો સહેલ છે. તેઓના સફેદ ઠેખીયા કે કુમલાયલો કરમાયલો કરચલીવાલો ચેહેરા, કે સફેદ મુછ કે અલેઆની ટોપી કશું હતું નહીં—તેઓ તો અદુ જવા તૈયાર ઉભો હતો તેજ રવેસે કાલા દગલા પાટલુન ને દુગદુઆ ફેંટા સાથે વગર દહાડી મુછના અરદેશર બની ગયા હતાં ! ગળ્ય થયો.

“ બોલરે દુકતા,” તેઓએ ગભરાતથી રગેરગ ધુજતાં કહ્યું, “ તે આએ આરસી સાથ કાંઈ ચેરાં કાઢ્યાંય કે તું મારામાં કાંઈ ફેરફાર જુએય ? ”

“ અરે પણ હવે ત્યારે તમેને હું બાવા કેહું કે નહીં ? ” અદી કે જેનું હસવાનું હજી પુરું થયું ન હતું તેણે ગુંગલાતા સાહદે પુછ્યું. “ તમે તો મારા જેવા અરદેશર થઈ ગયા ! જેવો આવો, આરસીમાં આપણે સાથે ઉભા રહીએ.”

અને તેઓ સાથે ઉભા રહ્યા.

“ ખરેખર આએ તો સરખેસરખા ખરોખર એકજ ઢખના બે અરદેશર ! ” અદીએ કલેજાં પકડીને હસતાં કહ્યું. “ ઉભા રહો હું નાંજાને તેડી લાવું”—ને તે જતો હતો.

“ નહીં નહીં થોભ દીકરા,” બીખાજ્યાએ ધણા ગભરાઈને હવે તુરત નરમ પડી જઈ કહ્યું. “ બોદાને ખાતર થોખ ને મને કેહ કે એ કેમ થયું ? ”

“ હું કાંઈ કહી શકતો નહીં બાવાજી,” અદીએ ખોલાસો કાઢ્યો. “ હું નહીં જાણતો કે તમે પોતે તમેજ છેઓ કે તમે કોઈ બીજા છો, કે તમે હું પોતે છેઓ.”

“ ગધા, હું બીજો કેમ હોવું ? ” તેઓએ પોકાર મારીને કહ્યું. “ મારા ચેહેરામાં ફેરફાર થયો છે એ ખરું, મારાં કદમાં કાંઈ થોડાલો થયો છે તે બી ખરું, ને મારા સામે એ કાંઈ બચકાર કાવતું થયું છે તે બી ખરું, પણ હું બીતરે તો આગલ હતો તેવોજ બુઢો કમતાકત અને નબલો છું. પણ વારં મને કહે તો ખરો, કે એ એકાએક કેમ થયું ? ”

“હું તો ધારું છું કે તમારા હાથમાંના પેલા મામાજીના પથરે સઘસો ગોંટાસો કીધો છે,” અદીએ ધુમ રમુજ પાંખીને ખુલાસો કીધો. “જોતા નહીં ? જ્યાં છે ત્યાં આ પથરમાં જાડુ છે. તમે એ પથરો હાથમાં રાખીને બોલ્યા કે “હું ઇચ્છું છું કે હું તારા જેવો છોકરો થાઉં,” અને તરતજ તેમ થઇ ગયું ! પણ બધું તો રહ્યું બાવાજી, પણ તમે આવે અવતારે હવે આશીસમાં કેમ જશો ? તેના કરતાં તો ચાલો મારી સાથે સ્કુલેજ ; ત્યાં પૌરીયાઓને ધભા મારવાની ને ધભા ખાવાની તમે સાથે હોશો તો ખુબ મજા પડશે. મારા સમ આવો ?”

“મુંગો મર નાપાક,” બીખાજીએ ગગડાત કીધો. “અંદર-ખાનેથી મારા જેવો બુદ્ધો હું તારી સાથે સ્કુલમાં આવીને શું માથું ફેાડું ? નખખોદ જાય તારું ! સુતેલો સેહેતાંન જગાડયો, અને નાહક મને આએ આફતમાં લાવી નાખ્યો.”—અને ગરીબ બીચારા બીખાજીખાનો ગભરાત જેવા જોગ થઇ પડ્યો.

“હું ધારું છું જે એ પથરો તમે હાથમાં રાખીને પાછા આગલ જેવા થવા માંગશો તો થઇ શકશે ખરા ?” હુલડ અદુએ પોતાની નાદાંન અકલે સુચવ્યું, અને તેના જનમમાં પેહેલીજ વાર તેના બાપને આજે તેનું બોલવાનું ગમ્યું, અને તે અકલ સુખડવા ખાતર તેણે તેને હરખથી પેટમાં ચાંપ્યો.

તે પછી તે એક ખુણામાં ગયો, અને તે પથરો હાથમાં લઈ બોલવા માંડ્યું—“ઇચ્છું છું કે હું અસલ જેવો થાવું,” “હું ઇચ્છું છું કે હું પા કલાકની વાત ઉપર હતો તેવો પાછો થઇ જાઉં”—પણ તેમાંનું કશું થયું નહીં !

બીખાજીખાનો ગભરાત વધતો ગયો. તેઓએ તે પથરો આડો પકડી જોયો ને ઈચ્છ્યું, ઉભો પકડી જોઇ ઇચ્છ્યું, સીધો પકડી જોયો ને ઇચ્છ્યું, ઇચ્છવાની એઆરતમાં તહરેવાર ફેરફારો કરી જોઇને ઇચ્છ્યું, પણ કાંઈ-કાંઈજ વળ્યું નહીં. તેઓએ પથરો દાબા હાથમાં પકડી જોઇને ઇચ્છ્યું, જમના હાથમાં પકડી જોઇને ઇચ્છ્યું, બેસીને ઇચ્છ્યું, ઉડીને ઇચ્છ્યું, સુઇને ઇચ્છ્યું, અને છેલ્લે ખુરસીપર ઉભા થઇને વટીક ઇચ્છ્યું, પણ ગરીબ બીચારા બીખાજીખાનાં દુઃખનો નીવારો આવ્યો નહીં. તેઓ તેવાજ છોકરવન અને બચ્ચાં સહી બની રહ્યા !

“ નખોદ વલી ગયું,” તેઓએ ઘણાંજ દુઃખથી બેનર અને નાસીપાસ થઇ કહ્યું. “ એવું તો કાંઈ દેહાડો! સાંભળ્યુંતું બી નહીં. નહીં તો દાકટરને તેડીને તેની સલાહ લેવું? પણ સત્યાનાશ ગયો તે બી હસશે કે દવા કરશે? તેને દવા સુજ્જ નથી પડવાની. ત્યારે હવે કેમ કરું? બીજા અરધા કલાકમાં તો હું અરધો દેવાનો બની જવશ.”—અને તેઓ ગભરાતમાં ચોરડામાં એમથી તેમ દોડવા લાગ્યા.

તેઓની ખાત્રી થઇ કે તે દોજખી પથરામાં કાંઈ જાદુ હતું ખરું, પણ તે ફક્ત એકજ ઇચ્છા માટે લાગુ થઇ શકતું હતું. આ ઉપરથી તેઓને એક બીજા વીચાર સુજ્યો. જો અદીના હાથમાં તે પથરો આપવામાં આવે, અને તે પોરીયો જો તેઓને પાછા બુદ્ધ થવા ઇચ્છે, તો કામ સરે ખરું. એટલા વાસ્તે તેવણે અદીને ઘણો લાડકો કરીને અને હજાર ખુશામતો કરીને તે પથરો આપ્યો, અને પોતાને પાછો બુદ્ધ બનાવી મેલવા માંગી લીધું.

અદીએ તે પથરો લીધો, અને લગાર ધનુષ્યુ દીલે ધીલ કીધી. આથી બીખાજીઆનો કાંદો પાછો ખીલી ગયો. “ કેમ દુકતા, તું ધીલ કેમ કરે છે?” તેઓએ ઘણા ચીરડાઇને કહ્યું. “ તું શું કાંઈ એમ સમજેછ કે હું તારા જેટલો નાનો પોરીયો થયો તેથી તારાપરનો મારો બાપ તરીકેનો આંકેશ બી જતો રહ્યો? હું હોકમ કરું છ કે મેં કહ્યું તે એકદમ કર !”

“ પણ હવે તમે કાંઈ મારા બાપ જેવા લાગતા નથી?” અદીએ બચાવ કીધો. “ તમારા સાદમાં ને મારા સાદમાં વટીક જરા બી ફેર નથી, ત્યારે હવે વલી તમારો હોકમ તે શાંતો ચાલે?—પણ વાશું હું એમ પુછું કે તમોને હું પાછા બુદ્ધ બનાઉં તો તમો તો મને પાછા સ્કુલમાંજ કાઢો કેની?”

“ અલબત્ત અલબત્ત, ઈસકોલમાં નહીં તો?” બીખાજીઆએ પોતાની અસલી ચીરડાઉ ઢપે પણ નવા નવજીવાન સાદે કહ્યું.

“ ત્યારે તો ઠીક છે,” અદીએ કહ્યું. “ હમારે ઈસકોલમાં જવું નથી ને તમોને બુદ્ધ બનાવવા નથી. તે કરતાં હુંજ તમારા જેવો બુદ્ધ થઇ જાઉંની !”

“ આ પોરીયો દેવાનો થયો છે,” બીખાજીઆએ હવે અતી ઘણા ગભરાતમાં ચીસ પાડીને કહ્યું; “ખોદાને વાસ્તે એવો છેક ગોંટાલો વધાર ના.”

“ પણ ત્યારે આપણી ખરી વાત કોઇ જાણવા આવવાનુંજ નથી,” અદીએ રકજી કીધી. “ તમેને હમેશની પેઠે બધાં અદી સમજશે, અને મને હમેશની પેઠે બધાં ભીખાજી સમજશે.”

“ પણ ગધા તેથી કામ કેમ ચાલશે ? ” ભીખાજીઆએ જોશમાં આવી જીકર કીધી. “ તું મારી આશીશમાં કેમ જશે ને હું તારી ઇસ્કોલમાં કેમ જવશ ! લાવ મારો પથર પાછો અતરફડી ! ”

પણ તેટલાં તો અદીએ ઇચ્છી લીધું. “ હું ઇચ્છું છું,” તેણે કહ્યું, “ કે મારા બાપા પા કલાકની વાતપર હતા તેવો હું ખુદો થઇ જતો,”—અને ભીખાજીઆએ દ્રાટશટ થતી છાતીએ અને નીકલી પડતા ડોલાએ જોયું કે ખરેખર તેમ થયું ! અદી ભીખાજીઆ થયો ! તેવોજ ખુદો, તેવોજ કાવલો, તેવોજ થેબીયા અને મુછવાલો, તેવોજ અવાજનો ! ! ! જમાનાની એક નહી માન્યામાં આવે એવી નવાઈ—અકલમાં નહીં આવે તેવો પણ ખરેખરો બનેલો બનાવ બન્યો કે દીકરો આપ થયો, અને આપ તે દીકરાનો દીકરો થયો !

હવે ગોંટાલો વધ્યો, અને તે ગોંટાલા સાથે ગરીબ બીચારા ભીખાજીઆની જેદમતો જારી થતાં તેઓની દુઃખદાયક કાંઠાણીનું મંડાણ થાય છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

આપનો બેટો ને બેટાનો આપ !

“ હવે હું તમેને બાવાજી કેહું કે દીકરાજી કેહું ? ” લુચ્છા અદીએ પોતાના બુજેર્ગ આપનું રૂપ ધારણ કીધા કેડે ખુશ ખુશ થઈ જઈ પુછ્યું. “ ચાલો હવે ગભરાયા ના કરો. એ તો ઓર બી વધારે સાઈ થયું કે આપણે બેઠે અરદેશર રેહવાથી બે અદી થતે તો ગોંટાલો થઈ જતે, કેમકે જો આપણે બે ઈસ્કોલમાં સાથે જતે તો માસ્તર ને પોરયાઓ બધા ગુચવાતે, ને વલી તમારી આશીસ વા પર વખાતી થતે, તે કરતાં તો આએ ઠીકજ થયું કેની ? તમેને જાણે ઇસ્કોલની ફકર ચીંતા નથી તે હવે ઇસ્કોલે જાઓ, ને હું હવે તમારો બાવા થઈને તમારી આશીસ ને આપણું ઘેર તપાસશ.”

—અને તે હરખથી આખે ઓરડે કુદકરા મારવા પડ્યો, કેમકે માંચનારે ધ્યાનમાં રાખવા જરૂર છે કે તેનો સબલો દેખાવ ને

અવાજ તેના બુઢા બાપ જેવો થયો હતો, પણ ભીતરે તેનો જીવ તો જેવો ને તેવોજ છોડરવન, જવાંન, ઉછાછસો અને અટકચાસો હતો.

કમનસીબ ભીખાજીઆ ! તેવણુનો તોફાંણી પોરયો ઉપલું હંબગ તેવણુને સમજવતો હતો ત્યારે તેવણુને એવું લાગ્યું કે તેમનાં એવાં છોડરવન જીવતરે જીવવા કરતાં તો જમીન ફાટીને તેમને ગલી નય તો પરવડે, પણ કમખખત જમીન કાંઈ ફાટી નહીં ને નખોદ ગીઆ તેવણુ ગરક બી કાંઈ ગીઆ નહીં.

તેવણુ આ નહીં ધારેલી આશ્તના એતેફાક લકખે અકરમાતથી એવા તો ગભરાધને શીકાફક મારી ગીઆ કે શું બોલવું તે બી તેવણુને મુજ્યું નહીં. ક્યાંથી મુજે ? તે બચારા ધુજવા પડયા કે હવે અદીને સૌ ભીખાજીઆ સમજશે ને તેવણુને અદી સમજશે તો તેવણુનું થશે શું ? તેવણુ લોકને કદાચ સમજવશે બી કે તેવણુ અવલ ને અસલ ભીખાજીઆ છે, પણ તેથી તેવણુનું માનશે કોણુ ? કોધને કેહવા બી નય તો કોધ યાતો તેવણુને દેવાના સમજ દેવાનાશાલામાં ધકેલાવી દેવા માંગે, કે યાતો ઠોલટખરાક કરી હાંકી મેલે !

“ ઉમો રેહ બચ્યાજી,” ભીખાજીઆએ ઘણાજ ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ જેમ તેમ જખાંનપર અમલ મેલવી ઘણે વારે કહ્યું, “ તું ઉમો રેહે, તું બુઢો તો બુઢો પણ તોબી હું તુને માણેકજી માસ્તરને તાર કરી તોડાવીને ધરકોલે ચાંપુચ.”

“ અરે હવે ચાંખ્યા ચાંખ્યા,” અદીએ તીરસ્કારથી - પ્રતેહની ગરૂરીથી હસીને કહ્યું. “ તે રાધના પાર તો રાતે વઢી ગયા, અરદેશરજી. મને ધરકોલમાં ચાંપવાનો તમો માસ્તરપર તાર કરો તે આગમય તો તમે ધરકોલને અરધે રસ્તે પોંહોંચી જશો.”—એટલામાં બાહરે ગાડી આવી ઉભી તેનો અવાજ થયો, ને બીજીજ પહે જીવણુએ બાહરેથીજ પોકાર મારયો કે “ અદેછર છેટ, ગારી આવેલી ! ”

“ લે ચાલો વેકો,” અદીએ હવે ખરાં દીલથી પાપ પતાવાની ઉતાવલ કરી ; “ પેલો મેં ઇસ્તાંનપર કોથલો મુકયો છે તે લધ ચાલતી પકોડો.”

ભીખાજીઆએ હવે જોયું કે આએ તો મોહોકાંણુ વધતીજ નય છે, એટલે જાણે અદી એ બધું મશકરીમાં બોલતો હોય ને તેવણુ તે મશકરી સમજતા હોય, તેમ જોકે અંદરથી તેવણુનું કલેજું ને

હોજરું બેઠ બકીને બે પર થઇ ગયું હતું તોબી આહેરથી ખડખ હસી કહ્યું, “લુચ્છા ચોર તું તારા ઢોંગ નહીં મુકતોની ? બેટી આપ મારી સાથે એવા ઢોંગ છાજે ? ચાલ દાહયો થા ને જા ઇસ્કોલમાં.”

“હેં, લે, જોજો હં : ને ?” અદી છછણી પડયો, “હવે ગુપચુપ જવુંય કે જીવણાને તેડીને કેહું કે પેલા પાસેના હોરમસજી હાટેલવાલાની ભોંણા ભરવાની મોટી ભેંસ જેવી શલતુ પાંટીઓ છે તેમાંથી એક લાવી તેમાં બેસાડીને ઉંચકી લેઇ જાય ? ને જોવો તપાસીને ચાલજો,” હવે તેનો વારો આવતાં તેણે પોતાના આપનાજ બોલ આપનાં મોંઢમાં માર્યા, “નહીં તો તમારા માસ્તરને તમોને જરબંધ માર મારીને સુધારવાની મને અખત્યારી આપવી પડશે.”

એવામાં જીવણો “મોટા છેટ”થી બીહીતો બીહીતો અંદર આવ્યો, ને લાગલો ભીખાજીઆ પાસે જઇને બોલ્યો, “લે ચાલો અદેછરજી, ગારી ખોટી થાતી સે.”

“પાસેથી તબેલામાંથી ગારી જોડાવીને લાવવાની તેમાં એટલો વાર કેમ લાગોરે, કુકર ?” અદી (નવા ભીખાજીઆ)એ પોતાના આપનાજ અસલી રોબથી ગરબડ કીધી.

“નહીંજી જામ, તે સેને ભાણ્યો કેહજો વખત ઘણો સં,” જીવણાએ બચાવ કીધો.

“લે ચાલ અદી વખત ના ખોલ,” તે પોસ્યાએ પોતાના આપને કહ્યું, “જા માસ્તરને સલામ કેહજો ને તપાસીને ચાલજો.”—

અને ભીખાજી જેવણુ આ નહીં વકી રાખેલી જાસ્તીથી ધુવડ જેવા ઉભા રહી અદી તરફથી જીવણાને ને જીવણા તરફથી અદીને તકતક ટીકયા કરતા હતા તેનો હાથ પકડી તે પોતે ઘસડી ભસડીને ગારી તરફ લઇ ગયો.

અરે અરે ! બોલા ભીખાજીઆએ ઘણું બી ચાહ્યું કે તેઓ બાંગે ખુલ્લું અદીને ઠગારો જાહેર કરી—પોતાના માણસોને અને પોતાની વડી બેટીને બોલાવી પોતાપરની આફત કહી દે, પણ તે આફત એવી જાલમ હતી કે તેવણુને જાણે મીનનાં પુતલાં જેવા બનાવી દીધા, ને તેવણુ જે બોલવા માંગ્યું તે બોલો તેવણુનાં મોંમાં ખુટી બેઠા !

એમજ થાય છે. હમેશ ઘણા ગભરાત અથવા ઘણી ધાસ્તીની વખતે એજ પરીણામ નીપજે છે. તમે ગમે એવું ચાહો કે શોહોર

મથાવી સારાં શેહેરની મદદ મેલવો, ત્યારે તમારું દુઃખ અથવા તમારી ધારતી તમારી પડોસમાં અથવા પાસાંમાં બેઠેલાંને વટીક તમે જાહેર કરી શકતા નથી ! તમારી જીભ ટાલવાંસે ચીવટ ચોંટી બેસે છે, ને તમારા હાથ પગ તેઓની ફરજ બજાવાનાં સાફ અખાડા કરે છે.

ભીખાજીઆનો બરાબર તેજ હાલ થયો. તેવણ એક મીનતું પુતલું બનાવેલું હોય તેમ અદીએ ચલાવ્યા તો ચાલ્યા, ને બા-ણ્યાએ બારણું ઉઘાડી ગાડીમાં બેસાડ્યા તો સુના સાવજ જોયા તેમાં બી બેઠા, કે પછી જીવણાએ કોથરો ગાડીમાં મુક્યો, ને ગાડી બોરીબંદરનાં સ્ટેશનપર જવા ઉપડી ગઈ !

પ્રકરણ ૪ થું.

માહાલક્ષ્મીથી બોરીબંદર.

ભીખાજીઆ જગતા હતા કે ઉંઘતા ? જીવતા હતા કે મુવેલા ?

જે બેખરીની બેભાંનીમાં તેઓ ગરક ગયા હતા તે ગાડીમાં બેઠા પછી બી ઘણો વાર સુધી જરૂરી રહી, અને પછી જાણે બાબમાંથી બેદાર થતા હોય તેમ રફતે રફતે પોતાની હાલત માટે હોસ્યાર થતા ગયા—અને હોસ્યાર થયા પછી તેઓ મનમાં ને મનમાં હસી પડ્યા. તેઓને તેઓના બાબમાં છેલ્લા અરધા કલાકના અરસામાં બની ગયલા બનાવો એવા તો અસંભવીત અને બચ્ચાં સહી લાગ્યા કે તે તેઓની અક્કલ કમ્બલ કરી શકી નહીં, અને પોતે સ્વપનો જેઈ ઉઠ્યા એમ તેઓને ભાસ થવાથી તેઓ હસી પડ્યા.

પણ સ્વપનો શાંતો તેઓના બાપનાં કપાલનો ? તેવણે આંખ ચોલીને જોયું કે તેવણનાં મોંપરની સફેદ મુછ કે લીટીદાર થેબ્યા કાંઈ હતું નહીં ; તેવણે જોયું કે તેવણ કાંઈ ઘરમાં નહીં હતા પણ પોતાની ગાડીમાં હતા, ને ગાડીમાંથી ગઈ કાલે બેઠા હતા ત્યારે જેટલી જગ્યા રોકી હતી તેની અરધી જગ્યામાં આજે તો માઈ ગયા હતા. વલી તેઓએ જોયું કે તેઓ માંથે શેરીયા જેવું પાથરું પેહેડતા હતા તેને બદલે હમણાં તો ફેંટાનું એક દુગડુચું હતું, ને તે બી વલી બચ્ચાં પેહેરે તે બપકાદાર સ્કાર્ફનો ફેંટો હતો. તે ફેંટો પોતે આવા બુન્ડેગ થઇને પેહેડેલો જેઈને તેઓ શરમાઇ ગયા.

વલી તેથી વધારે-તેવણે જોયું કે તેવણ સુંઘની દગલી ને હમેશ આહર જાય ત્યારે લાલ પાજની ધખર પેહેડનારા તેને બદલે તેઓ આજે એરા જેવા એસકી દગલો પાટલુન ને પગમાં જોડાને બદલે વેલાતી વારનીસનાં બુટ પેહેડી નીકળ્યા હતા !

અને એ બધી શાહદતો છતાં બી શું તેઓ એમ માને કે તેઓ સ્વપ્નો જોઈ ઉઠ્યા ? મનાયજ કેમ ! તેવણે ફેટા કાઢ્યો તો હંચા અલેચાની પાયલી ચોખા માય એવી ઉડી ટોપીને બદલે ફલા-વાર ખખમલની ટોપી ને છોલેલા બોકડા જેવાં તેવણનાં હમેશનાં બોરેલાં માથાંને બદલે મળેના કાલા બાલથી ભરાયલું માથું, ને વલી વચ્ચેથી સરખો સેંટો પાડેલો-ને તોબી સ્વપ્નો હોય ?

એ સઘલી સંતાપજનક શાહદતોથી ખરી બીના વીશે તેઓની ખાત્રી થઈ, અને તેઓનો ગભરાત પાછો શરૂ થયો. તેઓને દ્રાઈ-ગરમ માહેલો સઘલો દેખાવ યાદ આવ્યો, અને હવે એ આફતમાંથી છુટા કેમ થવું તે વીશે તેવણે ઉપાય યોજવા માંડ્યો. “મારે ધીરો થવું જોઈએ,” તેવણ ધુજતા હોઠો વડે અરધું મોટે અરધું મનસે બોલ્યા. “ગભરાતમાં ગભરાત ઉમેરી કામ વધારે બેહેકાવવું નહીં. ભાણ્યો મારોજ ઘોડાવાલો છે કેની ! હું એને હોકમ કશું કે ગાડી પાછી ફેરવે--” અને તેવણે હોકમ કીધો. “સખુર ફર હે દેકાણી,” તેઓએ કહ્યું, “ગાડી અતર ધડી ઘેર પાછી ફેરવ.”

પણ ભાણ્યો તો જાણે ભાંગ પીને ગાડી હાંકવા બેઠો હતો. ગાડીમાં ટીંગાઇને તેવણે ભાણ્યાને ગમે એટલું ધાંટું તોડીને હાંક મારી પણ તેણે જવાબ દીધો નહીં. તેને સારી રવેશે શેશણ હતું કે અદેહરને ઇજકોલને નામે શીફર થતું હતું, તો વલી તે ગાડી પાછી ફેરવીને કડક ભીખાળ્યાના ગુસ્સાનો કાંચ નાહેક ભોગ થઈ પડે વાશ ?

ભીખાળ્યા બારણું ઉંઘાડી કુદી બી મારતે, પણ સત્યાનાશ ગીઓ ભાણ્યો ગાડી એટલી જોસમાં હાંકતો હતો કે તેમ કરવાને તેઓની હીંમત ચાલી શકી નહીં. તેઓ દેખાવે અરદેશર હતા, પણ ભીતરે તો સાહાઈ વરસના બુઢાખખ નાકૌવત ભીખાળ્યાજ હતા ની ?

અતે તેઓ થાકીને પાછા ગાડીમાં પડ્યા. તેઓએ મનમાં નક્કી કીધું કે રટેશનપર પોહિંચ્યા પછીજ ભાણ્યાને ખરી વાત કહી દઈશું અને તેને સમજાવીને ઘેર પાછા જઈશું.

તેવણે ગાડીમાં નીસેસ થઇ પડ્યા પછી નીરાંતે રડવા ગળવાંમાંથી રમાલ કાઢવા હાથ નાખ્યો, તો ઓ આપરે? તેવણુને અશોભવ ક્રેવો કમકમ્યો! ગળવાંમાંથી નીખ્યો, લખોટા, અને પેપરમીટ નીકલી! વલી પુનાની રીટરન ટીકીટ ને પેલા તેવણે અદીને પાંચ રૂપીઆ આપ્યા હતા તે પણ ખરાખર હતા. તેવણે નીખ્યો ને લખોટા વગેરે તો ઘણાજ ધીકારથી ફેંકી દીધા, ને બાકીનું તુરત વેલા ગળવાંમાં રેહવા દીધું. એ ઉપરાંત ખીન્ન ગળવાંમાં પેનસીલ, ખરાં, પેન, કુદલ ને સ્ટીલપેનના તો ભણ ભરેલા હતા, ને તેની ખબર તો બ્યારે આડાતીડા થતા ખચારા ભીખાજીયાને એક અદેખી પડેલી સ્ટીલપેન ભચ દબને નંગમાં અરધી ભોકાઇ ગઈ ત્યારેજ પડી.

અંતે બોરીખંદરનું સ્ટેશન આવ્યું અને ગાડી ઉભી તેવામાં ભીખાજીયા કુદીને ઉતરી પડ્યા. “કેમરે લુચ્છા,” તેઓએ ઘણો ગુસ્સો કરી ભાણ્યાને કહ્યું, “મેં ‘સખર-સખર’ની ખુમો પાડી, તે તારા કાંન કુટી ગીઆતા કે?”

“તે તમે તો જેરે ઇછકાલે જાઓ તેરે એમજ કરતા સે,” ભાણ્યાએ બી દમમાંજ કહ્યું. “જેઘ ફેરા સુટી પસી તમેને ઈકા હાંકી લાવેલો, ને તમે કીધેલું જે પેટમાં દુઃખેસ તે હું દાહ્યો થઈને પાસો લઇ ગીએલો, તેરે મોટા છેટે મારા છાથે થોરો દવારો કરેલો જે?”

“અરે પણ દેવાના, ત્યારે તું હજી મને ખરાખર ઓરખી શક્યો નથી?” ભીખાજીયાએ કગલીને કહ્યું.

“લે જોજે હં: ને?” ભાણ્યાએ ધુમ હસીને કહ્યું. “કે જે ઓરખતો નથી સે! મોટા છેટની આકરીમાં હું રીઆ તેરે તો તમે પાંસ વરછના બી ની ઉતા ને?”

ભીખાજીયાએ જોયું કે ભાણ્યા જેવા એક ગમારની સાથે રકજી કરી તેને સમજવાની કોશિશ કરવી કે તેઓ ભીખાજીયા પોતેજ છે તે પથ્થર ઉપર પાંણી રેડવા સરખું હતું, ને તેથી તેવણે તેને સમજાવીને અરદેશર તરીકેજ કહ્યું કે “હું ઘેર કાંઇ અગતનું વીસરી આબ્યો છું વાસ્તે મને પાછો હાંકી જા.”

“અરે હવે બહુ બહુ બહુ, માંથું છું ખાતો સે,” ભાણ્યાનાં ભીણુ ફરી ગયાં ; “લેઓ, આય છીવેટ ચોપરીઓનો કોથરો લેઓ”—ને તેણે ભચરીને તે કોથરો તે સાહાહ વરસના ખુન્નેઈ દોસાના હાથમાં આપ્યો, ને ભીખાણ્યાએ તેને થોળાડવાને ઘણું બીં કીધું ને કહ્યું તોબી તે તેઓપર ધ્યાંન આપ્યા વગર સાંથી ગાડી ફેરવીને હાંકી ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્ટેશન ઉપર.

ગરીબ બચારા ભીખાણ્યા હાથમાં કોથરાનો બોળે લેછને એમથી તેમ ભાડુતી ગાડી બેવા ત્યાં રસ્તા ઉપર ફર્યા, પણ ત્યાં તેઓનાં કમનસીબે એક પણ ગાડી હતી નહીં. તેઓ તે કોથરો ફેંકી દેતે, પણ આજને આજ ઘેર જઈ તેજ કોથરો આપી તેઓ તેમના નારવા દુકતાને પાછો જખરીથી ઇસ્કોલે ઢોકલી આપવાનો એરાદો રાખતા હતા, વાસ્તે તેમ કરવાને તેઓનો જીવ ચાલ્યો નહીં.

મેલ ટ્રેનનો વખત થવા આવ્યો હતો એટલે સ્ટેશનપર તો ધમાલ હતી, અને તેથી ભીખાણ્યા ઉમેદમાં ઉભા કે કોઈબી ત્યાં ભાડુતી ગાડીમાં આવશે તો તેમાં બેસી જવું સેહેલ થશે.

એ રવેસે તેવણુ ઉભેલા હતા તેવામાં પછવાડેથી કોઈએ આનીને તેવણુની બેડ આંખપર હાથ ધાંક્યા, ને “કોણુ છેઉં, પારખ ? કોણુ છેઉં, પારખ ?” કરી કીધું. આથી ભીખાણ્યાનું તો પાકીને પલેઠર થઇ ગયું. એ શું બચ્યાંના ચેરાં ! તેવણુ તો છછણી પડ્યા. “અરે હાથ કાઢી નાંખ, કોણુ નાપેકાર છે ?” તેવણુ તે કોઈના નાઘલા હાથ હતા તે આંખપરથી ખસેડી નાંખવાની કોશેશ કરતાં કહ્યું. અતે હાથ તેવણુ કાઢ્યા ને ભીખાણ્યાએ ઘણાજ તુચ્છકારથી બેયું કે તે તો કોઈ દસ આર વરસના ટોપીભર પોરચાએ તેવણુ સાથ એવાં ઘેલાં ચેરાં કાઢવાની નહીં માફ થાય એવી છુટ લીધી હતી !

“કેમ બચ્યા, મારા બાપની કાંની તારા સસાનાશ ગીઆ ધાખરાએ બે દહાડા વધારે રેહવા બી નહીં દીધો કે ?” તે પોરચો કે જેના હાથમાં બી ભીખાણ્યાની કાંની એક કોથરો હતો (ને જે

અદીની ઇસ્કોલનો હતો ને હમણાં માઆપને મલીને છુટી પુરી થવાથી મેલમાંજ જવાનો હતો) તેણે પુછ્યું. “ તારે ધાખરે મરે તો બચ્યા તુંને તો તીલ્લોરી પડે હં:”

“ તું કોઇ ઘણાં મીયાં માણસનો દીકરો દેખાય છે,” બીઆજીઆએ તેવણને પોતાને તે ગુંટણ જેટલા દુકતાએ આપેલાં તહરેવાર માનથી નારાજ થઇ ધુખરાયલાં છાંણાં જેવું મોં કરી કહ્યું.

“એ ઘેરથી આજે એડ્યાનો જોલાબ લઇને આયોય કે શું ?” પેલો પોરીયો જે કોઇ નાનો ઠોલીયો હતો તેણે પુછ્યું. “ એ એવું ધુવડ જેવું મોંનું શાંતું કીધુંય ? ચાલની ત્રેન પર જઇએ. ત્યાં આપણા ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ખસડ ખીસકોલી, મેલ્લી મેંઢી, પેસુ બેંસ ને માકુ ચેન સૌ બેઠેલા છે, ચાલ.”

“ જા, જા, જા બાપુ મારે નથી આવવું,” બીઆજીઆએ આ દુકતાએ કહેલાં તહરેવાર નામોથી કમકમીને કહ્યું. ને તેઓ ત્યાંથી આગલ ચાલ્યા, કેમકે પોતાના દીકરાના ચદણ ચાઈ જેવા દોસ્તો સાથે તાહેલાં કરવાનું તેઓ પોતાના દરજ્જાથી હલકું સમજતા હતા.

પણ તે નાધલા દેવે કાંઈ તેવણની પુઠ મુકી નહીં. “ કાંય અદા, સીક ખીક છે કે શું ?” તેણે તેમની ખાંધ પર પોતાનો નાધલો હાથ વીંટાલી તે દોસાને પાસાંમાં ખેંચી પ્યારથી પુછ્યું.

“ અરે ચાર હું તુંને ઓલખતો નથી, કાંય કંટાલો આપેય ?” બીઆજીઆએ પોતાની ખાંધપરથી તેનો હાથ ફેંકી દઇને ઘણા કંટાલાથી કહ્યું.

“ હેં, તે નહીં તો રહ્યું, લાયરી શું કરીને મરેય,” પેલા પોરયાએ હવે સાથે લાગી એક ચોપડી કાઢીને કહ્યું—કેમકે તેને બીઆજીઆની (તે ધારતો હતો તે પ્રમાણે અદીની) એ ચાલથી ઘણું અપમાન થયું. “ સ્કુલથી ઘેર ગીયા ત્યાંવેર તો નસર નસર કરતોતો, ને હવે વીસરી ગીઓ દેખું !” ને તે ધીઝકારથી તેઓ પાસેથી હવે ચાલી ગયો.

એજ વખતે ત્યાં એક ભાડૂતી ગાડી આવી ને તેમાંથી એક પારસી ઉતર્યો. આ ગાડી હાથ કરવાને બીઆજીઆએ દોડાદોડી કરી. “ અરે થોબજે રે હે બગીવાલા, થોબજે રે હે ગાડીવાન ” કરતા તેવણ તે તરફ દોડ્યા. તેવણને પીઠ કરીને તે ગાડીમાંથી ઉતરેલો પારસી ગાડીવાનને બાકું ચુકવી આપતો હતો, ને તેવણ

ગાડી આગલ પોંહોંચ્યા કે તે પછસા આપી રહી રેશન તરફ વલ્યો. પણ તેને જોઇને ભીખાજીયાના તો ગુરાજ ગગરી ગીયા. તે કોઇજ નહીં પણ તેવણુના દીકરાનો માસ્તર માંણેકજી હતો !

“હોલ્લો અદી, હાઉ હુ યુ હુ ?” તેણે ભીખાજીયા ગાડી તરફ જતા હતા તેમનો હાથ પકડીને રેશન તરફ પાછા ઘસડતાં ઘસડતાં કહ્યું. “કેમ બોલતો નથી ?”

ભીખાજીયાની છાતી બેસી ગઇ.

વાંચનાર અમારી વારતાના આટલા ભાગમાંજ જાણી ચુક્યાં છે કે માણેકજી માસ્તર ઘણો કરડો હતો, ને છોકરાઓપર તેનો ભારી ત્રાસ હતો-તેમાં વહી જે છોકરાઓ પર સખત ધાક રાખવાની માયાપ તરફથી તેને આજ્ઞા મળતી તેપર તો તે જુલમજ કરતો. તે વાત ભીખાજીયાને ખબર હતી, ને બેકદરીથી તે છતાં તેઓએ પોતાના દીકરા વીશે આ ઘાટકી માસ્તરને તાડીદોષર તાડીદો કરેલી એટલે હવે તે તેવણુ સાથે (અરદેશરનાં રૂપમાં) સારો ચાલે એવી આશાજ ક્યાંથી રહે? માટે “પડેગી સો બુજેગી” થયું ત્યારે હવે માણેકજી માસ્તરને જોતાંજ તેવણુના હોસકોસ ઉડી ગયા, અને ધાસ્તીથી લગભગ તેવણુની છાતી બેસી ગઈ.

માંણેકજી માસ્તરનો દેખાવજ સઘલો રોળદાર અને ધાક ભરેલો હતો. તેને જોઇને અંદરથી પેલો પોરયો નસર (નસરવાંજી) બી બાહર નીકલી આવ્યો, ને બીહીતા બીહીતાએ તોપણ હસીને તેને સલામ કરી. “હોલ્લો નસર, હાઉ આર યુ ગેટીંગ ઓન, હે ?” તેણે નસરવાનને કહ્યું, ને તેને બી સાથે લીધો.

તે પછી તે માસ્તર અકેક હાથમાં તે પોતાના અકેક ચેલાનું પાંખરૂં પકડીને દેન હતી તે પ્લાટફારમ પર ચાલ્યો. તે અગ્નિ રથ ઉપડવાની તૈયારીમાં હતો, ને પોતાના બાકના ડુંધારાઓથી સારાં રેશનમાં સોહોર મચાવી દીધો હતો.

બચારા ભીખાજીયા તો દઘાઇજ ગયા. આ નહીં ધારેલા માસ્તરના મેલાપથી તેઓ તો રુકલમાંજ ઘસડાઈ જતા હતા. તેઓ જો ધીરજ રાખતે તો માસ્તરને પોતાના સરેસ્તાના રોળથી ખુણામાં લઇ જઇ ખરી વાત કહી ભપકામાં ગાડી બોલાવી ઘેર જતે, પણ વાંચનાર તમે ભીખાજીએ તેમ નહીં કીધું તે માટે હસો તે આગમ્ય તમે વીચાર કરો કે પેલા મંત્રેલા પથરે તમારા હાલ એવા

કીધા હેતે તો તમારી એટલી છાતી ને સમયસુચકતા રહેતે ? અમે કહીએ છીએ જે કદીથી નહીં.

તોપણ ભીખાળ્યાએ ધમ્મચું કે તેવણુ માસ્તર સાથે બે ઘડી એકલા પડે તો તેઓ ખરી વાતનો ખુલાસો કરી દે, ને જાણે માસ્તર તેવણુનાં દીલનો તે ભેદ પાંખી ગયો હોય તેમ જરા વારમાં બોલ્યો, “ નસર, તું આગલ જા મને અદી સાથે કાંઈ વાત કરવી છે તે હું કરીને આઉં છું.”

ભીખાળ્યાનાં દીલમાં આ સાંભલતાંજ આશા ઉછલી નીકલી. તે એકાંતમાં વાત કરવા માંગતો હતો તે એ વીશે નહીં તો બીજું શું હોય ? તેણે હમણું કાંઈ બી ફેરફાર અસલ અદીમાં જોયોજ હશે.

“ હું તુંને અહીંજ કહી રાખું અરદેશર,” માસ્તરે ગંભીર સાહાદે નસરનાં ત્યાંથી જવા પછી કહ્યું, “ કે ગઈ વખતના જેવાં ચેરાં જો તું હવે ઇસ્કોલમાં કાઢશે તો હું તુંને હવે ટાંગીને ફટકાવી કાઢશ.” (ગરીબ બચારા ભીખાળ્યા !) “ તારા લાયકીવાલા બાવા બી તારાથી તમામ કંટાલી ગયા છે. એક નકારા દીકરાથી એક ભલા બાપને કેટલું દુઃખ થાયય તેનો તુંને જરાબી અભ્યાસ છે ? ”

“ ઘણો છે, માસ્તર ઘણો છે,” ભીખાળ્યાએ ખરાં દીલથી ઉસ્કેરાઈ આવી કહ્યું.

“ તેટલા વાસ્તે હવે ઘણોજ તપાસીને ચાલજે,” માસ્તરે તેના જવાબપર ધ્યાન આપ્યા વના જરૂરી રાખ્યું; “ હવે તારૂં કાંઈ બી જાતનું હંબગ હું તામોશ કરવાનો નથી, ને તેથી હવે મોહોત એ-તીને ચાલજે.”

માસ્તરનાં એ છેલ્લાં વાક્યથી આ એકાંતમાં ભીખાળ્યા તેને જે પોતાની ખાંનગી હકીકત કહી દેવાના હતા તે કેહવાની તેવણુની જરા બી હીંમત ચાલી નહીં. તે રખેને તે વાતને “ હંબગ ” સમજી હાથમાંથી લાકડી વડે ત્યાંજ—લોકોનાં દેખતાં ફટાફટ ફટકાવી કાઢે તેનો તે બચારા દોસાજીને ત્રાસ પડ્યો, ને તેઓ લોહીનો ગોટ ગાલીને ખામોશ રહ્યા. “ ટ્રેનમાં બધું કહી દેવશ—ખચ્ચીત કહી દેવશ,” તેવણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

તે પછી તે માસ્તર તેને લઈને ગાડી તરફ ગયો. ગાડીમાં પાંચ સાત નાંધલા મોટા પોરયાઓ બેઠેલા હતા. માસ્તરે ખુશ મીનજો તે બધાઓને શેકહેંડ કરી, ને ભીખાળ્યાએ તેમ નહીં.

કીધું તેઓને તેમની 'એ ઓછી લાયકી' માટે બધાનાં દેખતાં ધમ-કાવીને હઠરાવી નાંખ્યા, જેનું પરીણામ એ થયું કે ચાંઉ જેવું મોંતું કરીને ફજેત પોગલી જેવા બચારા ભીખાળ્યા જેઓને આખા જનમારામાં કદી જોયલા નહીં તે ચીલખુલ્યાઓને શેકહેંડ કરી છાતી બેઠેલા સાદે ખબર પુછવા પડ્યા.

તેવણુ જો જરાક વધારે હીંમતવાન થતે તો ત્યાંને ત્યાં બધું ખરેખરું બધા આગલ બોલી દઇ ઘેર હજી બી પાછા જતે, પણ બોલવાની હીંમત ક્યા ચુલામાંથી લાવે ?

અંતે ટાંઉ ટાંઉ કરી ગાડી ઉપડવાની ખબરનો મોટો ઘંટ વાગ્યો—ગારડે શુરૂશરૂ કરી સીસોટી મારી, કે એનજીને તેનો ચીંચવાતી મોટી શીશોલીથી જવાબ દીધો, ને પછી એક આંચકા સાથે તે ગાડી પાણીના રેલા માફક ખાટફારમપરથી ધીમે ધીમે ચાલતી થઇ.

ભીખાળ્યાને તેઓનો દીકરો એ રવેસે ઇસ્કોલનો અનુભવ શીખાડવા મોકલી આપવામાં અંતે ફતેહમંદ થયો. તેવણુ 'વેકેશન' (છુટ્ટી)માં આપેલું લેશન તો જરા બી કીધું નથી—બલકે કોથરામાં શું શું ચોપડી હશે તેની બી તેવણુને જરા ખબર નથી, તો તેવણુ બચારાનું સ્કુલમાં હવે થશે શું ?

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મુંબઈથી પુના.

બુન્નેર્ગ શેઠ ભીખાળ પોંહેંચાળ ચીલખુલ્યા અદીના ચદણુ ચેરા અવતારમાં નીશાળનો અનુભવ જાણે 'રીવાઇઝ' કરવા નીકલી પડ્યા હતા, અને તેથી તેવણુના પગનાં ગુઠણુ જેટલા તેવણુના દીકરાના પાંચ પંદર દોસ્તા સાથે તેઓ ખોલા ઉપર સ્લેટ ચોપડીનો તોબરા જેવો એક કોથરો લઈ હમણાં મુંબઈથી પુનાની મુસાફરીએ નીકલેલા હતા. તેવણુનો તે હાલ રડતાને રમુજથી પેટ ધરીને હસાવે ને હસતાને દયાથી જીર બેજીર રડાવે તે કીસમનો હતો. તે વખતનું તેમનું મોં તેવણુનાં સદાનાં દાહ્યાં પાકાં બુન્નેર્ગ અનુભવી મોં કરતાં ઘીફટોરીયા ગારડન માંહેલા એકાદ પાંજરામાં પુરેલા ચીમપાનકીનાં મોંને વધારે મલતું હતું. અફસોસ, તેવણુ પોતાનાં શેઠેર ઘેરમાં કેવી સત્તા અને સ્વતંત્રાથી, કેવા રોબ અને ધાક-

થી, કેવા આરામ અને નીરાંતથી રહેલા હતા, ને આ તેવણના મરતે દહાડે તેવણ બચારાપર કેવો નહીં ધટતો, નહીં ધારેલો ધરક ધુન્નરો ! મોટાં માયો કેહે તેમ તેવણનાં કરમની લખતી મરે તે તેથીજ તેવણપર બુદ્ધાપામાં આવો ગળબ ગુજરતો હતો.

મસજીદ અંદર, ભાયખલા, ચીંચપોગલી અને બીજાં અતરેની હદનાં સ્ટેશનો પવનની પીઠ પર પસાર થઇ બીખાજીયાની નજર આગલથી ઉડી જવા લાગ્યાં, ને વખતના વધારા ને પગપેસારા સાથે તેઓ પુના તરફ વધારે ને વધારે ઘસડાઇ જવા લાગ્યા. માસ્તરના ધાકથી ગાડીમાં કાંઇ ગરબડ હતી નહીં. જાંણે ખસર ખીસકોલી, મેલ્લી મેંઢી, પેસુ બેંસ કે માકુ ચેન જેવા અદીના ત્યાં એકઠા થયલા ગોડીયાઓનાં પેટમાં કસેજીજ ન હતી.

માસ્તરે ભાયખલા મુકતાંજ તે દીવસનું ડેલી કાઢી અધેલો મારી વાંચવા માંડ્યું હતું, એટલે તેનો દાખલો લઇ કોઈ હસાળ ગણવાને મસે દાલી સ્લેટપેનનો ખુરદો કરતા હતા તો કોઈ ચોપડીમાં માંથુ ખોસી વાંચવાને મસે નીરાંતે ઉંઘાતા હતા—કે જ્યારે કોઈ વધારે હાંમતવાંતો ગાડીની બાહર દેડકા પેરે દોકીયાં કાઢી ગુપચુપ ખુદરતો રમણ નકસ નીહાલ્યા જતા હતા.

અંતે ગાડી ત્રણ વાગતે કલ્યાણનાં સ્ટેશનપર પોંહ્યાંચી ત્યારે માસ્તરે ગાડીમાં આ મંગાવી, અને પોતાને ખરચે સર્વને આ પાછ જોમાં બીખાજી શેઠને બી કાલો આપવામાં આવ્યો. તેવણનાં ગલાંમાં તો જાંણે ગાંઠ થયા હતા, ને ખાવાનું પીવાનું ઝેરની પેરે અટકી રેહ તેવું હતું, પણ તોબી માસ્તરના ધાકથી ધુજીને તેવણે અકરવકરે તે ચાનું કપ પુર કરી દીધું.

તે સ્ટેશન મુકવા પછી માસ્તરે પેપર બંધ કીધું, ને પોતાના સાગરેદો સાથે તાહેલાં ચલાવ્યાં. “હવે તમો લોકને મારાથી ધણી છુટી અપાશે નહીં,” તેવણે હસીને કહ્યું. “અદી તારા પપા આપણે વેકેશન આપીએ છીએ તેની ધણાજ વિરૂધ્ધ છે, ને તેજ પ્રમાણે તારા બે ચાર દોસ્તોના પીતાઓ પણ તેથી નાખુશ થાય છે, તેથી હવે તમોને મે વેકેશન આગલ પેઠે આપવાનો મારો ઐરાદો નથી.”

“ઓ યસ માસ્તર, એ તમારાં વેકેશન ફેકેશન બધું હંબગ છે,” બીખાજીયાને એકદમ માસ્તરની એ વાતથી કોધ ને શુર છુટી આવ્યું, તેથી તેઓ પોતાનું ઊકરવનપણું ભુલી જઇ બોલાઇયાં.

પોતાની બુજરોગીની ભટાઇ બતાવા પડ્યા. “હું અસલથી એ હંબગની વિરુદ્ધ છું. સલાનાશ ગીઆ દુકતાઓને એથી હરાંમખોરી પાયછે ને માયઆપોનાં ઘેરમાં તેઓ મરકી જેવા થઈ પડે છે. નો, આઈ વોંટ ટોલરેટ ઈટ, માસ્તર. હું એ વીશે ટાઇમ્સ ને ગેઝેટમાં કારસપોંડંસ કરી એ હંબગનો અટકાવ કરાવા માગુ છું.”

એક જાણીતો ઘરશાહુ ચોર લોકોના જાંન માલની સલાંમતી વીશે નફત નાંકે ભાશાંણુ કરવા ઉભો રહે તે જેટલી તેનાં સાંભલ-નદાંઓમાં અચરતીની અસર પેદા કરી શકે તેથી વધુ અસર-ખરી રીતે બોલીએ તો લાખ ઘણી વધુ અચરતી ભીખાળખાનાં એ જ્નેસભર જનુની ભાશાણુથી તેવણુના સાંભલનારાઓપર થઇ. માસ્તરે તો એ ભાશાંણુનો શો અરથ કરવો તે તુરત સમજી નહીં શકવાથી અચરતીથી ડોલા ફાટી જોયાજ કીધું. પણ પોરયાઓ ? તેઓ જો એમ સમજતે કે અદી ખરાં દીલથી માસ્તરને એવી નજીસ સલ્લાહ આપેછે તો તેનાં હાડકાં પાસરાંનો ખુરદો કરવાને તેઓ તુરત મનમાં નક્કી કરી મેલતે, પણ તેઓએ નાધકલા અદીને એવો સારી રીતે વેઢેલો હતો કે તેઓ તેનાં પાખંડ પીછાંણુતા હતા, ને તેથી તેઓ સમજ્યા કે અદી આજે હુદ બાહુર જઈને માસ્તરને ચઢાવી આપે છે—બલકે બનાવે છે ; એમ સમજી ભીખાળખાનાં એ બોલ-વાથી મનમાં ધુમ ગમત પામી એ તમાસો આગલ વધારવા તેવણુને તેઓએ છુપી આંખપર આંખ મારી, પણ ભીખાળખા તેઓની તે છોકરવાદી નીશાંણીઓ કાંઇ સમજ્યા નહીં. તેઓ ઉરકેરાઈજ એવા આવેલા હતા કે તેઓએ તે નીશાંણીઓ જોઇ બી નહીં.

અતે માસ્તર પોતાની અચરતીની એકાદ પલની બેદાંખીમાંથી ખખરદાર થયો, અને ડોલા કાઢી કહ્યું, “ તારું એવું હાલપણ મને નથી જોઇતું, અરદેશર. ફરીથી મારા આગલ એમ દાહયો થતાં તપા-સજે,” અને પછી જાણે આ નાખુશ વાતથી તે ટોલાંમાં બેદીલી પેદા કરવા તે નહીં માંગતો હોય તેમ તેણે એક નાહના છોકરા તરફ ફરી કહ્યું, “ અને તે આએ તારાં વેકેશનમાં શું શું ગમત મેલવી, નસરવાંન ? ”

“ સાહેબ, એક દહાડે હું મારા ભાઈ સાથે વોલપીનો કુંતરાં પાંદરાનો નાટક જેવા ગમેો હતો,” નસરવાંને માસ્તર એ જવાબથી ત્રાજી થશે એવી કાંઇક ખુશીની ખાત્રીથી કહ્યું.

“વેલ ઘેટસ ઝોલ રાઇટ,” માસ્તરે ખુશ મીઠાબોલે દાઢી પસ-વારતાં કહ્યું, “નાટકમાં જવાથી કાંઈ અગાડ થતો નથી—”

“નહીં ?” બીખાજીઆથી માસ્તરનું આ મત નહીં ખમી શકવાથી તેવણે ગુસ્સામાં ઉછલી પડી કહ્યું. “માસ્તર, યુ ટાક અટર નોનસેન્સ ટુડે. દુકતાઓને નાટકફાટક કેવા જોવાના હોય ? નાટક જોએ ત્યારે શીખવામાં ધ્યાન કેમ લાગે ? મનડીડ—”

“હવે આએ તુંને ચેતાકચ,” માસ્તરે હવે વલી વધતી જતી અચરતીથી અરદેશર (?) ને સાંભલી લઈ વણાળ હઠરાવી નાખનારા ગંભીર શેખથી કહ્યું—કે જ્યારે અધા છોકરાઓ આજે અઢી માસ્તરને ‘ખુમ પડાવા’ને જે ભારે હાંમત કરતો હતો તેની મનમાં વાખ વાખ કરતા મોંદે રૂમાલ દાખી અંદરખાંને ધુમ હસ્તા હતા—

“હું તુંને ચેતાકચ કે ફરીથી મારાં મનની સાંખે એક અવાજ કાઢ્યો તો આએ લાકડીથી અહીંજ બરડો ફાડી નાંખશ.”

બીખાજીઆ દબાઈને ચુપ બેઠા.

તેવણે જોયું કે કાચું કપાયું. તેઓએ માસ્તરને જ્યાં ત્યાંથી રાજી રાખવા જોઈએ, તેને બદલે તેઓએ તેની વિરૂદ્ધ મત આપી તેને જતસ્તી ચીડ ચઢાવી હતી, જેથી પુને પોંહોંચતાંજ ખરે ખુલાસો ફરી ઘેર પાછો ફરવાનો તેમનો હેતુ બર લાવવાને તેમને ઘણું કઠણ પડશે એમ તેમને ભય થયો. એટલા વાસ્તે હવે ટક જોઈને માસ્તરને વધારે સારી સારી વાતોથી રસ્તે જતાં પટાવી લેવાનો ઠાઠાવ કરી તેવણ ચુપ બેઠા.

ખીજી હાથપર માસ્તરે જોયું કે આએ દુકતો આજે ધાકનું કશુંખી મ્યાન કરવા વના માઈ પાકવવા પડ્યો છે એટલે તેણે પેર-યાઓ સાથે વાત કરવાની પડતી મેલી, અને પાછો પેપર લઈને બેઠો.

બીખાજીઆએ ધારયું કે હવે માસ્તરને પતાવવા હું મારી એક વેપારી તરીકેની હોશ્યારી બતાવી દઉં, કે પછી જ્યારે હું એને જાહેર કરશ કે હું અવલ ને અસલ બીખાજીઆ છું ત્યારે એની તે વીશે ખાત્રી થયા વના રેહશેજ નહીં. એમ ખ્યાલ કરી તેવણે ચલાવ્યું.

“એ શું આજનું ટાઇમ્સ કે, માસ્તર સાહેબ ?” તેવણે પુછ્યું.

માસ્તરને મીઠાબોલમાં પણ હાનું દોકું ધુણાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

“એમાંની આજની પેહેલા આરટીકલ વીશે શું ધારયું, માસ્તર ?” તેવણે પુછ્યું. “રૂના અમેરીકાના પાક વીશેના એ એડી-

ટરના વીચારો હું સ્વીકારી શકતો નથી, કેમકે હજી બરોનો છેલ્લો રીપોરટ બાહર પડ્યો નથી, ને તે સત્તાવાર રીપોરટથી ત્યાંના પાકને હાંણી પોંહોંચેલી જાહેર થાય નહીં ત્યાંવેર હિંદુસ્થાનના પાકનો—”

માસ્તરની હવે પુરી ખાત્રી થઈ કે આજે દુકતો છેલ્લી છુટીના અરસામાં ‘દાહ્યો કાગરો’ થતાં શીખી આવ્યો હતો, અને રૂના પાક વીશે કાંઈ પોતાના ઘરડા વેપારી બાપને મત આપતાં સાંભળ્યો હશે તે જાહેર કરી હમણાં વલી ડાહ્યો થતો હતો, પણ એ કાંઈ એવો વાંક નહીં હતો કે જેને વાસ્તે તે તેને ષટકાવી શકે, તેમજ તે ટૂંતમાં જોખ્યાઈ કરવા ખી નહીં માંગતો હતો વાસ્તે તેણે પાછો ઘણાજ ગુસ્સાની ઢપે ભીખાજીયાને તેવણની ભટાઈમાં અટકાવી નાંખી કહ્યું, “રૂના પાક વીશેનું તારું મત હું માંગુ ત્યારે મને આપજો. હમણાં તારું મત મને જોઈતું નથી. ચોપડી ઉંઘાડ ને લે-શન ઉપર ધ્યાન આપ.”

માસ્તરનાં એ ફરમાનનો રોબજ એવો હતો કે ભીખાજીયાને અરધે રહેલે હાલે કોથરામાંથી એકાદ ચોપડી ખેંચી કાઢી અંદર માંથું ખોસ્વા વના ચાલ્યું નહીં. “સુવો એ,” તેવણ બચારાએ મનમાં બલાપો કીધો, “હું જે ખી બોલુંય તેનું એને જેર ચઢેય. નખખોદ ગીયાને મારું બોલેલું ગમતુંજ નથી.”

વલી ટ્રેનમાં થોડો વાર સુપકીદી ચાલી, પણ ‘અદી’ની આ-જની ઢપપરથી છોકરાઓ ખુશીભરેલી વકી રાખતા હતા તેમ ઘણો વાર નહીં. “માસ્તર,” ભીખાજીયાએ થોડે વારે ખરાં દીલના કંટા-લાથી કહ્યું, “ખોદાને વાસ્તે તમારા હાથ આગલની બારીનું કાચનું ફાલકું ચઢાવો. તે તરફથી પવન બરાબર મારાં મોંપર વાગેય, ને મારા દાકટરે મને પવન ઘણો તપાસવા કહ્યો છે.”

માસ્તરને તંદરેસ્તીની વાત વચ્ચે આવવાથી તેની મરજી પ્રમાણે કીધા વના ચાલ્યું નહીં.

“માસ્તર,” ભીખાજીયાએ વલી થોડે વારે જીવ કાઢી નાંખ્યો “આજે સાંખેવાલો દુકતો ખારાં કીધેલાં ખાટાં બોર ખાએય. તમે શું તમારા છોકરાઓને એ ખહી પેદા કરનાઈ જેર ખાવા દેઓ છો? હમણા તમારી નજર ચુકાવીને એને બે ત્રણ મોઢામાં મારતાં મેં જોયો.”

“પેસ્તનજી,” માસ્તરે તે છોકરાને ઘણા ગુસ્સાથી પુછ્યું,
“તારાં મોઢાંમાં શું છે?”

“ન—નહીં સાહેબ,” પેસ્તનજી (પેસુ બેંસ) ગભરાતાં ગભરાતાં બોલ્યો, “એક બોર છે.”

“થુકી નાંખ એકદમ, ને ગજવાંમાં હોય તે બી ફેંકી દે બારીની બાહર,” માસ્તરે હોકમ કીધો જે હોકમ પેસુને બળ લાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

પણ આદનો ખાર બાઇએ લીધો. પેસુની ‘ચારી’ ખાવાથી બીજા બધા છોકરાઓ ગુસ્સે થયા, ને તેથી બીખાજીબાની પાસે જે માકુ ચેન બેઠેલો હતો તેણે બીખાજીબાના નરામાં માસ્તર નહીં જોય તેમ કકડાવીને એક લાત ઝારી કાઢી.

બીખાજીબાએ તો તેથી બકરું ચરડાય તેમ બરાડ મારી. “માસ્તર,” તેવણે છેરાઇ પડીને કહ્યું, “આએ દેવે મને લાત મારી ને મારે નલો ભાંજ નાંખ્યો. ઓ! અરે!”

માસ્તર ઉડીને આગલ ગયા.

“શું તે’ ધધેડાંનો ભાગ બજી બતાવ્યો?” માસ્તરે માકુ-ચેનને સવાલ કીધો—ને તે પોતાનો વાંક નામુકકર નહીં જઈ શક્યો એટલે તેને સ્કુલમાં જઈ તેના કલાસમાં ચાલતી પોએટરીની ચારસો લાઈન સારા હરફે ધમપોઝીશન તરીકે લખી કાઢવાની સજા થઈ.

આથી બીખાજીબાના અગત કરીને બે નવા દુશમનો થયા ; એક તો પેસુ બેંસ ને બીજો માકુ ચેન !

પ્રકરણ ૭ મું.

બીખાજીબાના ચીલબુલીયા દુશમનો.

પુનાનાં સ્ટેસનપર સધલા રાત્રે ઉતર્યા ત્યારેબને તો માસ્તરને ખરી હકીકત લાંજ એકાંતમાં કહી દઈ ઘેર વલતી ટ્રેનમાં પાછા ફરવાનો બીખાજીબાનો એરાદો હતો, પણ તે દીને કાંઈ તેહેવાર હોવાના સખએ જોટલી જોઈએ એટલી ભાડુતી ગાડી સ્ટેસન આગલ મલી આવી નહીં, ને તેથી માસ્તરનો મીઝાજ હાથથી ગીઓ તેવામાં તેમ કરવાને તે બુદ્ધા શેઠ્યાની હામ ચાલી નહીં.

“હવે ખીન્ને ઉપાય નથી,” માસ્તરે અતે ચુકવ્યું. “મોટા છોકરાઓને ચાલીજ જવું પડશે. ખરશેદજી તું, મેહેરવાંનજી અને અરદેશર તમે ત્રણ જણાઓ ઘેર ચાલતા પોહોંચો, અને ખીછાંણું વગેરે બરાબર તૈયાર છે કે નહીં તેની તલાસ કરો ; અમો પછવાડે આવી પોહોંચીએ છીએ.”

ખસર ખીસકોલી ને મેલ્લી મેંઢીને એ વાત ઘણી પસંદ આવી. માસ્તરની નજરથી દુર તેઓને એકલા જવાનું ફરમાન થયું, એટલે આખે રસ્તે રમતા ને મજા કરતા જવાનો તેમને હરખ થયો, ને તેથી માસ્તર તે હોકમ કરીને પીઠ મરડી ખીજી ગોઠવણો કરવા ચાલતો થયો તેની પછવાડે દોડીને ભીખાજીખા તેને ‘નહીં’ ચાલી શકાશે” તે કેલવા જતા હતા તેટલાં તેને ઘસડીને રોશનની બાહરે લઇ ગયા.

“એ ખી દીકજ છે,” ભીખાજીખાએ તુરત મનમાં વીચાર કીધો. “આએ બે છોકરાઓને હું એકાંતમાં રસ્તા ઉપર મારી ખરી હકીકત કહી દઉં તો એઓ કદાચ મને મદદ કરશે—” અને તેથી તેઓ હવે તે છોકરાઓને રાજી રાખવા તેમની સાથે ખુશીથી ચાલ્યા.

પણ નખખોદ ગીઆ ખસર ખીસકોલી ને મેલ્લી મેંઢી કાંઇ ચાલતા ન હતા. તેઓ તો અકેક હાથમાં ખુદા ભીખાજીખાનું અકેકે પાંખર પકડી તેમને દોડાવતા--ઘસડતા જતા હતા. “અરે બાપુ હલવે,” ભીખાજીખાએ તેથી હાફતાં હાફતાં માગી લીધું, “મારો દમ ભરાઇ આવ્યો--મારાથી ચલાતું નથી.”

“ત્યારે બચ્ચા લોકોની ચારી ખાતાં તુંને શરમ નહીં આવી ?” ખસરએ તેવણને હવે એક ઘાતકી ઢીક મારીને કહ્યું.

“સખર, સખર ખસર,” મેલ્લી વચ્ચે પુરાયો, “એને ખુલાસો પુછીએ. “હું એમ પુછું બચ્ચા અદી કે તું પોતે ઢગલા ઢગલા બોર ખાએય, લોકોને ઠરાઠર લાત મારેય ને કરડેય તેનું કંઈ નહીં કે જો તે પેલા ખીચારા માકુ ને પેસુને ફસાવ્યા ?”

“અરે યારો તમે કાંઇ દેવાના છેઓ ?” ભીખાજીખાએ કગલીને કહ્યું ; “તે ખાટાં બોરના વાસથી મારૂં બધું મોંઢું અમરાઈ આયું તો હું ફરીઆદ નહીં કરું ? ને વલી પેલા કોઈ દેવે મને એવી ક્ષાત મારી કે મારૂં બધું ચુંઠણ છોલાઇ ગીયું તો હું તે બચ્ચા તે

કેમ કરે ? તે કરતાં તમે કેહોય જે હું બોર ખાઉંય ને લોકોને લાત મારુંય ને કરડુંય પણ તેમાં બી તમારી મોટી ભુલ છે. હું પોતે—”

“ અરે બેસ બેસ, હળમ,” મેલીનો હવે મીઠાજ નવાથી તેણે ભીખાળ્યાનાં ઠોખરાંમાં એક મુકો લગાવી કહ્યું—કે જે જરબે તેવણના ધીલા થઇ રહેલા દાંતમાંથી પાંચ પંદર તુટી નહીં પડ્યા એ એક મોજેને થયો. “ તું જાણે કે એવી તારી ચાલ અમે ખમી જઈશું એમ કે ? હાં ! ”

“ ને અચ્ચાએ તમે લાય ચાલાકી કરશે તે નહીં ચાલશે,” ભીખાળ્યાએ પટેલી મુકકીથી થતી કલ જેમ તેમ ખમતાં બુમ પાડી કહ્યું—“ હું તમોને પોલીસમાં ઘસડશ—તમારા આપ પાસે ફરીઆદ જવશ.”

“ લાય ચાલાકી ? ” મેલીએ તીરસ્કારથી કહ્યું, “ અચ્ચા તારાં લાડકાં ભાજ નાંખશું ; નહીં તો હમણાં ને હમણાં વચન આપ કે તું આગલ હતો તેવાજ અમારો મલગ્યો થશે, ને કદી કોઇની ચારી ખાશે નહીં.”

ભીખાળ્યા એવું વચન કેમ આપે ? ત્યારે તો અસલી અર-દેશર તેવણજ છે એમ સીદ્ધ થાય, એટલા વાસ્તે તેવણે એવું વચન આપવા ના પાડી, અને તેઓને સમજાવવા માંડ્યા, પણ તેઓએ તે! તેવાં તાહેલાં સાંભલવા સાફ ના પાડી. અસ હા કે ના તેજ તેઓ-ને જોઇતું હતું, ને તોખી હજી ભીખાળ્યાએ વચન આપવા આના-કાંની કરી એટલે તેઓએ તેવણને ઘોખી ઘાતપર કપડાં કેમ સુકાય-છે તેનો અભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો. મેલીએ તેવણના પગ પકડ્યા, ને ખસરએ તેવણનું માંયું પકડ્યું, ને તેવણને હવામાં ઉંચકી કપડાં સુકાવે તેમ હીલવવા માંડ્યા.

ગરીબ અચારા ભીખાળ્યા ! તેવણનો ફેટો ઉડી ગીયો, ને હોસકોસ લેવાઇ ગીઆ. તેઓએ ઘણા કાલાવાલા કીધા, ને અંતે જ્યા તે એ તોફાંની આરકસોએ થાકીને તેઓને છોડ્યા કે તરતજ તેવણ ફેટો ઉપાડી તે સેહેતાનોની સોડમાંથી જેમ નહસાયું ને દો-ડાયું તેમ સ્કુલ તરફ દોડ્યા. તેવણને સ્કુલ ખબર હતી. પોતાના દીકરાનો અભ્યાસ તપાસવા ત્યાં તેવણ આગલ અવારનવાર આવ્યા હતા, અને તેથી જ્યારે દોડતા દોડતા તેવણ સ્કુલ પાસે પોહ્યા, ત્યારે એટલા હાંશી ગયલા હતા કે બાહેરનો દરવાજો અંધ હતો તે ચોકવાને બી તેવણથી બની શક્યું નહીં.

એટલા વાસ્તે તેવણુ લગાર દમ ખાવા થોખ્યા તેટલાંમાં તેવણુના શત્રુઓ તેવણુને આવી મલ્યા, ને ઘણીક વધારે સતાવણીઓ તેવણુને કરીને પછી તેઓ ખારણું ઉંઘડાવી અંદર ગયા.

માણેકજી માસ્તરનાં ઘણીઆંણી ખરસેદખાઇ તેઓને ખારણું-માંજ મલ્યાં. તેવણુ અદોર ઉંમરનાં મમતાણું દીલનાં ખઠરાં હતાં. તેવણુનો સધલા છોકરાઓપર ઘણો પ્યાર હતો, અને તેથી તે બે છોકરાઓ જ્યારે વલી ગાય જેવા અને શાંણુ સલુકના થઈ ‘અદી’ને લઈ અંદર ગયા ત્યારે ખરસેદખાઇએ તેઓને ઘણો પ્યારભરેલો આવકાર આપ્યો—એટલુંજ નહીં પણ પોતાના સરેસ્તા પ્રમાણે છોકરાઓને વાંકા વલી એકેકી ચુંમી લીધી.

પણ ભીખાજીઆને તો એમ ચુંમી આપતાં ખરડે પાણી ઉતરયું. તેવણુ ખી કાંઈ ખુશ હતા જે ચુંમી આપે ? પેલા માણેકજી માસ્તરને ખરી વાત ને તેવણુની ખરી ઉંમર જાણે તો તેવણુને તેની બેરીએ ચુંમી લેવા ખાતર તે તો ઝેરજ કાઢે !

ખરસેદખાઈએ તેઓને સ્કુલરૂમમાં સરેસ્તા પ્રમાણે મોકલી આપ્યા કે જ્યાં ખીજ ઘણાક છોકરાઓ આગમચથી આવેલા એકલા થયલા હતા. તેઓની આગલ જાહેને ખસડે ને મેટલીએ ત્રનમાંની અદીની ચાલની ફરીઆદ કરી, એટલે સૌએ બચારા ભીખાજીઆ સાથે મોનાં ચઢાવ્યાં, ને બની તેટલી તેઓએ તેમને નવી હેરાનગતીઓ ખી કરી.

તેવામાં માણેકજી માસ્તર બાકીના છોકરાઓ સાથે આવ્યા, અને પછી ખાનું તૈયાર થયું એટલે માસ્તર છોકરાઓને લઈ જમવા બેઠા. પોતાના દીકરાને માટે તેઓ ખોખો ભરીને એ માસ્તરને રૂપ્યા આપતા હતા, કેમકે ખાવાપીવાનું ખી એ માસ્તરનેજ માથે હતું, ને ભીખાજીઆએ બેથુમાર અચરતી વચ્ચે જોયું કે તેવણુ ધારતા હતા તેથી ઉલટી રીતે ત્યાં આપવામાં આવતું ખાનું તદ્દન કંગાલ અને હાલહવાલ હતું. તેવણુને તો ગલે ખી નહીં ઉતરયું ! ગરીબ બચારા તમામ ભુખા ઉઠ્યા.

અને હવે મૈાને રાતોરાત તો સુવાના ઓરડામાં જવાની રજા મલી. સુવાના ઓરડામાં છોકરાઓ ગમે એમ ધીંગાણું કરી શકતા હતા, અને તેથી સૌએ એકમત થઈ ચારથા અદીની ત્યાં સારી રવેસે ખખર લેવાનું ઠાવ્યું હતું. ભીખાજીઆ તે વાત સમજી

ગયા હતા, ને તેથી તે નાધલા હેરેમનો સાથે એકલા પડવાને તેવણુ ખીલીતા હતા, વાસ્તે તેવણુ સુવા જવા પેહલાં માસ્તરને સઘલી ખરી હકીકત કહી પછી ત્યાંથી ને ત્યાંથી ઘેર પાછા ફરવાનો કે-ડાવ કીધો.

માસ્તર બેડરમના ઉબરમાં આવી ઉભા, ને સરેસ્તા પ્રમાણે દરેક છોકરાઓ તેવણુને ‘ગુડ નાઈટ’ કરી અકેક પછવાડે તે કુ-સાદે ઓરડામાં જતા રહ્યા. બીખાજીયા ખાખમુસ પછવાડે પડ્યા, ને બ્યારે બધા અંદર જઈ રહ્યા ત્યારે તેવણુ માસ્તર આગલ ગયો.

“માસ્તર સાહેબ,” તેવણુ ખીલીતાં ખીલીતાં ચલાવ્યું, “મારે કાંઈ માંગી લેવું છે.”

“ને તું ત્રેનમાંની તારી મુરખ ચાલો માટે માંદ માંગવા મને ખોટી કરતો હોય,” માસ્તરે કહ્યું, “તો તેથી હું ખુશી છું, ને તુંને માંદ કરું છું. હવે પછી તપાસને”—અને તેઓ જતા રહેતા હતા.

“અરે નહીં માસ્તર,” બીખાજીયાએ પછવાડે દોડી કાલાવાલા કરી કહ્યું, “હું માંદ નથી માંગવાનો—એટલે હું—આપરે છે તે—હું એમ કેહેવા માંગું છું—હું કેહું છું—” અને બચારા બીખાજીયા તમામ ગુચવાઈ ગીયા. તેવણુથી આગલજ ચલાવું નહીં !

“જા તું આજે હમણું તો જઈને ઘોંટાઈ જા,” માસ્તરે આ-જની અદીની નવાઈ જેવી ચાલોનો શો અર્થ કરવો તેથી ગુચવા-ઈને હવે વલી ગંબીર થઈ હોકમ કીધો—ને બીખાજીયા હીંમત હારી ગુપચુપ રડમસ જેવા સુવાના ઓરડામાં ગયા.

તેવણુને જોતાંજ તે તોફાંની દુકતાઓએ તેવણુને ઘેરી લીધા. તેવણુ વધારે ચારી ખાવા પછવાડે રહ્યા હતા, એમ તેઓનાં મનમાં આવ્યું હતું, અને તેથી સુવા પેહલાં તેવણુને તેનો સારી રવેસે સવાદ ચખાડવાને સાએ એકસંપ ને એકમતથી ધાતકી ઠડાવ કીધો.

પ્રકરણ ૮ મું.

વધતાં સંકટો.

તે આખાં ઘેરમાં તે એક ઘણો મોટો કુસાદે ફરતી ખારીઓનો હવાવાલો ઓરડો હતો. તેમાં હાસ્પીટાલોમાં હોય છે તેમ ખીછાંણાં.

ગોઠવેલાં હતાં, ને તેજ ધોરણ ઉપર છોકરાઓને સુવાની ગોઠવણ કરી આપેલી હતી.

ભીખાળ્યા જેવા એ ઓરડામાં દાખલ થયા કે તે નાઘલા હેરેમનો જેઓ તેમની વાટ જોતા ખોટીજ હતા તેમણે તેવણને ઘેરી લીધા, અને સૌએ પોતાને ખંગ શાવતી સતાવણીઓ જારી કરી. કોઈએ ધીક મારી, કોઈએ ટપકો માર્યો, કોઈએ આંટી મારી કોઈએ આંચકો માર્યો, કોઈએ ઠોલટપરાક કરી, ઇત્યાદી.

પણ એ તો હજી દીખાઓ થયો. એ નાઘલી સતાવણીઓ તો મોટી સતાવણીઓની શરૂઆત હતી, કે જે સતાવણીઓ સઘલી અતરે હતારી અમારાં દયાલુ વાંચનારાંઓનાં દીલ જસ્તી દુઃખવશું નહી. એટલુંજ કે તેઓએ ભીખાળ્યાનો ગાંસડો બાંધ્યો, તેવણના પોકારો ને ખુમોથી ધુમ ગમત પાંખીને ભારે હસાહસ વચ્ચે ભાર-વટીયા સાથે આદરના છેરા બાંધી જોલી બનાવીને તેમાં તેવણને સુવાડ્યા અને મોટી મોટી હીંચ નાખી, અને એવા ચીખાવલા પ્ર-કારની અનેક ગમતો કરી. અંતે જ્યારે રમતાં રમતાં તે નાઘલા હેરેમનો થાક્યા ત્યારેજ બચારા ભીખાળ્યાનો છુટક થયો, ને જ્યારે તે સેહેતાંનો પોત પોતાની જગ્યાપર થાકના મારેલા ધરાંધર ધોરવા પડ્યા, ત્યારે ભીખાળ્યા ગુસ્સાથી અને ખીજવાતથી હજી રગેરગ ધુનતા એકાદ ધોલ્યાતલે ઠાલી ભોંયપર પડી પોતાનાં કરમને રડતા હતા !

ખુદા એવું દુઃખ દુશ્મનને બી નહીં બતાવે ! કેવો ખુદો શેઠએ —ત્રણ ત્રણ બચ્ચાંનો બાપ તેના પર આંચે કેવો નહીં માનવામાં આવે તેવો જુલમ ! અરેરે, ગઈ કાલે રાત્રે અચારે તો તે પોતાનાં મકાંનમાં કેવાં સુખથી પોતાના છતર પલંગપર પોઢેલો હતો, ને આજે બચારાને કકડતી ઠંડીમાં ઓઘ્યા પાંથરયા વના ઠાલી ઠંડી ભોંય ઉપર ને તે બી વલી દુકતાઓના ધોલ્યાતલે ભરાઈ છુપાઈને પડવું પડવું હતું !

અંતે જ્યારે ભીખાળ્યાએ બધાને સારી રવેસે ઘોંટાયલા જોયા ત્યારે જઈને એકાદ કોચપર પડ્યા ખરા, પણ બચારાને ઉંઘ આવી નહીં, અને તેથી હવે સહવારે માસ્તરને પોતાની ખરી હકીકત કેમ કેહવી—કેવી રીતે શરૂ કરવી કે જેથી તેને સાંભલવાનું દીલ થાય તેનાં વાક્યોની ગોઠવણી ને રચણા કરતાં તેવણે તે રાત સાવ કોરા ઉજાગરાની પુરી કરી.

સહવારે તેવણુ સાથી વેહેલા અને સાથી પેહેલા ઉઠ્યા. તેવણે વીચાર કીધો કે પછી તે હેરેમનો ઉરશે તો વલી હજારો બેનરી આપશે, તેથી તેવણુ તેઓ ઉડે તે આગમય તૈયાર થઈને માસ્તરને હેઠે જઈ પકડવા માંગતા હતા, કે જ્યાં પેલું તૈયાર કરી રાખેલું ભાશાંણુ એકદમ કરી દઈ હેઠેથી ને હેઠેથી તેવણુ ઘરે ચાલતા થાય.

પણુ હેઠે તેવણુ ઉતર્યા ત્યાં એક નવી પીડા પડે વલગી. માસ્તરની એક દીકરી હતી-વરસ અપારેકની ઉમરની, ને તેની સાથ નાંધવા અહીંને ઘણીજ દોસ્તી ને ઘણાં દરાંપરાં હતાં, તે એટલે સુધી કે તે અને ચેરાં બુચાંઓએ દહારવારે સાથે અદરાવા પરણવાનું બી નક્કી કરી મેલેલું હતું, ને તે છોકરી બીખાજીયાને અદી સમજીને સરેસ્તા પ્રમાણે ઘેલી ચેરી વાત કરવાને દોડી આવી. આથી બીખાજીયાનો જીવ તો એવો કમકમ્યો કે કેહવાની વાતજ નહીં. તેવણુ બચ્ચાંઓ વાસ્તે તો સદાના સુગાતરા હતાજ, તેમાં આવી એક અદણુચાઇ જેવી દુકતી તેવણુ સાથ અદરાવા પરણવાની ગાંડી ઘેલી વાત કરવા આવી એટલે તો હહજ વલી ગઈ. તેવણે તો પોતાના સદાના બુદ્ધ રોખથી તે દુકતીને હરકાટી જરકાટી કાઢી, ને ઘરમાં જઈને રાંધવા સીંધવાનું ને સીવવા સાંધવાનું શીખવાપર ચીત લગાડવા તાકીદ કરી, પણુ દીની (માસ્તરની દીકરી) તે માંનેજ શાંનું ? તેણીએ જોયું કે મુવો અદી હવે કાઈ બીજી સાથે પરણી જવાનો થયો હોશે તે એમ કરીને પતરી જાય છે. ને ચોલખતો નથી કરી અખાડા કરવા માંગે છે. આથી તે નાંધલી દુકતી તો ભાભરા ભુતની પેરે છેરાઇ પડી, ને બીખાજીયા થરથર ધુજવા લાગ્યા કે આ નવાં કોટકમાં પકડાવશ તો વલી મારે વાસ્તે શું શું ધારવામાં આવશે ? તેવણે દીનીને ઘણું ઘણું સમજાવવા માંડ્યું, પણુ દીની મરે તે એકની બે થઈ નહીં. “ઓ તું મરે રે,” દીની બીખાજીયાને ધરર દઈને કટકા મોચીને બોલી, “મુવા નહીં તો તારા વગર કાંલાં મારું ખાસરું બેસી રહેવાનું છે ? મુવો ગીઓ ત્યારે તો ધરાં ને પરાં કરીને ગીઓ તો, ને આયો ત્યારે તો જાંણે અજાંણી અમા !”

દુકમાં, દીની તે કીસમની એક ઉછાછલી અભણુ છકેલી ઘતર દુકતી હતી કે જે બેહદ લાડ અને પ્યારથી તદન બગડી ગયલી હતી ને યા તો ઘણી સરખી ગાલબેલ દઈ જાંણતી હતી, અથવા તો

ઘણાં સરખાં ઘેલાં ચેડાં કાઢી જાંણતી હતી. તે એક નસકારી એથીઅલ અવરદશા જેવી દુકતી હતી, ને ભીખાજીઆ સાથે પરણવા અદરાવાનું ગણે પડવા આવી હતી !

ભીખાજીઆના દુશ્મનોમાં તેથી આ નાઘલી દીની દાકણનું નામ નવું નોંધાયું. તે તેના પાસથી ગેઇ, પણ “મુવા તું જોતો ખરો તુંનો કેવો સવાદ ચખાડુંય તે ” એમ ધમકી આપીને ગઈ.

ભીખાજીઆ એથી વધતા ગમરાયા. “મારે માસ્તરને એ બધું વીગતે કેલવું ને સમજવવું પડશે,” તેવળુ મનમાં બબડયા, “ને અહીંથી જેમ અને એમ જલદી નીકલી જવું પડશે.”

પણ નાસ્તાનો વખત થયો ત્યાંવેર માસ્તર તેના ઓરડામાંથી બાહરે સસરયો નહીં, ને તેના ઓરડામાં જઈ તેને ‘ડીસટર્બ’ કરી તેનો ગુસ્સો હરી લેવાને ભીખાજીઆની છાતી ચાલી નહીં.

નાસ્તાને વખતે તેવળુને ભુખ ઘણી લાગી હતી. ગઈ કાલ બપોરે તેવળે ઘેરમાં ખાધું હતું તેજ, આઠી રાતના તો તેવળુ નાસ્તાને માટે ઘણા આતુર થઈ રહ્યા હતા. તેવળુ પોતાના દીકરાના ખાધ ખોરાક માટે બેપરવાદ હતા, ને સ્કુલમાં તેને કેવું ખાવા પીવાનું મહે છે તે કદી જાણવાની ખ્યારથી કાલજી કરતા ન હતા, ને તે છતાં પોતાને વખતે તેવળુ પેટ પુરતો ને સુક્ર્યાણે નાસ્તો મેલવવાની ઉમેદ રાખતા હતા તે શું તેઓને મલશે ?

નહીં. માંણેકજી માસ્તરને એ તેની ઓરડીંગ સ્કુલમાં જે ખાસ તડાકા પડતા હતા તે એ ખાધ ખોરાકીના લવાજમમાંથીજ હતા. તે છોકરાઓના આપ પાસ એકના ચાર મુકાવતો હતો, ને છોકરાઓને પુરું એકખી નહીં ખવડાવતો હતો. તેથી થયું એમ કે ભીખાજીઆ નાસ્તાપરથીબી ભુખાજી ઉઠ્યા. નાસ્તાપર ફક્ત ખાટી બટ જેલી, રાતનું વધેલું કાંઈ શાક અને સુકી વાસી રોટલી સીવાયે બીજું કશું હતું નહીં, ને ભીખાજીઆને તો તે જોતાંજ ઉબક આવી. તો ખાવા કેમ ગમે ? તેવળુ બચારા તેથી વલી ભુખા ઠોકાયા !

પ્રકરણ ૯ મું.

નામોસી.

નાસ્તા પછી અરધો કલાક રમવાનો મલતો હતો, અને રમવાને વાસ્તે માસ્તરના મકાનમાંજ પછવાડે એક ખુલ્લું મેદાન આવેલું હતું. આ મેદાનમાં ક્રીકેટ, ગીલ્લી દાંડા, લખોટા વગેરે દરેક પ્રકારની નીર-દોશ રમત કરવા દેવાનો માસ્તરને રેવાજ હતો, પણ ક્રીકેટ ને એવી મોટી રમતો છોકરાઓ ધણું કરીને સાંજેજ રમતા, ને સહવારે જો કોઈ તે યોગાંણુમાં લેશન વાંચતા, કોઈ અમસ્થા ફરતા, કોઈ ટોલ-કીઓ થઈ વાત કરતા, તો કોઈજ રમતા.

ભીખાજીબાની ધણી મરજી થઈ કે બધા છોકરાઓ યોગાંણુમાં જાય ત્યારે પોતે પછવાડે રહી જઈ માસ્તર સાથે વાત કરે, ને તેથી તેઓ પછવાડે રહ્યા બી ખરા, પણ માસ્તરે તેવણને ‘ચાટ’ કરીને હાંકી કાઢ્યા. “ચાલે દુકકર,” તેઓએ ધણા ગુસ્સાથી કહ્યું, “તું વલી આજે દાહરો દોહરો થઈને અહીં શાંતો બેસી રહ્યોય ? નીકલ રમવા જા, બાધા પછી એકસરસાઈઝની ખાશ અગત છે.”

ભીખાજીબા નીચી મુંડીએ મનમાં માસ્તરને બે ચાર ચોપડતા ચાલ્યા, ને પોરયાઓએ ભીખાજીબાના ‘કોરા’ કીધા, એટલે તેવણને બરડે પાણી ઉતર્યું. અરે, તેવણે કેવું ચાલ્યું કે હમણાંજ ટોલા ચઢાવીને દમામથી બધું કહી દઈને ભપકાથી ઘેર ચાલતા થાય; પણ તેવણની જગ્યાએ દગો કીધો. તે ઉપડી શકીજ નહીં. ને માસ્તરના ધાકથી થરથર ધુળને તે પાંસઠ વરસના દોસાજી અરધે રહેલે હાલે તે ગુઠણ જેટલા પોરયાઓ સાથે રમવા ગયા.

તેવણ રમ્યા નહીં. તેવણ શું રમે ? તેવણ બી કાંઈ ખુચા હતા વાર ? તેવણ એક ઝાડ હેઠલ બેસીને પોતાનાં કરમનો બલાપો કરવા લાગ્યા. આશીસમાં ગઈ કાલથી કેવું અંધેર ચાલતું હશે-ઘેરમાં પેલો*દુકતો કેવું ઢીંગાણું મચાવતો હશે તે ને તે વતરોગે એકથી એક હજાર વીચારો તેવણને ગુસ્સાથી ઘેલા બનાવી દેવાને બસ અને વલી બસ કરતાં બી વધારે હતા !

અંતે અરધો કલાક થવા પછી યોગાંણુને માંચેની ગેલેરીપર આવીને માસ્તરે પોતાના ઠંઠરાવનાર રોબદાર સાહાદયી સર્વને કલાસમાં જવાને હોકમ કર્યો, ને દુકતાઓ ગરોગર પોતપોતાના કલાસ તરફ ચાલ્યા.

માસ્તરનો સાદ આજે કાંઈ ગુસ્સાની ઢપ બતાવતો હતો. પો-
રયાઓ તેના સાદની ઢપ પરથી તેનો તે દીવસ કેવો જશે તે હમેશ
અનુમાન કરી શકતા હતા. જે તે ખુશીમાં હોય તો હમેશ પાંચ
મીનીટ આગમચથી પોતે એકલો (અથવા કદાચ પોતાનાં ઘણીયાંણી
સાથે ખી) તે અગાસીપર આવી એક મુરખીને છાજતી મમતાથી
મુઠમાં હસ્તો તેમની રમત ગમતો તપાસતો, કે જે બધો વખત
પોરયાઓનાં દીલમાં કુતરાં ખીલાડાં દોડતાં, અને પછી ઠંડે કલેજે
અને ખુશ સ્વભાવે “કલાસમાં!” એટલા બોલતો; પણ જ્યારે તે
ચીરડાયલો હોય ત્યારે રડતા ખરતા હોરાજીની પેડે ખાંધેલો કરડેલો
અગાસીપર આવી તુરત “કલાસમાં!” એમ ગગડાત કરતો, તે
ત્યારે પોરયા જાણતા કે આજે માસ્તરનો ‘કાંદો ખીલેલો’ છે.

આજે તેમજ હતું. માંણેકજી માસ્તરનો મીઠાજ આજે ગયલો
હતો એ તેનાં પોકારવાપરથી સ્પષ્ટ સમજાતું હતું.

કલાસ ભરાયો, અને પછી એક પાદરીને છાજતી ગંભીરતાથી
તેવાંજ ગંભીર અને દબદબા ભરેલાં કદમે માંણેકજી માસ્તર આવીને
પોતાની ખુરસી ઉપર ખીરાજ્યા.

“આપણે ઘણે દીવસે એકઠા મળ્યે છીએ,” માસ્તરે હવે
પોતાનું સુભાખીત ભાષાંણ ચલાવ્યું, “પણ લેશન ચલાવા આગમચ
મારે એક ખીજી બાબદ ઉપર ધ્યાન આપવું છે.”

પોરયાઓ હયાં ચોપડી બંધ કરી હાંસના જેવી ડોકી બાહર
કાઠી દરેક જણ આતુરતાથી સાંભલવા બેઠા.

“મારાં જાણ્યામાં એક વાત એવી આવી કે જે મારાં માન્યા-
માં ખી નહીં આવતે,” માસ્તરે પાછું ચલાવ્યું, “પણ તેના ખાત્રી-
પુર્વક ખુલાસા ને ખરી સાબેતીઓ પછી મેં બેશુમાર અચરતી
વચ્ચે તે વાત ખરી માંની છે, ને તે વીશે આજનાં લેશન હાથમાં
લેવા આગમચ હું બોલવા માંગું છું.”

યા ખુદા! બીખાજીઆને વાસ્તે આ શું હર્ષાંત સમાચાર? શું
ત્યારે માસ્તરે તેવજીની ખરી વાત અંતે કોઈ રીતે જાણી? તે વીશે
નહીં તો હમણાં એટલાં મોગમમાં તે કોણ વીશે બોલતો હોય?

“તમે જાણોચ કે મારે ત્યાં ખાવા ખીવાનું કાંઈ કમ નથી,”
માસ્તરે પાછું ચલાવ્યું, ને બીખાજીઆએ બલાપો કીધો કે વડી સત્યા-
નાશ ગીયો એ જેભરવાની વાતપર ક્યાં જલાંગ મારી ગીયો—

“મારે ત્યાં ખાવા પીવાનું પુરતું છે તે છતાં જ્યારે મારા નીશાલી-યાઓ મને નાફરમાન થઈ મને નાપસંદ ઓળેથી પોતાનું હોજરું બરવા માંડે, ત્યારે તે વાંક ઠપકાનેજ લાયકનો નહીં પણ સખત સખતને લાયકનો થાય છે. મારો હોકમ તે મારા છોકરાઓને વાસ્તે એક કાયદા સમાન થવો જોઈએ, ને તેમ છતાં જ્યારે દુકતાઓ નાફરમાન થાય ત્યારે તેની સખત ખબર લેવાની મારી ખાશ ફરજ છે.”

માંણેકજી માસ્તર અહીં પોતે પોતાનું દુઃખ કાઢતો હતો. આગલ તેની નીશાલમાં કોઈ છોકરાએ ઘણાં ખાટાં બોર વગેરે ખાધું, તેથી તે પોરયાને ખહીની કસર લાગુ થઇ, જેનાં પરીણામમાં તે પોરયાના બાપે એ બોરડીંગ સ્કુલના માસ્તરપર ‘ઝાડ તોડી પાડ્યાં.’ તે દીવસથી માસ્તર ઘણોજ ચોંકેલો રહેતો હતો, ને સ્કુલમાં પેપરમીત, બોર વતરોગે બચ્ચાંઓને પ્યારી ઓળ ખાવાની સખત મનાઇ ફરમાવેલી હતી. એટલા વાસ્તે એ મનાઇ ઉપરાંત જે કોઇ પોરયો તે વાંકમાં સપડતો તો બવીશમાં વલી ઉપર કહ્યું તેવો “સીન” અટકાવા તે બને તેમ સખત સખ કરી તે વાંકની ખબર લેતો.

“પેસતનજી,” માસ્તરે આટલા લાંબા દીખાયા પછી પેસુ બેંસનાં નામપર ગગડાત કાઢી, “ઉભો ચા. ગઇ કાલે રેલવે ત્રેનમાં આએ અરદેસરે તને ખાટાં સડેલાં કોહેલાં બોર ખાતો પકડ્યો હતો તે તુંને ખબર છે? મેં તેને માટે તુંને ‘ઇમ્પોઝીશન’ લખવા આપ્યું હતું તે ક્યાં છે?”

પેસુ બેંસ ધુજતો ધુજતો ઉઠ્યો. તેવણ મહલા જાણતા હતા કે ગાડીમાં વાત થઇ હતી તે માસ્તર વીસરી ગયો હોશે, પણ આએ રીતે વકી ઉપરાંત માસ્તરે ‘ઇમ્પોઝીશન’ની માંગણી કરવાથી તેના ગુરા ગગરી ગયા.

“ન-નહીં મ-માસ્તર,” તે જેમ તેમ બોલ્યો, “સ-સાહેબ, ન-નથી લખ્યું.”

“તે નહીં ચાલશે,” માસ્તરે દોલા ફેરવી નાખી વાત કરી, અને પછી ખાનામાંથી એક લાંબી નેટર કાઢી. “મારા વર્ગમાં નેટરનો ઉપયોગ મને પસંદ નથી, પણ તારા જેવા નાફરમાન છોકરાઓને એથી ઓછી સખ ઘટતી નથી, હાય કાઢ” — અને માસ્તરે તેને છ સખત ઝપેતા ઝપેટયા.

પેસુ બેંસ એક બેંસનીજ પેઠે બરાડ મારતો બોર બોર જેવાં આંસુએ રડતો ને જેમ બન્યું એમ હાથ ચાંપતો જઈને પોતાની જગ્યાપર બેઠો, ને સાંધી ભીખાજીઆપર ફાડી ખાનારાં જનાવરના જેવા ડોલા કાઢવા લાગ્યો. તેની આ નામોસી—આ સખત સખતું મુલ એ ચારયો અરદેશર હતો એમ તે સમજતો હતો, ને તેનાપરનો તેનો ખાર તેથી હવે ઘણો વધી ગયો હતો.

“અરદેસર,” માસ્તર હવે ભીખાજીઆ તરફ ફરી બોલ્યા, “મારી જે વાતપર ઘણીજ સખત નાપસંદગી તે વાંક મને પકડી આપવા માટે તુંને ભારે સાબાશી ઘટે છે, ને કલાસ તરફથી તેમજ મારી તરફથી હું તારો ઉપકાર માનું છું.”

“અરે, મુવો તું !” ભીખાજીઆ મનમાં બરબડ્યા. “હું જાણું કે કમબખત મારી વાતપર આવશે સારે લાવી લાવીને લાયો. સારે તો એજ જુનો રૂદણ પાટલો. તે વાત કરીને તો સાંભો હું દુઃખી થયો, ને હજી તો પેલો દેવ સાંભેથી દાકણના જેવા ડોલા કાઢે છે !”

એવી કીસમના આપણા નાસીપાસ—નાઉમેદ થયલા ખુદા ભીખાજીઆના વીચારો હતા.

“હવે મારે એક અચખ્ય તપાસ લેવી છે,” માસ્તરે કહ્યું. “દરેક જણ મારી નજરો ખાર પોતપોતાના કોથલા ખાલી કરે, ને મને બતાવતા આવે કે તેમાં એવી નજીસ કમકમાટ ભરેલી કશી ચીજ તેઓ રાખતા નથી.”

ગરોગર કોથલા ઉઘડવા માંડ્યા, ને જેઓના કોથલામાં હતું તેઓએ માસ્તરની નજર સુકાવી ધડકતી છાતીએ પણ વેહેલું સઘલું આધુંપાધું કરી નાંખ્યું. માસ્તર પેહેલા છોકરાના કોથલાથી તપાસતો આવ્યો, ને જેમ જેમ દરેક પોરવાના કોથલા એવી એબથી નીરાલા ને નીરાકલક નીવડ્યા તેમ તેમ તેનો ગુસ્સો નરમ પડતો આવ્યો, ને તે સૌ સાથે ખુશ મીઠજો હસીને હસીને પાછી વાત કરવા લાગ્યો.

સૌથી છેલ્લા આપણા બહાલા ભીખાજીઆ હતા. તેવણે તો કોથલો ઉઘાડીને તપાસવાની બી દરકાર નહીં કીધી. શાંતી કરે, તેવણ શું ખુશ હતા ! એવી એબદશા જેવી ચીજોનો તો તેવણને બી સદાનો કંટાલો ને કમકમાટ હતો તે તેવણ જાણતા હતાજ.

માસ્તર સાંથી છેલ્લા તેવણુ આગલ આવ્યા. “અરદેશર,” તેણે કહ્યું, “તારાપર તો મને વિશ્વાસ છે, એટલે તારો કોથલો જોવોખી નહીં જોઈએ, પણ ધનસાફ એક લાકડીએ થવો જોઈએ તેથી તું ખી તારો કોથલો ઉંઘાડી બધું ખાલી કરી બતાવ.”

ભીખાજીખાએ કોથલો ઉંઘાડ્યો ને ઉપરથી ચોપડીઓ કાઢી ખાલી કરીધો તો આફતોપર આફત ! તે કોથલામાં ખાટાં બોરના તો ઢગલા હતા—તહરેવાર મેપરમીટોના તો જથ્થા હતા—ને વધારે. અરે વધારે તો એ કે ચીકણી સોપારીના બેશુમાર કટકા હતા ! !

ભીખાજીખાના ભોગ ફરી વડ્યા. તેવણુ ચાહ્યું કે એજ વખતે ને એજ પહે જમીન ફાટી જઈ તેવણુને ગલી જાય, પણ કમબખ્ત જમીન કાંઈ ફાટી નહીં ને વલી પાછા તેવણુ તેમાં ગરક કાંધ ગયા નહીં.

હવે જોઈ લેઓ પેલા છોકરાંઓનાં કોઠાં ! તે ફતેહની ગરૂરીથી ખીલી રહ્યાં હતાં. લોડ કલાઈવ કે નેલસન કોઈ માહાભારત ફતેહથી નહીં ખુશી થયા હશે તેવી ફતેહની મગરૂરી ચારચા અદીની આ હોણુપસ્તીભરી હારથી દરેકદરેક છોકરાના મોંપર પ્રગટ પસરી નીકલી !

અને માસ્તર ? તેનું કોઠું તો સખી પારવા લાયકનુંજ થઈ ગયું. તેની તો અકલન જુમ થઈ ગઈ !

ત્યારે હવે એ બચારા નીરદોશ નીરપરાધી ભીખાજીખાનું થશે શું ? શું તેવણુ જેવા પાંસદ વરસના દોસાજી—ખુજરોગ વેપારી ને ભણુનાર ગરનાર પહરેજગાર ત્રણ ત્રણ બચ્ચાના બાપને પેલા પેસુ ભંસની પેઠે નાદાન દુકતાઓની વચ્ચે નેટરના ફટાફટ ફટકા ખાવા પડશે ?

એ વીચારમાંજ આખી દુન્યાનો ગજબ સમાયો હતો !

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભીખાજીખા કલાસમાં.

પણ તેઓને માસ્તરે મારચા નહીં.

તેવણુના વડવાઓનાં—તેવણુના બાપ કાકાનાં કીધેલાં પુણુ તેવણુની આડે આવ્યાં, તેથી માસ્તરનાં દીલમાં એજગેખી રેહેમ ઉતરી, અને માસ્તરે તેવણુને મારવાને બદલે બાંકપર ઉભા થવાની સજ્જ કરમાવી !

“ તારો વાંક પેસુ બેંસના વાંક કરતાં ખી ઘણો મોટો છે.” આસ્તરે ગગડાત કીધો. “ તું પોતે બોર, પેપરમીટ અને એવી નજી-શ ચીજો તારા કોથરામાં રાખેય અને ખાએય, અને ખીજા છોક-રાઓની સાંભો સતો થવા ફરીઆદ લાવેય. એવા વાંકો—”

“ અરે આસ્તર,” બીખાળ્યાએ ઠગલીને કહ્યું, “ હું તદ્દન નીરદોશ છું, હું કાંઈજ જાણતો નથી. એવી એબદશા ચીજનો મને તો હંમેશ કમકમાટ છે. હું મારા ઘેરમાં એવું એવું કશું રાખવા દેતો નથી—કોઈને ખાવા ખી દેતો નથી.”

“ તારો એ બચાવ તદ્દન લુલો છે,” આસ્તરે ગુસ્સાથી કહ્યું. “ તારા જેવા જુઠા ને ઠગારાને મારની સજા કરતાં ખી વધારે સખત સજા ઘટેય—ઉભો રેહ તું બાંક પર બે કલાક.”

“ બે કલાક ? ” બીખાળ્યાએ શલ ખાધને કહ્યું. “ અરે આસ્તર મારા પગે નજલો છે ને મેં હમણાં હમણાં જેમ તેમ તે સારો કરાવેલો છે, ને જો તમે મને બે કલાક ઉભો કરશો તો હું પગે રદ થઈ જવશ.”

“ તે સૌ સમજવાનું કામ મારું છે,” આસ્તરે થથરાવી નાંખનારી ટપે કહ્યું, “ ઉભો થા તું ગુપચુપ.”

બીખાળ્યા બાંકપર ઉભા થયા !

ઘરડે ઘડપણ આવી નામોશી ! આવી હીણપસ્તી !

“ બોદા એવો દહાડો કોઈ દુશ્મનને ખી નહીં બતાવે,” તેવણ અરધા રડી પડીને મનમાં બબડયા. ગુંઠણ જેટલા દુકતાઓના એક મોટા ભરેલા કલાસમાં તેવણ જેવા પાંસડ વરસના એક દોસા દીવાદાંડી હોય તેમ બાંકપર ચઢીને ઉભા રેહ, ને તે દુકતાઓ ચોપડીઓમાંથી મોઢાં કાઢી આસ્તર નહીં જોય તેમ તેવણના ચાલા ચરકા ને હીડીકાકા કરી તેવણનું ગેરવે, તે શું જેવી તેવી નામોશી હતી !

ત્યાર પછી લેશન ચાલ્યાં, ને આસ્તર બદલાયા. પેહેલાં ફાર-સીનો કલાસ હતો ને તે શીખવવા રૂસતમ આગા નામનો એક ધરાંની પારસી આવતો હતો. તેને છોકરાઓ બદતા ન હતા. તે અલલ ટપે પોતાનું કામ કરી ચાલ્યો જતો. છોકરા શીખે કે નહીં શીખે તેની તેને કનવાર ન હતી. જેઓ ઉમંગથી શીખે તેમનેજ શીખવીને પોતાનો પગાર હલાલ કરવામાં તે પોતાની ફરજ પુરી ચાલતી સમજતો હતો. તેનું પરીણામ એ થતું કે પોરયાઓનો

મોઢા ભાગ બેસીને સ્કેટપર ચીત્રાંમણ પાડતા, કે પેન દાવ અથવા પાન સોપારી રમતા, ને ફક્ત પોતાની વારી આવે ત્યારે કાંઈ લુકાં લુટરો જવાબ આપીને જગ્યા લેતા.

‘હેકાયત’ વાંચવાની હતી, ને માસ્તરનાં આવવા પછી પોરા-ચાઓએ ચોપડી હાથમાં લીધી, પણ બીખાજ્યા તો અવર જગ્યા ઉભાજ રહ્યા. તેવણની જાણે બધા કે હેકાયત ફેકાયત તે શું હશે. તેવણના વખતમાં ફારસી કોણ શીખી શીખવીને મરી ગીયા હતા જે તેવણને ફારસી આવડે ?

પણ માસ્તરે તેવણને ચોપડી લેવા હોકમ કીધો ને નં હાથમાં આવી તે ચોપડી ખેંચી કાઢી ઉઘાડી પોતાના મોઢાંને પરદો કરી તેવણ ઉભા. આવા બુઢાપામાં તેવણપર શીખવાનો જીલમ કરવામાં આવે એ શું ખમાય તેવો ગજબ હતો ?

“એ નહીં આવશે,” બીખાજ્યા મનમાં ઝરખડ્યા. “બપોરે જમવાનો ઘાંટ વાગે કે હું હીંમતથી માસ્તર આગલ જઈ માંડી મેળીને સઘલી વાત કહી દઉં. એમાં એટલું બીહીવાનું શાનું ? મેં કોઈના બાપની ચોરી તો નથી કીધી ? એ તો એક અકસમાત થયો. જેમ તે મને થયો તેમ મારી જગ્યાએ માસ્તર હોતે તો તેને બી થતે !”

અરે અરે, જે ને સત્તાનાશ ગીયા પથ્થરને તેવણે ગોખલા પર રાખવાને બદલે પેટીમાં પેક કરી મુક્યો હોતે, જે નખખોદ ગીયો જીવણો ગાડી જોતરાવા ગીયો તે ત્યાંજ દટાર્થ ગીયો નહીં હોતે, જે તેટલો વખત તેવણ દાહ્યા થયા ને અદીને ઘેલી ગાંડી શીખામણ આપવા બેઠા તેમ તેવણ નહીં કરતે, જે તેવણે ઘેરમાં ને ઘેરમાંજ સઘલાંઓને બા પોકાર હીંમતથી ખરી હકીકત કહી દીધી હોતે, તો તેવણપર હમણાં જે ચુકણાં પડે છે ને હજી પછી જે ચુકણાં પડશે તે પડતે નહીં !

બીખાજ્યાએ નજલાની બીહીક બતાવી હતી તેથી માસ્તરે તેવણને બે કલાક ઉભા કીધા નહીં ને અરધા કલાકમાંજ બેસાડી દીધા, પણ તે અરધો કલાક ઉભા રહેતાં બી તેવણના જીવને પુછતું પડતું હતું. તેવણને પાંચ મીનીટ ઉભું રહેવાની તબેહ નહીં ને એક અરધો કલાક તેવણ થાંબલાની કાંતી ઉભા રહ્યા તે તેવણ અચારાને વાસ્તે થોડું દુઃખ હતું ?

ભીખાળખા આજે ન્યાત બાહરે હોય તેમ શરસી પછી જે લેસન લેવાયાં તેમાં તેવણને માસ્તરોએ દયાથી ‘મરવા દેવા’ના હેતુથી કાંઈ પુછ્યુંજ નહીં એટલે દુકરોથીજ પટયું. તેઓએ જોયું કે એને ઘણી સજ્જ થઈ છે તેથી આજનો દહાડો અપાડા કરી જવા ને તેથી તેવણની તમામ બીનવાકેરીની કોઈને ખબર પડી નહીં.

જન્મવાનો ઘંટ વાગ્યો ને ભીખાળખા હીંમત કરી ઉઠ્યા કે માસ્તર પાસે જાઉં, પણ તે છોકરાઓને જન્માડવાની ધામધુમમાં રેઢાયલો હતો એટલે તે વખતે તેવણને કેમ છોડાય ?

સઘલા જન્મવા બેઠા.

ભીખાળખા નાસ્તાપરથી તો ભુખાજ ઉઠ્યા હતા, પણ હમણાં બી ભુખા ઉઠશે કે કેમ ? ખાનેખરાબ માસ્તર છોકરાઓને ત્યાંથી ખાચકે ખાચકે રૂપયા લેતો હતો, ને તેઓને કેવું ભોજન આપતો હતો તે તો હમણાંજ જાતી અબ્યાસથીજ ભીખાળખાએ જોયું ને જાણ્યું. અપોરનાં ખાનાંને વાસ્તે રસ ને ચાવલ કરાવેલા હતા, ને રસ તો એવો કે ગદલું પાણી-ખીચું કાંઈજ નહીં !

ભીખાળખા ભુખાજ ઉઠ્યા. એવું નજીસ ખાવાનું તે ખુદા શેઠ્યાને ગલે કેમ ઉતરે ?

ત્યાર પછી રમવાને સૈને ચોગાંણમાં મોકલ્યા કે જ્યાં સીરાંમાં દોડવાની સરત મંડાઈ, ને તે તમાસો માસ્તર અગાસીપર પોતાનાં ઘણીઆણી સાથે આવીને જોતો ઉભો એટલે સઘલા છોકરાઓ જાણે છવપર આવીને દોડતા હતા.

ભીખાળખા તો પોતાની કાંઠાંણી કેહવા પછવાડેજ રહી જતે, પણ વલી માસ્તર ૫૫ડી મરે તેનો ડર કરી તેવણ બી ચોગાંણમાં ગયા હતા. એ વખતે માસ્તરને ખુશ મીઠ્ઠાને ગેલેરીપર ઉભેલો જોઈ તેને રાજી રાખવા તેવણ બી તે રમતમાં બેલાયા, ને વાંચનાર ! અમોને લખતાં બી શરમ આવે છે, પણ ખરી વાત છે તે લખ્યા વના ચાલતું નથી કે પાંસઠ વરસના તે ઉખરા જેવા ભીખાળખા આવા ખુદા ને આવા મોટા શેઠ્યા છતાં ૧૦ ને ૧૫ વરસની વયના કુડી બેએક પોરયાઓ સાથે ચઢણ ચેરા જેવા દોડવા ને ઘોંઘાટ કરવા લાગ્યા !

તેવણની મતલબ જ્યાં ત્યાંથી માસ્તરને રાજી રાખવાની હતી, કે પછી તેના ખુશ મીઠ્ઠાનો લાભ લઈ તેને ખરી હકીકત કહી ત્યાંથી ખલ્લી જવા ઠીક પડે.

અપોરના કલાસ બેસતાં હસાવ કરવાના હતા, ને તે તો બી-ખાજીઆને કીધા વના ચાલે એમ ન હતું, એટલે પાસેના છોકરાની સ્લેટમાંથી કોઈ નહીં જોય તેમ ખારી આંખે ‘ટીકરી ગોપ’ કરીને તેવણે તે કરવા માંડ્યું, ને કરડી કુટીને તે વખત પુરો કીધો, કે જ્યારે ખાજીનાં લેસનોમાં તેવણુ માસ્તરોનું પોતાની બીનમાહીતગમરી માટે કશુંખી ખાશ ધ્યાન ખેંચ્યા વના બચી જઈ શક્યા.

અપોર જેવાંજ રાતના હાલહવાલ ખાના પછી માસ્તરને ‘ગુડ નાઈટ’ કરી સૂા સુવા ગયા, ને બીખાજીઆ માસ્તર સાથે વાત કરી લેવાની કશી તક નહીં હાથ આવી માટે હાથ અશ્વસાસ કરતા તે અગતનુ કામ હવે તો કાલ પર રાખી પોતે પણ તે બીજા દુકતાઓ સાથે સુવાના ઓરડામાં ગયા.

ત્યાં દીવસની જગલો પછીથી તેવણુની રાતની જાહેમનો પાછી જરી થઈ. પેસુ બેંસ તેવણુનો સૌથી હરડો. દુશમન હતો, ને તેણે અધાઓને ઉસ્કેરી આપડા બીખાજીઆનો પાછો મરો કરવા માંડ્યો— ને તે એટલે સુધી કે તેવણે દુઃખની મોટી મોટી બરાડ મારી ને તે સાંભલી માસ્તર ગભરાતમાં દોડી આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

આશા—નીરાશા.

માસ્તરને જોઈ પોરયાઓના હોસકોસ લેવાઈ ગયા, ને ઘણા ખરા સઘલા તો તેનાં પગલાં વાગતાંજ જાણે કશાંમાં નહીં હોય તેમ બીજાંજાંમાં પડી ઘોરવા ખી મંડી ગયા !

“એ શું ફેસાદ છે ?” માસ્તરે ધણીજ અચરતીથી ઉંબરમાં ઉભો રહી પુછ્યું.

“ફેસાદ ?” બીખાજીઆએ બરાડ મારી. “માસ્તર તમે અહીંજ સુવો, નહીં તો આએ નાંધલા સેહેતાંનો આજે રાત્રે મારૂં ખુન કરશે. તમે હમણાં અહીં નહીં આયા હોતે તો અત્યારે મારૂં ખુનજ થતે. એમ કરતાં તમે જો મને એ લોક સાથે એકલો મુકી જાઓ તો એ લોકના પેહેલાં જામીન લેઓ. એ લોક પાસે હાથમચકડા લખાવી લેઓ.”

“અરે સાહેબ,” પેસુ ભેંસે હવે રહી પડીને ચરત ચલાવ્યાં,
“એ સાંભો અમોને માસ્તો જાયેય ને યુમ પાડતો જાયેય. તમો
સાહેબે એને આજે બાંકપર ઉભો કીધો તેનો એ અમારાપર ખાર
કાઢેય.”

“આવું લાઇબલ ?” બીખાજીયાએ ઘણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું.
“માસ્તર હું એ દુકતાપર કાલને કાલ સમન કઢાવા માંગુંય. તમે
સાક્ષી રેહજો. એ શું સમજેય એનાં મનમાં ? એ દુકતાનાં એવાં
બોલવાથી મારી હોરમતને ઘોષ્ટા પોહોંએય. એક વેપારી તરીકેની
મારી આબરને હીણું લાગેય—મારી બુજેરગીને હીણપસ્તી—”

“બસ, બસ, બસ,” માસ્તરે હવે એક ઠંબરાક બચારા બી-
ખાજીયાના ગાલપર ખેંચી કાઢી કહ્યું. “તું આએ વખતે યાતો
હદ બાહરે ઢોંગી થઇને આયોય કે સદંતર મગજથી બેમગજ
થઇને આયોય. ઘોંટાઇ જા હમણું તો. તારા બુદ્ધિ બાપની શરમ
કરીને તુંને જતો મેલુંય, ને પછી સહવારે તારી વાત.” ને માસ્તર
દુકતાઓના જમીન લીધા વના કે હાથ મચકડા બી લખાવી લેયા
વના તે કમનસીબ દોસાને તે નાતરસ દુકતાઓની દયાપર રાખી
ચાલી ગયો.

માસ્તરનાં જવા પછી બીખાજીયાને દુકતાઓએ છેરચાજ
નહીં. તે લોકોએ એક નવું કાવત્રું રચ્યું હતું તેથી તેઓએ બીખા-
જીયાને સુવા દીધા.

તેવણુ તે કાવત્રાંથી બીનવાકેફ જઇને પોતાના કોચપર રડતા
રડતા સુતા, ને ગઈ રાતના ઉજ્જગરા હોવાથી તેમજ આખા દીવ-
સના થાકેલા હોવાથી જલદી ઉંઘાઇ ગીયા.

જ્યારે તેવણુ ભર ઉંઘમાં પડ્યા, ને પોતે પોતાના ઘેરમાં
પોતાનાજ છતર પલંગપર પોઢેલા છે એવા ખ્યાલમાં કાંઈક ઘેલો
ગાંઠો સ્વપ્નને જોતા હતા તેવામાં પાંચ સાત દુકતાઓ ઉઠ્યા, ને
તેવણુના કોચની એક બાજુએ જઈ તે ઉઠાવી નાંખ્યો !

બીખાજીયા ચીભરાંની પેઠે ભોંયપર પટકાયા, ને તેવણુનાં
દીવપર કોચ પડ્યો એટલે હજી તેવણુ ઉંઘમાં એમજ સમજવા
લાગ્યા કે તેવણુ પોતાનાં મકાંનમાં છે, ને ધરતીકંપ થવાથી તેવણુ
પર એવી ઉલગબરડી શુજરી. આથી તેવણુ પડ્યા પડ્યા નોકરોને
કહી ખાતા બોલાવા પડ્યા. “જીવણા, દોલા, માધુ, મસાલ, નખખોદ-

ગીયા કાંઠાં મરી ગીયા,” તેવણુ દુઃખ નહીં ખમાવાથી જેમ સાદ નીકલ્યો તેમ સાદ કાઢી બોલ્યા, ને જ્યારે તેઓ કોષ્ટ નહીં આવ્યા ને છોકરાઓનાં હસવાનો અવાજ તેવણુને કાંને આવ્યો, ત્યારે તેવણુ ખબરદાર અને ખેદાર થયા ને જેમ તેમ ઉડી દોચ સરખો કરી પાછા તેપર પડ્યા.

ગરીબ પચારાને ઘણું વાગ્યું હતું, અને તેની કલથી તેવણુ ગભરાઈને વલી રડી પડ્યા. તેવણુની જઈશીમાં આ જખમ ઘણો મોટો હતો.

સહવારના વલી માસ્તરને મલવાના હેતુથી તેવણુ સક્કારે ઉઠ્યા, અને તૈયાર થઈને હેઠે ગયા. ત્યાં માંણેકજી માસ્તર તો નહીં હતો પણ બેજનજી કરીને તેવણુના હાથ નીચેનો એક માસ્તર બેસીને ‘એકસરસાધક’ તપાસ્તો હતો. તેણે પ્યારથી ભીખાજીઆને પોતા પાસે તેડ્યા ને બેસાડ્યા. “બેસો બેસો મારી આગલ,” બેજનજી માસ્તરે કહ્યું. “ગધ કાલે તમોને માસ્તરે ખાંકપર ઉભા કીધા તેથી તમોને ઘણું નરસ લાગ્યું તે હું સમજી શકું છું. તમારામાં જે જાણવાબેગ ફેરફાર થયો છે તે હું ખરાખર જોઈ શકું છું.”

યા ખુદા ! ભીખાજીઆમાં જે ફેરફાર થયો તે આ બેજનજી માસ્તર જોઈ શકતો હતો ? “ત્યારે તો એ કદાચ માંણેકજી માસ્તરને બી સમજવશે,” તેવણે વીચાર કીધો, ને આશાથી ઉસકેરાધ આવી તેઓ તેના પાસે બેઠા.

“શું તમે ખરેખર મારામાં ફેરફાર થયલો જુઓ છો ?” ભીખાજીઆએ અચરતીમાં પુછ્યું.

“હું તો તમે આયા ને આયાજ એ ફેરફાર જોઈને પામી ગીયો,” બેજનજી માસ્તરે મીઠાસથી હસીને કહ્યું.

“ઘણુંજ અજબ જેવું,” ભીખાજીઆએ આશા, ખુશાલી, અચરતી વગેરે લાગણીઓથી લીન થઈ કહ્યું. “તમે એ કેમ જાણી શક્યા માસ્તર તે મને સમજ નહીં પડતી.”

“જુઓ સાંભલો હું કેહુંય તે બધું ખરું કે નહીં તે,” બેજનજી માસ્તરે કહ્યું. “એ ફેરફાર તમારામાં છેલ્લા થોડાજ દહાડા થયા થયો છે. તમારામાં હું આગલના પેલા તોફાંની આલસુ નાતાખેદાર અરદેશરને જોતો નથી, પણ એક ફેરવાયલાજ આસામી જોઉં છું, ખરું કેની ?”

“યા ખુદા, ખરું, તદન ખરું, બોલેબોલ ખરું,” બીખાજીઆએ હરખથી ખુરસીમાં ઉભા થઇને કહ્યું. “તમે કોઈ ધણાજ ધણાજ કાબેલ માસ્તર છેઓ, ને મને એવી ખુશાલી લાગેય કે જાણે તમોને હમણાં બચડીને એક કોટી કરૂં. પણ એ ફેરફાર કેમ થયો તે તમે નહીં જાણતા હોશો?”

“તે બી હું સમજુંય,” માસ્તરે સઘણું જાણવાની ખાત્રીથી હસીને કહ્યું. “તમે એવા ફેરફારની ઈચ્છા બતાવી તેથી એ થયું, ખરું કેની?”

“ખરું,” બીખાજીઆએ ખુશ ખુશ થઇને કહ્યું, “આપના સમ, તમે કોઈ જાદુગર છેઓ.”

“છટ, છટ, આપના સમ નહી ખાઇએ,” માસ્તરે ખ્યારથી સમજાવ્યું અને પછી પાછું ચલાવ્યું, “તમે અસલ હતા તે ફેરવાઇ જાઓ એવી તમે ઇચ્છા બતાવી ને તેમ થયું. પણ તે થવા પછી તમોને એ હાલત ગમી નહીં, વાસ્તે તમે આગલ હતા તેવા પાછા થવા માંગોય ને હવે નહીં થવાતું, એમજ કેની?”

“અરે હા માસ્તર એમજ, તદન એમજ છે,” બીખાજીઆએ અરધા રડી દઇને કહ્યું.

“તમોને તેથી હવે આએ છોકરાઓ સાથે ઠીક નહીં પડતું હોશે. તમોને એવાં ચેડાંતો ધીક્કાર ઉપજતો હોશે?” માસ્તરે પુછ્યું.

“અરે બોલો ના, માસ્તર,” બીખાજીઆએ તોખા કરીને કહ્યું, “ફક્ત એજ દહાડામાં હું બેજાર બેજાર થઇ ગયો છું. સત્યાનાશ ગીયાઓએ ગઇ રાત્રે મારો ઘોલ્યો—”

“છટ, છટ, એમ ચુગલીખોર નહીં થઇએ,” બેજનજી માસ્તરે વલી સમજાવ્યું. “પણ મેં આએ બધું તમારું પારખી કાઢ્યું તેથી તમે અચરત તો થતા હોશો?”

“બેશક, માસ્તર તમે એ કેમ જાણ્યું?”

“મારા પર બી આગલ એવુંજ વીઠ્યું હતું,” માસ્તરે સમજાવ્યું.

“હું શું કેહોય?” બીખાજીઆએ ધણીજ અચરતીથી કહ્યું.

“શું ત્યારે ચીનાઓના મંત્રેલા એવા ધણા પથરા દુન્યામાં બરેલા છે?”

“તમે એ શું વલી કાંઇ ઘેલું ગાંડું પુછોય તે તો હું નથી જાણતો,” માસ્તરે કહ્યું, “પણ તમારામાં એ ફેરફાર થશે એમ હું તો ધણા મહીના આગમચથી ધારી ચુક્યો હતો.”

“અરે શું માસ્તરે ત્યારે તમે બી મારા બાઈ,” બીખાજીઆએ લગાર ચીરડાંને કહ્યું. “તમેજ જાંણીને બેસી રહ્યા તે શું કામનું? મને કાંય નહીં જરા વખતસર ચેતાવ્યું? કંઈ નહીં તો એક દોઢયાંવાલો પોસ્ટ કારડ નાંખતે તો મારા પર આવો ગજબ તો નહીં ગુજરતે?”

“છટ છટ,” માસ્તરે કહ્યું, “તમે સમજતા નથી હું તો અસલથીજ જાંણતો હતો કે અરદેશર બીખાજી ગમે એવો તોફાંની છે પણ તેનામાં ઘણા સારા ગુણો છે.”

“અરે શાના પથરાના સારા ગુણો?” બીખાજીઆએ પોતાના દીકરાની તારીફથી છેરાઈ પડીને કહ્યું. “નખ્ખોદ ગીયો નીમકહરામ લુચ્છો, ઠગારો દેવ—” અને બીખાજીઆ વધારે ને વધારે ઉરકેરાતા આલ્યા.

“નહીં, નહીં, વલી તમે ઉરકેરાઈ આયા,” માસ્તરે નરમ ટપકો દીધો. “એમ હવે પાંચ પંદર ચોપડી કાઢી તમારા જીવને નાહુકે કદુવા ના માંગો. બધો વાંક તમારા બાપનો છે.”

“મારા બાપનો?” બીખાજીઆએ અચરત થઈને કહ્યું. “તેને તમે ક્યાંથી ઓલખો? તેને ગુજરવાને તો આજે પાંત્રીસ વરસ થયાં.”

“વલી આલ્યા કે મશકેરી પર?” માસ્તરે અરધું હસીને—અરધું ગંભીરાઈથી કહ્યું.

“મશકેરી?” બીખાજીઆએ હવે ગુસ્સે થઈને કહ્યું, “મશકેરી તમે કરોય કે હું? મારા સાહેબ એ બી જાણે ઢોંગ ધતુરાની વાત છે.”

“હવે ત્યારે એ તમારાં બોલવાનો મારે શું અરથ કરવો?” માસ્તરે હવે તદ્દન ગંભીર થઈને કહ્યું. “તમારામાં ફેરફાર થયો તેથી, હું ખુશી થયો હતો—”

“તમે ખુશી થયા?” બીખાજીઆએ ખુરસી પરથી ઉછલી ઉઠીને કહ્યું, “મારું કલેજું બધે ને તમોને ખુશી લાગે!”

“બસ, ત્યારે હું તમારા સાથે વધારે વાત કરી મારો વખત બોહોવા માંગતો નથી, જાઓ મારી પાસેથી,” ને તેણે હરકાટીને અચારા નાસીપાસ થયલા બીખાજીઆને પોતાની પાસેથી હાંકી કાઢ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

એક નવી ઉમેદ.

તેવણુ તદન ફફડતા ચટકતા ગયા. બેજનજી માસ્તર ને તેવણુ વચ્ચે વાતચીતમાં શું આંધરેબેહેરું ફટાતું હતું તે વાંચનાર સમજી શકશે, પણ બીખાજીયા સમજ્યા નહીં. માસ્તર બોલાં દીલનો બલો માણસ હતો, ને તે ધારતો હતો કે આગલા અરદેશરે પોતાની તોફાની તબેહ એકદમ તજી દઈ દાદયો ને સુધરેલો થવાને કડાવ કીધો હતો, ને તેથી છોકરાઓ તેને દારૂમાર કરતા હતા વાસ્તે તેને શીખાંમણુના બે બોલ કેહવા ! બીખાજીયા સમજતા હતા કે માસ્તર તેવણુમાં થયેલો ખરો ફેરફાર સમજી જઈ શક્યો હતો અને તેથી એ દુઃખમાંથી છુટો થવામાં તે તેમને મદદ કરશે, પણ માસ્તરે પછી વાતનું વધું (તેવણુનાં ધારવા પ્રમાણે) ઉલટાવ્યું, તેથી તેવણુ જોયું કે તે હાથે કરીને તેવણુને પજવતો હતો—અને અધી દુન્યા તેવણુના સાંમે રહી હતી ! એ ઉપરથી તેવણુ કડાવ કીધો કે યાતો એકદમ માસ્તરને ખરી હકીકત હીંમતથી કહીને ચાલતી પકડવી, કે નહીં તો ટાઇમ્સ ને ગેઝેટ પર એ કાવતું વીગતે છાપવા લખી મોકલવું.

કલાસનો વખત થયો, ને કલાસ ભરાયો એટલે બીખાજીયા લેશનોપર ધ્યાન આપ્યા વના પોતાનાં નસીબનો બલાપો કરતા બેઠા. તેવણુની આશીસમાં શું અંધેર ચાલતું હોશે, ઘેરમાં શું ઘોંટાયો થતો હશે તેનો તેવણુ અફસોસ કરતા બેઠેલા હતા. તેવણુની બેઠક લાસ્ત હતી એટલે એક આરી આગલ આવેલી હતી, ને તેથી માસ્તરના મોંઢાં વચ્ચે આડી ચોપડી ધરીને તેવણુ બાહરનો મેદમાર નીહાલતા હતા, ને એકાદ ગાડીવાલા કે ગાડાંવાલા કરતાં ખી પોતાને વધારે કમનસીબ સમજતા હતા.

પણુ ઓ ખોદા ! એકાએક એક વાતની તેવણુને યાદ આવી, કે જેના વિચારના હરખથીજ તેવણુ આજેજ થઈ ગયા. તેવણુનાં ગજવાંમાં પાંચ રૂપીઆ હતા—જે પાંચ રૂપીઆ તેવણુ પોતે અદીને આપ્યા હતા તેજ તેવણુ અદી થયા પછીથી તેવણુનાં ગજવાંમાં આવ્યા હતા, ને તે તેવણુને યાદ આવ્યા એટલે હવે પુછવું શું ? પુનાથી મુંબઈનું થઈ કલાસ ભાડું રૂપીઆ ત્રણ ચારેક થાય,

ને આ તો પાંચ રૂપીઆની રકમ હતી, તો હવે તેવણ કોઈને કહ્યા વગર ત્યાંથી ફુટ કાંચ નહીં થઈ જાય ?

ટ્રેનનો વખત તેવણ જાણતો ન હતો, પણ જ્યારે બી તરફ મંત્રે ત્યારે નગર ચોરાવીને સડી જવાનો તેવણે ઠરાવ કીધો, “હું જઈને સ્ટેશનપર ભરાઈ એસશું,” તેવણે નક્કી કીધું, “ને જ્યારે ટ્રેન આવશે ત્યારે”—પણ તેવણ આગલ વિચાર કરી શક્યા નહીં—એટલા બધા દરખાસ્તી આજેજ થઈ ગયા.

તેવણ દરખાસ્તી હાથ ચોલવા લાગ્યા—આજરવેર તેવણને એ ખ્યાલ નહીં થયો તે ઉપર તેવણ અચરત થયા. તેવણ કેવા દુઃખથી બેધ્યાન બની ગયા હતા તેનો આ નમુનો હતો. તેવણ માસ્તરને પોતાની હકીકત સમજાવવાની વ્યર્થ કોશિશ કરવા કરતા હતા તે કરતાં અત્યારે તો ઘર પોહાંચી બી ગયા હતા !

હવે ધીસ કરવાની ન હતી. બપોરે કલામ હડીને જમ્યા પછી ચોગાંભાં રમવા જાય તે વખત નાહાસવાને માટે સડથી સરસ હતો. આજે સનીવાર હતો એટલે અરધા દીવસની છુટ્ટી બી હતી, ને તેથી છોકરાઓ વધારે રમવામાં પડવાનો સંભવ હતો, માટે તેજ વખત ખસી જવાનો સડથી સરસ હતો.

પણ તેવણના એ દરખાસ્ત વીચારો વચ્ચે પાસે એક ટેંગણુ જેવો પોરયો એકેસો હતો તે હોમાયો. “અરે હા જો, અદી, બચા હું તો વીસરીજ ગીઓ,” તે છોકરો કે જેનું નામ ખસર ખીશકોલી હતું તેણે કહ્યું, “લાવની મારું સસણું લાવો કે ?”

બીખાજીઆનાં બીન ફરી ગયાં.

શીખવાને વખતે કલાસમાં એક દુકતો સસલાં સસલીની વાત લઈ આવે તે તેવણને કદી બી ગમે તેવણે દોલા કકડાવીને કહ્યું, “આએ સસલાંની વાત કરવાનો વખત છે કે, દુકર ? ધ્યાન આપ તારાં લેસનપર”—ને તેવણ પાછા પોતાના ખુશીના વીચારો વચ્ચે એકલા પડવા આજુ થયા.

પણ ખસર ખીશકોલી કાંઈ જેમ તેમ બીખાજીઆનો પાછો મુંકે તેવો પોરયો નહીં હતો. “એટલે બચ્યા તું એમ કરીને પતરી જાયેય કે શું ?” તેણે માસ્તર નહીં જોય વાસ્તે ચોપડી આડી રાખીનેજ કહ્યું. “હમણાં ને હમણાં મારું સસણું આપ.”

“પણ સત્તાનારા ગીઆ તારાં સસલાંપર હું બેઠેલો તો નથી, જોતી?” ને બીખાજ્યા પોતાના વીચારો સાથે એકલા પડવાને એવા આતુર હતા કે તેની જેમ તેમ ખાત્રી કરી પીણ પટાવવા ઉઠીને તેને પોતાની જગ્યા ખી બતાવી !

પણ તેથી ખી ખસડ ખીસડોલી કાંઈ સમજ્યો અથવા સુખ થયો નહીં. “એવા હોંગ હું કાંઈ સમજતો નથી. મારા પાંઈસા એમ કરીને તું ખાઈ જશે કે? હાં હાં હાં” તેણે અરધું રડીને કહ્યું, “મારા બાવા મને મારશે. મારું સસલું લાવ અતર થડી.”

પણ બીખાજ્યા સસલું હોય તો લાવે કેની? આએ ચદનચાહા દુકતો મોનાંમાંથી બોલ નીકલતાં બીખાજ્યાને સસલું પેદા કરવા કેહતો હતો તે કેમ અને? તેવણ બચારા સસલાંની વાત તે શું જાણે?

પણ તેવણનાં સારાં નસીબે મારતરનું એ ગરબડપર ધ્યાન ખંચાયું, ને તેથી તુરત વેલા ખીલીને ખીજ જોડરાઓનાં સમજવવાથી ખસડ ખીસડોલીએ તે વાત ત્યાં માંડી વાલી. સઘલાઓએ આપસ-આપસમાં નકકી કીધું કે બપોરે ચોગાંણમાં એની પાસે સસલું લેવું ને ફર લેવું.

એમ થવાથી બીખાજ્યા પાછા પોતાના વીચારો સાથે એકલા પડ્યા, ને હરખથી જલજલ થતી છાતીએ બપોરે ચોગાંણમાંથી દોહા નહીં જોય તેમ વઢેણા વાવી જવાનો તેવણે હાલ કીધો.

શું તેવણ પોતાની એ સર્વોત્તમ ઉમેદમાં ફાવશે?

પ્રકરણ ૧૩ મું.

નાહસવાની તૈયારી.

અતે બપોર પડી.

એ બપોરે નાહસી જવાનો બીખાજ્યાને અચ્ચુઓ વીચાર થયો કે તેવણ બપોરની રાહ જોતા બેઠા હતા, પણ આજે તેવણને વખત જોડેલો ધીમો, હડીલો અને કંટાલા ભરેલો લાગ્યો તેવો તેવણની આખી જીંદગીમાં કદી લાગ્યો ન હતો. બપોર થતાં આ-ગમચ જે બે કલાક તેવણને કલાસમાં કાઢવા પડ્યા તે તેમને એ બલેમ જમાના જેવા લાગ્યા !

પણ અતે બપોરની છુટીને. આવકારદાયક ઘંટ ઠોકાયો, અને બીખાજીયાની છાતીમાંના ધપકારા વધારે જોરથી ચાલુ થયા.

તેવણ બીજા છોકરાઓ ભેગા સરેસ્તા પ્રમાણે જમવા તો ખેડે, પણ તેવણ જે યુક મોંમાં લેતાં તે ગલાંમાંથી ઉતરવા આગમ્ય દુઝો થઈ જતો, ને ગલાંમાંથી ઉતરીજ નહીં શકતો હતો—તેમની છાતી એટલી બધી આશા ને ધાસ્તીથી ભરાઈ ગઈ હતી !

તે દીને સનીવાર હતો એટલે જમ્યા પછી એક કલાકે ચોગાંજીમાં રમવા જવાની છુટી મલી અને બીખાજીયા બી બીજા છોકરાઓ સાથે રમવાને મસે હેઠે ગયા. પણ જવા આગમ્ય તેવણે ગજવાંમાં રૂપીઆ સંભાલથી તપાસી જોયા—તેજ પાંચ રૂપીઆ કે જે તેઓએ અદીને ગજવાં ખરચ માટે એક નવાજેશ તરીકે આપ્યા હતા. જે તે દોસાજીને તે વખતે કાંઈ જાણવાની મેહેર કરતે કે એ પાંચ રૂપીઆ તેવણનેજ કામ લાગવાના છે તો તે પાંચ પર જે મોંઝા વધારીને આપવાને બી તેઓ આંચકા ખાતે નહીં, પણ હાલ તો જે તેવણના કીસમતે તેવણને મળ્યા હતા તેજ ગનીમત હતું, ને તેપરજ તેવણની કૃતેહનો સઘલો આધાર હતો.

એ પાંચ રૂપીઆમાંથી તેવણ ટ્રેન ખરચ ને ગાડીભાડું કરવાના હતા. તેવણ રેલવેમાં દંમેશ તો ફરટ કલાસની ટ્રેવલ કરનારા હતા, પણ હવે આ ખુટેલી ખરચીમાં તેવણ થઈ કલાસમાં બી ઘેર મોંઘાંચી જાય તો તે વણુને મનસે ખરબહનમ !

અને ઘેર જાય તો તેવણ પોતાના નાપાક દુકતાના કેવા હાલે-હાલ કરી નાંખે ! યુચ્છા અદીપર તેવણને હવે એકે આપનો પ્યાર તો નહી પણ એકે દુશમનનો ખ્યાર આવતો હતો.

પણ આપનો પ્યાર ? આપનો પ્યાર શાંતો ? પોતાના પેટના દીકરા અદીપર બીખાજીયા આપનો પ્યાર ધરાવતાજ ક્યાં હતા ? જો તેઓ તેવો પ્યાર રાખતા હોતે તો તેવણને કદીથી આ જે માહબારત સંકટો સોસવાં પડે છે તે સોસવાં પડતે ? જો તેઓ પોતાના દીકરાપર પ્યાર રાખતે તો સ્વભાવીક રવેસે દીકરો તેમના પર પ્યાર અને માન ધરાવતાં શીખતે, અને ત્યારે તે પોતાના આપનો એવો ખુશ હાલ કદી બી કરી મેલતે નહીં; પણ બીખાજીયાએ પોતાના દીકરાને કદી આપના પ્યાર ને આપની કાલજીથી ચાહ્યો નહીં—તેની તરબીયત ને તાલીમપર જે જોઈએ તે કીસમે ધ્યાન આપ્યું નહીં,

ને તેનાં ચેડાંથી કંટાલી તેને પોતાથી જ્યાં ત્યાંથી દુર રાખવા એક બોરડીંગ રુકલમાં દાબેલો રાખ્યો—તે શું તેઓને એક બાપ તરીકે ઓળખું હતું? તે દીકરો નીશાલમાં કેમ ચાલે છે તેપર તેઓ કદી ધ્યાન આપતા ન હતા, અને તેવાં એક બેકદર બાપને એક બોધ મલક્યો ખચ્ચીત જરૂરનો હતો, જે બોધ તેવણ બચારા જતી અનુભવ ને હાડમારીથી હમણું મેલવતા હતા!

ચોગાંણમાં જતી વખતે જોડ થઈને રુકલમાંથી નીકલવું પડતું હતું, અને તેથી દીનો ચગડોલ નામે એક પોરચો હમણું બીખાજીયાનો ગોડયો અથવા જોરચો થઈ ચાલતો હતો—

આએ દીના ચગડોલને બીખાજીયાની (તે ધારતો હતો તેમ અદીની) ચાલપર બેહદ અચરતી લાગ્યા કરતી હતી, અને તેથી તે તેમને તે વીશે ખુલાસો પુછવા તલપીજ રહેતો હતો તે આ તક હાથ કરી લીધી.

“ કેમ ખચ્ચા,” તેણે પુછ્યું, “ તું આએ વખતે આયોગ્ય ત્યારનો મને તો વટારતોજ નથી? હું તો તારામાં કાંઈ જળ્યરે ફેરશર થયલો જોઉંચ? ”

“ હું શું? તું મારામાં ફેરફાર જોયેય?” બીખાજીયાએ વલી આશાથી ઉચ્છેરાઈ આવી કહ્યું.—પણ બીજીજ યલે તેવણને પેલા બેજનજી માસ્તર સાથ થયલી વાતચીત યાદ આવી ગઈ, અને તે વખતે તેવણ કેવા ઠગાયા હતા તે યાદ આવતાં નાસીપાસી તેવણપર પાછી ગાલેખ આવી.

“ હું તો ખચ્ચીત ફેરફાર જોઉંચ,” દીના ચગડોલે બીખાજીયાનાં મગજમાં વીજલીની ઝડપે પસાર થયલા વીચારો પાંખી જ્યા વના કહ્યું. “ તું આગલનો નાયતો કુદતો તોશંણી અને બધાને ખુબ મરાઉ અદી નથી.”

“ પણ ત્યારે હું તુંને લાગુંચ કોણ? ” બીખાજીયાએ હજી વલી પાછા આશાવંત થઈ પુછ્યું, ‘ કેમકે,’ તેવણે મનમાં વીચાર્યું, ‘ જો એક બી સાક્ષી મલી જાય તો પછી ત્યાંથી માસ્તરને ખરી વાત કહી બપકામાં જતા રહેવાને સગવડથી બની આવે.’

“ તું મને કોણ લાગેય? ” દીના ચગડોલે ગંભીર રેખથી કહ્યું, “ હું તો કસમપર ખરું કેહુંચ કે તું જાણે તે આગલા અદીનો દાહયો દોહરો દોસો બાપ હોય તેવો લાગેય.”

ભીખાજીઆએ ચોંકીને કુદકો માર્યો, ને દીના ચગડોલના હાથ મળ્યું પકડ્યો. “અને તું એ વાત કસમપર કેહેય ? ખાત્રીથી કેહેય ?” ભીખાજીઆએ ઘણાજ ઉરકેરાઈ આવી કહ્યું; “ચાલ અત્તર ઘરી માસ્તર પાસ !”

દીના ચગડોલ તો દ્વાધજ ગયો !

“અરે એ ચરેલો એમ શું કરતા હોશે ?” તેણે મનમાં વીચાર્યું: “વાત કરતાં કરતાં માસ્તર પાસ શાનો ઘસડી જવા નૈયાર થયો !”

“માસ્તર આગલ આવી તું એ વાતની કસમ ઉપર ખાત્રી આપ,” ભીખાજીઆએ માંગી લીધું. “કે મારો અહીંથી છુટકો થાય, ને મને ઘેર જવાની રજા મલે.”

“ને તારો ધાંખરો ?” દીના ચગડોલે મોગમમાં પુછ્યું.

“ધાંખરો ?” ભીખાજીઆએ અચરત થઈને કહ્યું, “ધાંખરો કાણ ?”

“હું જાણું ખીચારો અજાણી આંમા !” દીના ચગડોલે ધ્રુમ હસીને કહ્યું; “અચ્ચા પાછો જાતપર ચાલ્યો કે ? પણ વારં અહીં, હું એમ પુછું કે તું ગઈ વખતે કહી ગીયોતો કે તારો આપ તો હવે આજે મરે કાલે મરે જાયો થઈ રહ્યોય તે હપી જશે તો તું ઇસ્કોલમાં હવે આવશેજ નહીં, તે ત્યારે હવે તારો તે હોસો કેમ છે ? કમખખત તારો ઘરી કરવાની તૈયારીમાં છે કે નહીં ?”

ભીખાજીઆએ દીના ચગડોલનો પકડેલો હાથ મુકી દીધો—નાસીપાસીથી નાંખી દીધો.

તેવણે જોયું કે વલી હયાં આગલના જેવુંજ કાંઈ આંધરેબેહર કુટાયું હતું, ને સામી નક્ષામાં તેવણનો દીકરો આ નીશાલે ચંપાવાનાં દુઃખે તેવણની ટાકો ઘડી કરવાની રાહ જોતો બેઠેલો છે !

“જા આપુ, તારે રસ્તે ચાલ્યો જા,” ભીખાજીઆએ દીના ચગડોલના વધતા જતા શુંચવાડા ને બેશુમાર અચરતી વચ્ચે કહ્યું: “મારે તારી સાથે જસતી વાત કરવીજ નથી”—અને હવે તેઓ ચોગાંલુમાં ચોંહોંચ્યા હતા, તેથી ભીખાજીઆ તેના પાસથી ખસી ગયા.

ચોગાંલુમાં કાંઈ બધાજ રમતા ન હતા. કોઈ ટોલાં થઈ વાત કરતા હતા, તો બાકી તહરેવાર જુદી જુદી કીસમની રમતોમાં

રોકાયલા હતા. ભીખાણ્યાનું હવે સઘળું ધકધ્યાન ત્યાંથી રેશન તરફ ખસી જવાનું હતું, પણ યોગાંલુમાંથી તેઓ નીકલી જતા પકડાઈ આવેલો વલી બધો ધાન બગરે તેથી તેવણ હીંમતથી માસ્તરની માથું દુઃખવાને બાંહણે બંગલામાં જવાની રજ લઈને ત્યાંથી જવાનું ઠરાવ્યું. તેઓએ એ વીશે કાઉ કાકરી નામના પોરયાની સલાહ બી લીધી. “અચ્ચા કાઉ,” તેવણે તેને બાબુ લઈ જઈ પુછ્યું, “મારું માથું આજે ઘણું દુઃખેય, ને તેથી હું બંગલામાં જઈને મારા ઘોડ્યાપર સુઈ જવા માંગુંય તે રજ મલશે કે ની?”

“તે કાંય નહીં?” કાઉ કાકરીએ અચરત થઈ કહ્યું. “તું આજે ઈસ્કોલમાં નવો આયો હોય તેમ શું એ ઢોંગ લઈ આવોય! શું તુંને ખબર નથી કે પેલી ગમ બેજનજી ને બરજોરજી બેઉ માસ્તરો બેઠેલા છે તે બેમાંથી એકની રજ લેઈને જવાનું.”

ભીખાણ્યા આ સલાહ માટે કાઉ કાકરીપર એવા ખુશ ને ખુરબાન થઈ ગયા કે દૃષ્ટ દઈને ગજવામાં હાથ નાંખી તેવણ તેને એક બેચાંની ભેટ આપી દેવા જતા હતા, પણ તેટલામાં તેવણને યાદ આવી ગયું કે તેવણ પાસ ફક્ત પાંચજ રૂપીઆ બરેલા હતા, ને તે દુકંડી પુણ તો તેવણે જેમ બને એમ સાચવીને રાખવી હતી, એટલે તેવણે હાથ ખાંચ્યો.

હવે ત્યારે વખત ખોહવાનો ન હતો. પેલો માણસજી માસ્તર જે યોગાંલુમાં આવે તો તેના પાસે માથું દુઃખવાને બાંહણે બી રજ બંગવાની તેમની હીંમત નહીં ચાલે, તેથી જેમ બને એમ જલદી બેજનજી અથવા બરજોરજી માસ્તર પાસ રજ લેઈ ત્યાંથી ફરત આવે તેઓએ નક્કી કર્યું.

પણ બેજનજી માસ્તર પાસ તો છુટી મંગાયજ નહીં, કેમકે ઉપર સમજાવ્યું છે તેમ તેના સાથે તો તેવણે વધેરી લીધેલું હતું, અને તેથી બરજોરજી માસ્તર કે જે છોકરાઓની રમતગમત પર તેની ફરજ હતી તેમ દેખરેખ રાખવાને બદલે એક ખુણામાં એક નાવેલ વાંચવા બેસી ગયો હતો તેના આગલ તેવણ ગયા.

“માસ્તર સાહેબ,” તેવણે ઘણીજ નમનતાથી કહ્યું, “હું બંગલામાં જઈ, મારું માથું ઘણું દુઃખેય.”

“માથું દુઃખેય?” બરજોરજી માસ્તરે હજી ચરધું વાંચવામાં ધ્યાન રાખી પુછ્યું, “શાએ?”

આ સવાલથી બીખાજીયા ગભરાઇ ગયા. તેવણે એવા એક બી સવાલની વધી રાખી ન હતી, ને તેથી એ અચખુચ સવાલ થયાથી તેવણુ ચોંક્યા, ગભરાયા, ફગલાયા, તોતરા બોળરા થઈ ગયા.

“જી—જી મને—મારું માથું દુઃખેય,” બીખાજીયાએ જેમ તેમ જવાબ દીધો. “મારા ડાકટરે ખાધ. પછી ત્રણ કલાકસુધી કોઇ બી જાતની કસરતની મને સખત મના કરેલી છે.”

“ત્યારે તારો ડાકટર કોઇ પેહેલાં નંબરનો ધોબો છે,” માસ્તરે ચુકવ્યું; “જેટ આઉટ, જઇને રમવામાં ધ્યાન લગાર કે બહુ વીસરઇ જવાશે.”

“અરે સાહેબ,” બીખાજીયાએ આ નહીં ધારેલાં પરીણામથી દુઃખી થઇ કહ્યું, “મારા ડાકટરે—”

“અરે મુલો તારો ડાકટર,” માસ્તર જે તેની વારતા વાંચવામાં નાહુકે રોકાયા કરતો હતો તે હવે છેરાઇ પડ્યો. “મને કામ છે, જા અહીંથી મને કંટાલો ના આપ.”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

“મારું સસલું લાવ !”

હવે બીખાજીયાને ધીરજ આવી. માસ્તરનાં ‘જા અહીંથી’ના અર્થ તેવણે એમ નક્કી કરીધો કે તેણે તેવણુને ચોગાંણુ છોડી જવાની રજા આપી, અને તેથી તેવણુ ખુશીથી તમામ આજેજ થઈ ચાલ્યા. તેવણુને એકાદ બે છોકરાઓએ રોકીને પુછ્યું બી પણ ખરું કે ‘કાંદાં જાયય ?’ ને તેવણુ હીંમતથી જવાબ દીધો કે ‘સીક છેડું તેથી માસ્તરની રજા લઇને બંગલામાં.’

‘એક વખત આએ દુકતાઓની આગલથી—આએ ચોગાંણુ માંહેથી બાહર પડ્યો તો પછી કોઇ રીતે રોકાવાનો નથી,’ તેવણુ મનમાં બરબરયા, ને તેવણુના હરખ વચ્ચે તેવણુ લગભગ તે ચોગાંણુ મુકી ગીયા તેવામાં—અરે કમનસીબ ! પછવાડેથી કોઇએ આવીને પોતાના નાઘલા હાથે તેવણુને બોચીમાંથી પકડયા.

તે કોઇજ નહીં પણ ખસર ખીસકોલી હતો !

“મારું સસલું લાવ,” ખસર ખીસકોલી એ તેવણુની ફેંટ પકડીને કહ્યું; “બચ્ચા હમનાં ને હમનાં મારું સસલું લાવ !”

“હમણા નહીં,” ભીખાજીખાએ આ નહીં ધારેલું નવું પાપ બીજાઓનું ધ્યાન ખેંચાય તે આગમય પટાવી દેવાની ઉતાવળ કરી; “હું પછી ખચ્ચીત આપું; જરા તું મને બગલામાં જઈ આવવા દે, પછી આપરે વાત કરીએ.”

“પછી બંછીની વાત હું જાણુતો નથી,” ખસર ખીસકોલીએ વધારે મીઠાન બોલ દબને કહ્યું; “અતર ઘરી મારું સસલું લાવ.”

આ તદન બેહુદી ને મુરખ માંગણીથી આપણા ખુન્નરોગ ભીખાજીખાનો કાંદો પાછો ખીલી ગયો.

એક ગુંઠણુ જેટલો ચઢણુચાઈ દુકતો સાહાઈ વરસના એક લાયકીવાલા દાહ્યા પાકા દોસાજી પાસે સસલું માંગે, ને તે ખી માંગતાં સાથેજ પેદા કરી આપવાને બજાદ થઈ બેસે એ શું થોડો ગુસ્સો ઉપજવનારી વાત હતી ?

એજ પોરયાએ કલાસમાં તેવણુના ત્યાંથી પોલ થઈ જવાના ખુશીભરેલા વીચારોમાં વચ્ચે હોમાઈ ખતરો નાંખ્યો હતો, અને હમણાં વલી તેવણુ ત્યાંથી નાહસવામાં લગભગ ફતેહમંદ થયલા હતા ત્યારે ખી તેજ કમબખ્ત તેવણુને રોકવા આવ્યો તો તે શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજીથી કેમ ખમાય ?

નહીં ખમાય ; અને તેથી તેવણુ તે નાધલા દુકતાને દોકમાંથી પકડીને બાજુએ ખીસાડી નાંખ્યો, ને પોતાનો રસ્તો લીધો.

પણ એથી ખસર ખીસકોલી કાંઈ ખાટયો ગયો નહીં. તેણે શોર મચાવ્યો. “પોરયાઓ ! છોકરાઓ !” તેણે ભીખાજીખાનો ડગલો પકડી રાખી પોકાર માર્યો, “બોદાને ખાતર અહીં આવો, ને આએ લુચ્છા અહી પાસે મને મારું સસલું અપાવો.”

આ શોર સાંભલીને ઘણાક ‘મારામારીઓના ખાં’ ત્યાં દોડતા આવ્યા, અને એ શું ગરબડ હતી તે પુછવા માંડ્યું.

“જેવ, એ છુટીની આગમય ઘેર ગીયો ત્યારે કેહે કે જે મારા બાપની પાસે ઘણાં સસલાં છે તેમાંથી તું પછસા આપે તો તારે વાસ્તે એક લાઈ, કરીને એ મારા પાસ ફરી રૂપ્યા લેઈ ગીઓ, ને હવે સસલું આપતો નથી. બોલ બચ્ચા મારું સસલું કાંઈ છે ?”

ભીખાળ્યાએ હવે જુહું બોલવાની જરૂર નેઈ. આ સેહેતા-નોના બસથી બચવા ને નહાસવા જેમ બને એમ તેમને ઉઠાવી દેવાની અગત પીછાંણી, અને તેથી ઢોંગથી હસીને બોલ્યા, ‘અરે હા છે, છે, ખસડું તારું સસલું છે. હું મારા બાપ પાસે માંગી લાવેલો છેડું. થાણું સરસ છે જો ! સફેદ દુધ જેવું.’

“હું” ખસડું ખીસકોલીએ ધીરજ પાંખીને કહ્યું; “ક્યાં છે તે?”

“છે, મારા પેટારામાં છે,” ભીખાળ્યાએ છાતીએ હાથ આપ્યો, “હું ના કેહતોતો તે તો ઢોંગ કરતોતો.”

“જુહું છે,” તે પોરયાઓનાં ટોલાંમાંથી મેહેલ્લી મેંઢીએ ખુમ મારી; “સસલું પેટારામાં છેજ નહીં; સસલું પેટારામાં જીવી શકેજ નહીં. એના પાસે સસલું બીલકુલ નથી.”

“ખચ્ચીત નહીં,” હવે ભીખાળ્યા તેવણું જુહું ટકી નહીં શક્યું એટલે તરયાપાવપર આવી ગયા. “તમે ઉખરાઓને અકકલ નથી કે સસલાં તે કાંઈ મારાં ઘેરમાં પાકેજ કે તે હું સાથે બગલમાં લેઈને દોરતો ફરું? ચાલો ચાલો, મને જવું છે. મને જવા દેઓ.”

“નહીં, નહીં જવાશે,” છોકરાઓએ એક અવાજે પોકાર માર્યો, ને ભીખાળ્યાની આસપાસ ફરી વલી કુંડાલામાં તેવણુને તે કમબખ્તોએ ઘેરી લીધા.

હવે ગરબડ વધી, અને એ વધતી ગરબડે વધતા છોકરાઓને તે ટોલાં તરફ ખેંચ્યા, એટલે ટુંક વખતમાં ચોગાંણુ ચોગાંણુને દેકાણે, ત્યાંની સરેસ્તાની રમત ગમતો ખી બાજુ રહી ગઈ, ને સૌ આએ તમાસો જોવા તે તરફ ઘસડાઈ આવ્યા.

“એ મારું સસલું આપતો નથી,” ખસડું ખીસકોલીએ બધા ભેગા થવા પછી પોતાનો દાવો નવેસરથી રજુ કરીધો; “ખચ્ચા મારું સસલું લાવ નહીં તો મારા રૂપ્યા પાછા લાવ.”

“અરે હા, ને એણે મને પોતાના બાપ પાસેથી સફેદ ઉંદર લાવી આપવાનું કમુલ કરી મારી પાસે ગઈ ઠરમે એક રૂપીઓ લીધેલો છે,” હવે તે નવા આવેલા છોકરાઓ વચેથી એક બીજને નવો દાવાદાર ઉભો થયો !

“ને મને કેહજો મારા બાપ પાસ એક ન્યુફાઉંડલુંડ કુતરાનું બચ્ચું છે તે તુને લાવી આપશ કરીને છેલ્લો ઘેર ગીઓ ત્યારે મારા પાસ ખી દોર રૂપીઓ લીધેલો છે,” એક ત્રીજા દાવાદારે વલી દાવો રજુ કરીધો ! “તે લાવની મારો કુત્રો ?”

ભીખાજીઆ તો હવે તદ્દન ગભરાઈજ ગયા. જાંણે તેવણનાં ઘેરમાં જનાવરેનું સંગ્રહસ્થાન હોય તેમ તેવણનો લુચ્છો દુકતો પોરયાઓને વાહીને પછસા ઓકાવી ગયો હતો એમાં તો તેવણે જ્નેયું કે દેખાઈતી રીતે કશો સંસય ન હતો, પણ તેવણ અચારા તેનો કર હવે ક્યાંથી ભરે, ને એ દુકતાઓને તે જનાવરો તર ને ફર ક્યાંથી પેદા કરી આપે તે તેવણનો મસ મોટો ગભરાત ને ગુચ-વાટો હતો.

“ અરે એમ કરો, ” સોહલુ બારીસ્ટર નામે એક પોરયો તે-ઓમાં હતો તેણે દરખાસ્ત કરી. “ એ લુચ્છાની આપરે ડોરટ ભરીને કાયદાથી તપાસ કરીએ. ”

એ વીચાર સૌને ઘણો પસંદ આવ્યો. સોહલુનો આપ બેરીસ્ટર હતો, ને તેથી નેણે ડોરટનો કારોબાર ઘણી વાર જ્નેયસો હતો, ને તે ડોરણે તેણે ભીખાજીઆપર મેલાયલા વીશ્વાસઘાતના વાંકની તપાસ કરવાનું દહાવ્યું, જે એક ગમત અને રમુજ તરીકે સૌને અતીઘણું પસંદ આવ્યું.

અને હવે તે ડોરટનું કામ ચાલ્યું.

ભીખાજીઆને એ બાબુએથી એ પોરયાઓએ સીપાર્કીઓ થઈ-ને અગત્રમાંથી રૂમાસે બાંધીને પકડયા, ને સોહલુ બારીસ્ટર જડજડ થઈને ઓગાંણમાં એક ઊંચા કટેરાપર ચઢી બેઠો.

પણ એટલુંજ નહીં. વહી સોહલુ બાલીસ્ટરે એક જુરી નેમ-વાતી બી દરખાસ્ત કરી, ને પંદર સતર ઉમેદવારોમાંથી આઠ પોરયા ઓની એક જુરી બી જડજડના પગ આગલ બેઠી.

ભીખાજીઆ આ ફેસતા ને ચીલખુલ્યા દારસ સામે પ્રોટેસ્ટ કરતે, ને એ ચલણુચાઈ ડોરટ ને તેના કારોબારને ખચ્ચીત શરણુ નહીં થતે, પણ તેવણે જ્નેયું કે તેથી કાંઈ તેવણનો સુકરવાર થવાનો નથી; તેથી ઉત્કટું જે તેવણુ ગરીબાઈથી તે પોરયાઓને તેઓની મરજી માફક કરવા દેશે તો છેલ્લે કંટાલીને અથવા ચાકીને તેઓ તેમને છોડી દેશે, ને ત્યારે તેઓ ત્યાંથી નાહસવાનો પોતાનો દહાવ અમત્રમાં લાવશે.

પણ ડોરટનું કામ જ્નેવું જ્નેછએ તેવું ચાલ્યું નહીં. દુરથી મા-સ્તરોનું તેપર ધ્યાન બેંચાયું, ને ઓગાંણ લગભગ ખાલી થઈ ગયલું જ્નેછતે તેઓ ને તરફ દોડી આવ્યા.

“ એ તમે અહીં શું હીંગાણું ચલાવોય રે ? ” અરજેરજી માસ્તરે આવતાંને વાર પુછ્યું.

“ સાહેબ, અહીં કોરટ બેઠેલી છે, ” એ વળુ પોરયાઓએ હસીને ખુલાસો કરીધો.

“ છટ, છટ, એ શું અચ્ચાંના ચેરાં ? ” બેઠેલજી માસ્તરે કંઠું; “ મોટા માસ્તર આવશે તો ખુબ મારશે. આએ કસરતનો વખત છે, નહીં કે એવાં ચેરાં કાઢવાનો. ”

“ પણ સાહેબ આય અદી ચોર છે, ” ખસડ ખીશકોલીએ આચ્છ કીધો. “ એ મારા પર્કસા ખાઈ ગીઓય. ”

“ પછસા શાંના ? ” માસ્તરોએ પુછ્યું.

હયા બીખાળખાના દાવાદારોએ માસ્તરોને પોતપોતાના દાવા વીગતથી સમજ પાડ્યા, ને ઈતસાફને અરથે તેઓએ પોતે તે વાતનો ત્યાંજ ફેસલો કરવાની જરૂર જોઈ. તેઓએ બીખાળખાનો અચાવ પુછ્યો, પણ તે દોસાજી તેઓ આગલ ગભરાટના મારેલા વધારે લટપટર થઈ ગયા.

“ જુઓની સાહેબ, ” તેવણે અચાવ કરવા માંડ્યો, “ મને-અરે નહીં રે મારા બાપને એવાં ચેરાંનો ઘણો ધીકકાર છે, ને તેથી મારા તે હુચ્છા દુકતાએ એટલે મેં પોતે મારી એટલે મારા બાપની રજા વગર- ”

“ છટ, છટ, ” અરજેરજી માસ્તરે ગુસ્સો બતાવ્યો, “ આએ પોરયો બધાને હંબગ કરવા હાથે કરીને ઘેલું ગાડું બોલેય, પણ જ્યારે એ એના કરાર પ્રમાણે કમુલેલાં જનાવર નથી લાવી આપી શક્યો, ત્યારે જે લોકોએ એને પછસા ધીરયા હોય તેઓને તેમના પછસા પાછા મલવાજ જોઈશે. તે પછસા બધા મલીને પાંચ રૂપીઆ ચાચય, ને તે તારે હમણાં ને હમણાં મને આપવા પડશે. ”

“ મારા પાસ નથી, ” બીખાળખાએ નાસીપાસીથી લગભગ ચીસ પાડીને કહ્યું, “ મારી પાસ દોરયું બી નથી. હું બીજી વખતે આપશ-માસ્તર ખચ્ચીત આપશ. ”

પણ માસ્તર કે છોકરાઓ એ વચનથી સમજ્યા નહીં. માસ્તરોએ પોતાની ડરજ પ્રમાણે ઇતસાફ આપીને આ ગરબડ દુર કરવી હતી, ને ઇતસાફની આ રીત તેઓને સૌથી લાયક જણાતી હતી.

“ માસ્તર, મારો છવ ઘણો અગરેય,” બીખાજીઆએ ઘેડા ગાંડા કાઢાવાડા કીધા, “ મને હમણું જવા દેઓ, પછી આવીને હું ગારાં ભરીને એ લોકને સસડાં ને સફેદ ઉંદર ને જે માંગશે તે આપશ” —અને જ્યારે એવી એવી આશા આપતાં બી તેવણતું કાંઈ વધ્યું નહીં, ત્યારે તેઓએ ત્યાંથી એકદમ નાહસવા માંડ્યું.

પણ ચીચ્યારી ને જીમ કકડાત સાથે પોરયાઓએ તેજ પડે તેવણને પાછા પકડી પાડ્યા, ને માસ્તરેના હોકમથી તેમનાં ગજવામાં હથ નાંખી પાકીટ ખેંચી કાઢી. તે પાકીટમાં ફક્ત પાંચજ રૂપ્યા હતા ને બીખાજીઆએ શરફાટ થતી છાતીએ જોયું કે તે પાંચ રૂપીઆમાં તેમના માંગનારાઓને દોકડે પાયકે ત્યાંને ત્યાં ચુકવી આપવામાં આવ્યું, જે પછી તે તોફાંણી ટોણું રફતે રફતે ત્યાંથી વીખરાઈ ગયું.

ગરીબ—ગરીબ બચારા બીખાજીઆ ! એમ થવાથી તેવણની છેલ્લી શ્રેષ્ઠ ઉમેદનો નહીં ધારેલો નાશ થયો હતો. જે પાંચ રૂપ્યા-પર તેઓએ આશાની પાત્ર ખાંધી હતી તેજ અતે જતા રહ્યા !

તેવણ બચારા નાશીપાશીથી જખમાઈ તે બોહલાં ચોગાંણનાં એક ખુણામાં એકલા ભોંયપર જેમ રડાયું તેમ રડવા બેઠા !

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ધર તરફના સમાચાર.

તેવણ રડતાં રડતાં થાકી ગયા, અને આંખો સુજી આવી ત્યાં સુધી તે મેદાંનનાં એક ખુણામાં એકાંતમાં ઘાસ ઉપર બેસી રહ્યા, પણ તેઓની દયા ખાનાર ત્યાં—તે મોટાં ચોગાંણમાં દોઢ હતું નહીં. તેઓ જોડે પોતે તો તમામ નીરદોશ હતા, તોપણ છોકરાઓએ તેઓ-પર સફેદ ઉંદરો અને સસડાંઓ વગેરેને ખાંદાંણે પૈસા કઢાવી ચાંપી જવાના વિશ્વાસઘાતનો ગંભીર આરોપ અજાણપણે મુક્યો હતો, અને તેનાં પરીણામમાં તે આખી રકુડના છોકરાઓ તેમનાપર રફયા હતા એટલુંજ નહીં, પણ હવે તો રહ્યા સહ્યા માસ્તરે વડીક તેમ-ને ધીક્કારતા હતા, અને તેમના શત્રુ થઈ લાગ્યા હતા !

તેમના પાંચ રૂપીઆમાં તેઓની છેલ્લી આશા વસેલી હતી—તે પાંચ રૂપીઆ હોતે તો તેઓ સગવડથી સડી જઈને દૂતમાં મુ-અઈ પોંદાંચી જતે, પણ તેમના નારવા દુકતાનાં માગતાં સેણાંમાં

તેવણુ પાસેથી તે તેવણુની અનામત વગર દયાએ—વગર વીચારે લુટી લેવામાં આવી, અને તેથી હવે તેવણુનો છાંથી જવાનો વારો આવે એમ દીસતું ન હતું—સીવાય કે તેઓ એક વખત હીંમત કરીને માસ્તર આગલ જઈ તર ને ફર કરી નાંખે, ને પોતાના બાળમાં બનેલા ગળ્ળા સંભલાની સમજાવીને સાંથી ઘટતા રોબસાથ નીકલી જઈ શકે.

પણ તે તો બનતું તમામ મુશ્કેલ હતું. વાંચનાર જાણે છે કે તેવી હીંમત તો તેવણુ કાંઈ સેહુંકડો વાર કરવા માંગી, પણ જરૂર પડે તેવી હીંમતની અવશ્ય અગત સારેજ તેઓ નાહીંમત થઈ જતા હતા, અને ઘાંણુ ઝગાડતા હતા !

તે ક્રમનસીપ દીવસ યરી જેહમતે પુરો થયો. જેમ જેમ રાત થતી ને દ્રેતનો ટાઈમ થતો, તેમ તેમ સાંથી નાહસી જવાની નીપ્જ-લતા તે ખુદા અદસ્થને વધારે ને વધારે હઈએ ચઢી આવતી, ને તે અચારા દોસાછને વધારે ને વધારે દુઃખ પેદા થતું.

તે રાત ગઈ, અને બીજે દીને સહવારે તેઓ સરેસ્તા પ્રમાણે તૈયાર થઈને નાસ્તાપાણી માટે બીજા છોકરાઓ સાથે અરધા રહેલા હાલે હેડે ઉતરયા, સારે રકુલના એક નોકરે તેઓના હાથમાં ટપાલમાં આવેલો એક કાગલ મેલ્યો.

તેનાં સરનામાના દરકત જોતાંજ તેઓ હરખથી ચોંક્યા, કેમકે તે કોઈના નહીં પણ તેમની પોતાની દીકરી નાજાના જાણીતા હરજ હતા, અને તેઓએ જોયું કે તે તરફ (ઘરમાં) લુચ્છા અદીનું પાપ ફુટયું હશે, વાસ્તે તેમની બેટીએ તેમને જલદી આવવા આ કાગલ લખ્યું હશે, જે કાગલ માસ્તરને બતાવી હવે સઘલી વાત ખુલાસાથી કહી શકી તેઓ બપોરમાં સાંથી નીકલી જઈ શકશે.

પણ નહીં. નસીપ ત્રણ ડગલાં આગલ ને આગલ, તેમ સરનામાંપર તો “ભાઈજી અરદેશર બીખાજી” કરીને સરનામું કરેલું હતું, ને તે બ્યારે બીખાજીયાએ વાંચ્યું સારે તેઓનો હરખ સમા ગયો, ને પાણી ભરી ગયાં, કેમકે જો તેમની બેટીએ અદીનું પાપ પકડયુંજ હોતે તો પોતાના આપનેજ નામનું સરનામું નહીં કરતે !

પણ વધી બીખાજીયાને ખ્યાલ થયો કે તેમ કરે તો બધી હોહા થઈને ફેસ્તો થાય—વધી કાગલ બીખાજીયાને નામે આવે તો સ્કુલમાં અહડયા કરે ને પતો નહીં મલે ને તે સઘલાંનો વીચાર કરીને ના-

જાંચે અદીનુંજ સરનામું કરેલું હશે, અને તેમ સમજીને તેઓએ વલી એક વાર ઉમેદના ઉમંગમાં અધીરા પડી હરખબેર તે કવર ઉખેડ્યું.

અફસોસ ! તે કવર ઉખેડ્યા પછી તે કાગલની ઉપલી થોડી સતરે વાંચતાંજ તેવણનાં મોં ઉપરનો રંગ ઉડી ગયો. અને ફાટી નીકળતા ડોલાએ—ખેંચી રાખેલા દંમે અને ગુરુસાથી ઉકલતી છાતીએ જેમ તેમ તેઓએ તે શરૂ કરેલો કાગલ વાંચીને પુરો પીધો. અમારાં વાંચનારાંઓની સમજને ખાતર અમે નાગ્દનો તે કાગલ અતરે સદાખરો ઉતારી લઇશું:—

“મારા પ્યારા ભાઈ અરો,

“આપણં ઘેર સંખંધો મને તુંને એટલી બધી પુશાલીનો અને અગતની ખબરો આપ્તિ કાગલમાં લખવાનો છે કે હું પહેલે શું લખું તે બી મને તો સમજ પરતું નથી. અહીં તો જાણું આમે સપના જેતાં હોઈએ તેવું લાગેય, કેમકે આગલ આપણે જેમ રેતાતાં તેથી ઉલટીજ રીતે હમણાં તો અમે રેહીએય, ખાઈએય, પાંચએય, ને મળ કરીએય.

“તું તો આનવાનો બી નથી, અદા, પણ હું તારા કુશમેનના સમ ખાઈને ખરે ખરેજ લખું કે ખાવાજી તો તદન તારા ગીઆ પછીના અજબ જેવા થઈ ગીઆય. એ એકાએક ફેરફાર કેમ થઈ ગીઆ તે અમે લોક જાણતાં નથી, પણ ખાવા તો જાણું નકરા નાહકાં બુચાં ! તારા કરતાં ને મારાં કરતાં તો હમણાં ખાવા ઘેરમાં વધારે મસ્તી કરેય ! બુદ જાણું એવા ઘેરા કેમ થઈ ગીઆ હોશે. આગલ તો કેવા ભારમાં રહેતાતા, ને જરા કોઈ મોઢે બાલે તો તતશબી નાખતાતા, ને હવે તો મોઢે મોઢે આખા દારો બુમ મારેય, ને બધાં નાટકના ગીત ગાયેય, ને આખા આખા દારો નાચેય ને એકાદે એકાદે કુકા મારતા કરેય ! આફીસમાં જવાનું તો નામ નોસાણ બી નહીં મલે. મરેરે, મને તો લખતાં લખતાં બી એવણી વાત યાદ આવેય તારે ખરતું એવું હમું આવેય !

“હવે તો અમે જેમ ગમેય તેમ ખાવા સાથે રમીએય, તેવણી મશકેરી કરીએય તોબી સાંબા અવર જેવા ઉભા રહીને ખરખર હસ્યા કરેય. ઘેરમાં માણસો સાથે ઘણાંજ ચિરાં કરેય. કાલે તો—મરે મને તો હવે ઘણુંજ હમું આવેય—કાલે તો કોઈ રાંતનોમાં નહીં ઉતું તેવામાં જઈને ગોસની રાંધેલાં તપોલીમાંથી ફાંકે કાંકે ખાઈ આયા. કંઈબી સાફ સુતરે આગલ એવણી પાતેજ સાંતી સાચવાને ઉંચું કરી મુકેલું એવણના હાથમાં આવી જાએય તો તે એક ઘરીમાં પસાગ કરી આપેય. કોઈ વખત અમારા સાથે વીટી કોદડા, કોઈ વખત આંગલાં દાવ, પાનાં દાવ, માય દીકરાં ને એવું એવું બધું રમેય, ને મને પુખું એવું એવું બચ્યાંવું રમવાનું નહીં મમતું, ને હું ચાડાડાઈને ના કેહુંય તેરે સાંબા રસાઈ જાયેય, ને કુતતા કરેય. મરે ખાવા એવા કુદારે કિતા ?

“આબીસમાં તો એકજ વખત જઈ આયા, ને તાંહાંવું કારખાંવું તો હવે ઘણુંજ બગરી રેહ્યુંય. માણસો જેમ ગમેય તેમ આવેય ને જાયેય, ને ખાવાની એવા ચાલથી ને લોકને છુટી પાઈ ગઈય.

“પણ તુંને બીજું ખબર કે ? દર બુધવારે ને શનવારે બાવા તો અમુને લઈને બધા નાટકો જોવા જાએ. આગમચથી ટીકીટો રીઝરવ કરાવેય, ને નાટકો જોવાની એવી મજા પડે. વડી નાટકમાં બધા એક્ટરો સાથે બાવાને દોસ્તી પડે, તે લોક રોજ ઘેરમાં જમવા આવે, ને ગાએય ને વાજેય તે અમુને ઘણું જ ગમે. ”

“હું તુંને ઘેર તેડી લેવા બાવાને રોજ કાલાવાલા કરું, પણ સાફ ના કેય જે એ કુકતો અહીં આવે તો શીખવાપર ધ્યાન નહીં લગાડે, ને બધા બગરો જાય, વાસ્તે એને તો નીસારે ચાંપી રાખેલોજ સારો. કોણ જાણે બધાંપર એવા મેહરબાન થઈને તારીપર કાંય હજુર ખીટો રેઆય. હું શું કરું, તારે વાસ્તે મારો તો જીવ બચી જાય. તું હવે વહેલો વહેલો શીખ, ને પાસ થઈ જા કે તું બી અહીં આવે તો આપરે મજા કરીએ. તું કેમ છે ?” અમે તો સડે ઘણુંજ સારી પખીન છઈએ. હાલ એજ અરજ.

લખતન તારી બેઠેન નાજાનો પ્યાર વાંચજો.

તાજે કલમ—હું લખતાં વોસરી ગઈ કે આપરા મામા ઘેર આવેલા છે. આગલ તો બાવાજ એવણને ઘણુંજ ધોકારતાતા, ને ઘેરમાં બી નહીં આવવા દેતા-તા, પણ હવે તો તેવણને આવવા દીધાય. ને તેવણ જે પછંસા માંગેય તે બી કારી કારોને આખ્યા કરે. બરડું મને તે તો જરા નથી ગમતું નાજા.”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

કાગલે કરેલી વેદના.

આ તે કાગલ હતું !

એવું એક કાગલ બીખાજ્યાની વેદનામાં ફસી પડેલો એક આસામી કેવી ને કેટલી ધીરજથી વાંચી શકે તે લખવા કરતાં વાંચનારે વીચારી લેવાનું વધારે સહેલ છે, અને બીખાજ્યા એ કાગલ વાંચી ફરજના મારેલા બધા છોકરાઓને માસ્તર સાથે નાસ્તાની ટેબલપર બેઠા ત્યારે તેવણની છાતીમાં કેવી લાગણીઓ થતી હતી તે વરણવવા બેસવાની અમારી મરજ નથી—અમારી કલમમાં તાકાતજ નથી.

બીખાજ્યાએ તે કાગલ વાંચતાં ભરાઈ રહેલો પોતાનો દીબો જેમ તેમ ચોખ્ખો, ને સૌની નજર તેપર નહીં ખેંચાય વાસ્તે ચાનાં કપમાં માંથું ખોસીને મરજ ઉપરાંત તે મોટે ગોટે ગલવા માંડી. પણ એવી હાલતમાં તે ચા પીવા કેમ ગમે ? તેવણને ઉબકા આવી, ને મોઢાંમાં લીધેલો ગોટ ગલું તાણીને તેવણે તેજ કપમાં પાછો કાઢ્યો, કે વલી તેજ વખતે અતરસના ગુંગલાવનારા થાંસાની ગુચ્છમાં તેઓ ગુચ્છવાઈ પડ્યા !

તે બનાવથી માસ્તરનું ધ્યાન ખેંચાયું, ને માસ્તરે આગમાં તેલ—તેવણને ખાસડાં મારવાં માંડ્યાં. “શરમ છે, ધીકાર છે એવા એક ખાવરા ચાવરા દુકતાને,” માસ્તરે ખરા ગુસ્સાથી ડોલા કાઢી કહ્યું. “ખાવા પીવાનું જાણે નાહસી જતું હોય તેમ તલખમાં પડેય ! મેં માસ્તરપણાના મારા આટલા લાંબા અનુભવમાં કદી કોઇને એવી નજીસ ક્રીસમે ખાતાં નથી જોયો. તારા લાયકીવાલા પીતા હંમેશ તારાં એ એંધી ક્રીસમનાં ખાવાની ફરીઆદ કરે છે. તું ટેળવની ‘મેનર્સ’ શીખશે કે કદી શીખવાનોજ નથી, સ્ટુપીડ ?”

ભીખાજીઆનું આ ‘દુઃખપર દાહામથી’ તદ્દન પાકી આવ્યું. તેવણે ખમાયું ત્યાંસુધી તો ખમ્યું હતું, પણ હવે તેવણનો સદાનો રાંઠ સ્વભાવ તેવણના હાથમાં નહીં રહ્યો, ને તેવણ હાથમાં પેટું કમખખત કાગલ લઈ ખુરસી ફેંકી દઈ ઉભા થયા. “માસ્તર,” તેવણે તરારે કીધો, “માસ્તર, હું તમોને સાફ કેહું કે મને હમણાં છોડતા ના. હું એ નથી ખમવાનો. હું અતર ઘડી ઘેર જવા માંગુંય, —એકદમ ! કોઇની તાકાત નથી કે મને હવે અટકાવે.”

માસ્તર અને છોકરાઓ દ્વાર્ધ ગયા !

માસ્તરે જોયું કે ‘દુકતાનું માંથું’ તદ્દન ગયું હતું, અને તેથી તુરત વેલા પોતે નરમ પડી જવાની અગત પીછાંણી. તેણે ભીખાજીઆને ધીરા થવા અસારત કરી, અને પછી પોતા પુઠે આવવાનું કહી તે તેવણને ટેળવપરથી ઉઠાડી પોતાના ખાંનગી રૂમમાં લઇ ગયો.

ત્યાં જ્યાં માસ્તરે ભીખાજીઆને પોતાની સાંખે બેસાડ્યા, ને પોતાની તપાસ ચલાવી. “શું છે ?” તેઓએ અરધી નરમ અરધી ગરમ ઢપે પુછ્યું.

“માસ્તર, મારે એકદમ ઘેર જવું છે,” ભીખાજીઆએ ઘેરમાં મંડાયેલી મોહકાંણની યાદ થતાં વલી પાછા ઉસ્કેરાઈ આવી કહ્યું. “મને હમણાંજ ઘેરથી એક કાગલ મળ્યું છે—”

“ત્યાં કોઇ ઘણું બેમાર થયું છે શું ?” માસ્તરે કાલજથી પુછ્યું.

“અરે તે કરતાં બી વધારે મોટી મોહકાંણ ને નખખોદના સમાચાર છે,” ભીખાજીઆએ વધારે છેરાછ પડીને કહ્યું. “રાંઠ દાકણે જેવું તેવું લખેલું છે !”

“કોણ દાકણુ ! તમે કોણની વાત કરો છો ?” માસ્તરે ભીખા-
જીયાની ઉરકેરાયલી હાલત જોઈ વધારે પટાવીને પુછ્યું.

હવે ભીખાજીયા કેમ કેહે કે “મારી દીકરી ?” જો તેવણ
એમ કેહે તો માસ્તર તેવણને ગાંડા સમજી ફફડી ચટકીને ઉડી જાય,
ને જો એમ કેહે કે ‘મારી બેહેન’ તો ખરી વાત પછી કદી મા-
સ્તરને કેહેવા જાય તો તે માને નહીં ને ઘોંટાણો વધે, વાસ્તે તેણે
છાડાવીને કહ્યું, “અરે સાહેબ, કાઠખી તરેહ મને ઘેર મોકલી
આપો. મારું ત્યાં ઘણું કામ છે.”

“પણ શું કામ છે ?” માસ્તરે વલી પુછ્યું.

“ત્યાં બધું મારા વગર નાખ્યાદ વલી જાય છે,” ભીખાજી-
યાએ કહ્યું ; “બધું કઠલપાઠલ ને સત્યાનાશ થઈ જાય છે.”

“હા, તે તું એવો બધો અગત ધરાવનાર આસામી બી પડ્યો
કેની,” માસ્તરે ભીખાજીયાનાં છેલ્લાં બોલવાથી ગમત પામી ટકાર
કરી, “તે તું નહીં જશે તો તારા બાપ અટકીને બેસી રહેવાના.”

“અરે મુંબા મારો બાપ,” ભીખાજીયાએ છોરાઈ પડી કહ્યું.

“હાં હાં ખચરદાર,” માસ્તરે મના કરી; “પણ વાજે લાવ
નારું ઘેરથી આવેલું કાગલ ક્યાં છે ? લાવ, તે હું વાંચી જાઉં, ને
તેવું કાંઈ તેમાં હોય તો આજની જાડીમાં મોકલી આપું.”

તે કાગલ કેમ અપાય ?

તે કાગલ વાંચીને માસ્તર અદીના બાપ ભીખાજીયાને-વધારે
ખરી રીતે બોલ્યે તો તેઓને પોતાને-વાસ્તે શું મત બાંધે ? કમ-
બખત અદીએ મુંબામાં ધુમ મચાવી દીધી હતી તો માસ્તર શું
જાણે કે તે અદી છે કે ભીખાજીયા છે ? તેઓ તો ભીખાજીયાનેજ
એકદમ એવા ચેરા થયલા સમજે, ને ત્યારે તેવણને કેવું નરસ લાગે !
બોંબાંજ બરાવાનું થાય કેની ?

વલી તે ઉપરાંત માસ્તર તે કાગલ વાંચે તો મોકલતો હોય
તેથી નહીં મોકલે ! તે તો એમજ સમજે કેની કે ભીખાજીયાનાં
માંથાંનું કેકાંણું આવે ત્યાંવેર એ નાદાન છોકરો ત્યાં જવા કરતાં
અહીં રહેલોજ ભલો !

આ વીચારો એક તડાકામાં કરી લઈ ભીખાજીયાએ તે
કાગલ નહીં આપવાનો ઠડાવ કર્યો. “માફ કરો, માસ્તર,” તેવણે

ઓસકાતાં ઓસકાતાં ને અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું—“કાગલ-અઃ કાગલ ઘણું જ ખાંનગી છે. ધરસંસારી છે—ઐરાંને હાથનું લખેલું છે.”

“ત્યારે જો તું કાગલ ખી નથી વંચાવતો, ને ધર જવાનો તારો સખણ ખી અક્ષરમાં ઉતરે તેવો નથી આપી શકતો,” માસ્તરે રોગથી કહ્યું, “તો હું તુંને ઘેર મોકલી શકનાર નથી. જા, નીકલ લેશનપર જા.”—અને માસ્તર ત્યાંથી જતો રહ્યો.

“અરે બરી ગીયું તારું લેશન,” ભીખાણ્યા કલાસ તરફ જતાં મનસે પટપટયા. “ખુદા પાંખખી નહીં આપતો કે ઘેર ઉડીને જાઉં. સત્યાનાશ ગીઆ દુકતાએ મારું નાક લીધું તો લીધું, પણ દારીઆ સુકરવારયા કરીને બંધી મારી દોલત એક થોડા દયાડામાં ફણાશટીઓ કરી મેલવાનો ! અરે તોળા ! તોળા ! આવો ઉડટો ને ઉધો જમાનો કોઈએ જોયલો તો શું પણ કદી કાંને સાંભલેલો ખી નહીં હોય !”

ખચ્ચીત નહીં. બચારા ભોલા ભીખાણ્યાનું એ છેલ્લું ખોલવું તમામ ખર્ચ હતું એમ કમ્પુલ કરવાને કોણ ના પાડશે ?

પ્રકરણ ૧૭ મું.

વધુ વેદનાઓ.

તે કાગલથી ભીખાણ્યાનું માંચું ફરી ગયું. એટલા માટે તેવણ માસ્તરની હજીરમાંથી બાહર પડ્યા, ત્યારે એક ખુણાંમાં એકાંતપણે પોતાની એ દુઃખભરેલી હાલતપર અફસોસ કરતા હતા, તેટલાં માંણિકજી માસ્તરની ચઢનચાઇ દુકતી દીની (જેનાં ઘેલાંચંડાં વીશે અમો આગલ લખી ગયલા છીએ તે) તેઓની આગલ આવી. ભીખાણ્યાને એ જરા ગમ્યું નહીં. આજના જમાનાની છોકરીઓ જોઈતા ને ધટતા આંકોશ વના છટીને ખેહેડી જાય છે એ તેવણનો હંમેશનો અફસોસ અને બલાપો હતો, અને તેટલા માટે તેઓ આ દીનીને જોઈને પોતાનાં મતમાં વધારે મજબુત થઇ પોતાની નાપ-સંઘી જરા ખી છુપાવી શકતા ન હતા.

“કાંય, કાંય અદી,” દીનીએ આવતાંને વાર પટાંમણા સાહદે પુંછયું, “તું મારા સાથે કાંય રસાઇ ગીઓય, મને કેહેની ? તારી

સાથ રસાઈ રહેતાં હું થાકુંચ, પણ તું આંખે વખતે થાકતો નથી. તું તો મારા સાથે પણવાની વાત બાવા સાથે કરવાનો હતો તે ?”

ભીખાણ્યાનું પાકી આવ્યું, પણ કશો જવાબ દીધો નહીં.

“હવે કેવો મુંગો થઈ ગીઓ ?” દીનીએ પટાંમણી દેખે દેખે દીધો. “તું આંખે વખત આવ્યો ને આવ્યો મારી ખાતરી થઈ કે તારાં મનમાં કોઈ રાંત ખીજનો વીચાર છે, ને પછી તે દાહારે તું નાસ્તો ખાવા બેકોતો, ને પેલું એક કાગલ આવ્યું ત્યારે તું બાવાનાં દેખતાં ગભરાઈ ગીઓ—”

“અરે રાંડ દાકણ,” ભીખાણ્યાનું હવે ઘણું પાકી આવતાથી શું બોલતા હતા તે સંભાળ્યા વના તેઓ બોલી હસ્યા, “તે કાગલ તો મારી નાજાનું હતું.”

“હાં તારી નાજાં કેની ?” દીનીએ અનકાથી ‘તારી’ બોલપર ભાર નાંખી કહ્યું—કાંચકે ‘અદીની આ પાક બેહાર્થ’ ઉપર ખીજવાઈ જવામાં તેણે કશો સાર જોયો નહીં.

“પણ વારં અદી”—અને હયાં તે ચેતરણ છોકરીએ ભીખાણ્યાનાં ગલાંમાં પોતાના નાહાના હાથ નાંખ્યા, “મને કેહની એ રાંત નાજાં કોણ છે, ને તે કાગલમાં શું લખેલું હતું ?”

ભીખાણ્યા દીનીની એ પરતણુંક તેમજ એ સવાલથી ઘણાજ ગુસ્સે થઈ ગયા. તેણે તેઓને પોતાની આથમાં પકડ્યા તે રખેને માસ્તર કે છોકરાઓ જોય, ને તેવણની—તેવણની જાદીની એવરી થાય તેનો તેવણને ઘણો ગભરાત અકરાત થયો, ને તેથી તુરત તેના હાથ ખસેડી નાંખી તેઓએ ગુસ્સાથી કહ્યું, “ચાલ જા, નીકલ અહીંથી, બેઅદબ દુકતી. તારાં માયબાપને એ વાત કેહવી પરશે.”

“તો કેહજેની મુવા,” હવે દીનીનો ‘સવાબ’ દીનીના હાથમાં નહીં રહેયો; “જો મુવો, ખીજીધરાવેય કે ? તું નહીં કેહશે તો હુંજ કેહવશ કે છુટ્ટીની આગમચ આરસીનો મોટો તખ્તો ખી તેંજ મુવાએ ભાંજ્યોતો, ને મેં મારાપર તે વાંક લઈને તુંને મારમાંથી બચાવ્યો તે તો જુહું હતું”—ને તે ચરતખોર દુકતી ઢાંગથી રડી પડી !

આથી ભીખાણ્યા વધતા ગભરાયા. કોઈ આવી જાય ને તેઓની ખટપટ જોય તો તેવણનું શું થાય ? તેવણ જો તેને રડતી

મેલી નાહસી જાય તો વધારે વાત બેહેકે, ને તેથી એક બાપને છાજતી મમતાથી તેઓ તેને માંમાં પર પસવારીને મુંગી રાખવા ગયા—તેવામાં કમળખત પેસુ બેંસ ત્યાં આવી લાગ્યો !

“ વાહરે વાહ ! વારેહ વાહ બચ્યા અદી ! ” પેસુ બેંસ (જે વાંચનાર જાણે છે તેમ બીખાજીબાનો હરડતો શત્રુ હતો તે) આ તમાસો જોઈ બોલ્યો ; “ અરે પોરયાઓ અહીં આવો. આએ જુઝ્જાનો આપરે ચંહેરો કરીએ.”

બીખાજીબાને આ નહીં ધારેલી નવી નામોસીથી બોંચમાં ભરાતું પડ્યું. ‘ નાદાનકી દોસ્તી ઓર જીવકા જાન ’ તેમ તેવણે નાદાનની દોસ્તીમાં પોતાનાં વરસ નાહક વેચીને પોતાનો ફેરતો કરાવ્યો !

પોરયાઓ તો એવું સોહોધતાજ ફેર, કે જ્યાં ત્યાંથી તેઓના કંઠાસેલા જીવને જે ગમત પડી તે ખરી, ને તેથી બીખાજીબાનો તે દુકતાઓમાં ટુર્યો ટુર્યો થયો.

પણ એટલુંજ નહીં. એકે દરખાસ્ત કરી કે માસ્તરની છોકરીને બીખાજીબાએ (અદીએ) રડાવી તેથી તેની ફરયાદ માસ્તર આગલ રજુ કરવી, તેને માટે બીખાજીબા ધણું કકલ્યા ને ગગડ્યા. ત્યારે દયા તરીકે તેઓએ તે ઈનસાફ પોતાના હાથમાં લીધો, ને બોંચ ચઢાવીને બીખાજીબાને એ તેમના વાંક માટે ખીજા છોકરાઓના કલાહોલ ઘોંઘાટ ને ખુશીની ચીચ્યારીઓ વચ્ચે બે ચાર જણાઓએ ખુબ ઠોકીને હલકાં કરી નાંખ્યા !

તે પછી બીખાજી સુજેલા અવ્યવોને ભાગેલાં પાસરાં સાથે બાજુ ગયા, કેમકે પોરયાઓ જ્યાંવેર તેમને સતાવતા ઠોકતા ને ખુબ મરાવતા હાક્યા નહીં ત્યાંવેર તેઓએ તેમનો ખીજોજ મુક્યો નહીં હતો, કે જ્યારે એ તેવણની સઘલી આપદાતું મુલ—દીની—તો મારામારી સર થતાંજ ઘેરમાં બીહકની મારી ભરાઈ ગઈ હતી !

બીખાજીબાએ ‘ સુલેહનો ભંગ ’ કરવાના વાંક માટે પેસુ બેંસ ને તેના ગોઠ્યાઓને કોઈમાં ઘસડવાનો વીચાર કીધો, પણ ગરીબ ખચારા પાસ વાંક પુરવાર કરવાને સાક્ષીઓ ક્યાં હતા ?

“ એના કરતાં તો મોહત બહુ ! ” બીખાજીબા આંખોમાં આંસુ સાથે એકાંતમાં બેસી પડ્યા. “ આએ દુકતાઓ એકમત થઈને અહીં

મેંડે વેહેલે માઈં ખુન કરશે, ને કરતાં તે આગમચ માઈં મોહત આવે તો સાઈં.”

બીજે દીવસે સરેસ્તા પ્રમાણે છોકરાઓને પોતપોતાને ઘેર કાગલો લખી વાલવાની ટર્ન હતી, ને તે વાતની જાણ થતાં બીજા બાળકોને તેમનાં સઘણાં દુઃખ છતાં નવો ઉમંગ આવ્યો. આજે જ કાગલો લખવાની વાતનો બી તેમને ખ્યાલ નહીં થયો તેથી તેઓ અચરત થયા, ને તેઓએ એક સપાટે એ ત્રણ કાગલો લખી નાંખવાનું હાથ્યું.

અવલ તો એક તેઓએ પોતાના સોલીસીટરપર લખવાનો પીયાર કીધો. તેમાં પોતાની ખરી આદત માન્યામાં આવે ને અફલમાં ઉતરે તેમ વીગતે ખ્યાન કરવાને તેઓએ નક્કી કીધું. બીજું એક કાગલ તેજ દબનું આશીસના હેડ કલારકપર લખવા માંડ્યું, ને ત્રીજું કાગલ—તેઓએ ઉભાતી ને ઉંચકાતી છાતીએ નક્કી કીધું કે ત્રીજું—લુચ્છા દગારા નારવા દુકતા અદીપર લખવું, ને કાલાવાલાથી તેને પીગલાવવાની ટ્રાશેશ કરવી.

એ સઘલા ખ્યાલોથી ઉસ્કેરાઈ આવીને તેઓએ જ્યારે એક દુબનું આદમી શીણને વલગે તેમ કલમ હાથમાં પકડી બધાઓને જોમ પુરાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં તેમ તેમને પુરં પાડેલું કાગલ કાગલ શરૂ કરવા જોરસાથે તેઓએ આગલ ખેંચ્યું—તેવામાંજ માસ્તર બોલ્યા:

“કોઈ લખવા માંડે નહીં,” તેણે કહ્યું. “છોકરાઓને મનને ગમે તેમ છુટથી ને આંકિશ વગર લખવા દેવાને મને પસંદ હતું, ને તેથી હું આગલ તેમ હંમેશ કરવા દેતો હતો, પણ એકાદ જે છોકરાઓના બાપે એટલી કડવી ફરયાદો કરી છે કે હવે મને કાગલ લખતાં બી શીખવવું પડશે એ ખચ્ચાત તમોને શરમાવા જોગ છે. હું ખાશ કરીને તારે વાસ્તે બોલું છું, અરદેશર,” બીજાબાળકો તરફ જોઈને માસ્તરે કહ્યું. “તારા લાયકીવાલા ખુન્જોગ બાવાએ તેં અહીયાંથી લખેલાં છેલ્લાં કાગલની ઘણી કડવી ફરયાદ લખી મોકલી હતી. તેઓ ફરયાદ કરે છે કે તુંને લખવાના સકારજ નથી. ને તેથી તારું લખાણ પગથી માંથાંવેર ઘેલુગાંડું ને કંટાલો પેદા કરનારું હતું.”

આ વાત ખરી હતી. બીખાજીયાને અદીનું છેલ્લું કાગલ નહીં પસંદ આવ્યું હતું વાસ્તે તેઓએ ફરયાદ લખી હતી, પણ ફરીયાદ લખતાં થોડુંજ—અરે થોડુંજ જાણ્યું હતું કે તે ફરીયાદ નેઓનાંજ નુકસાનમાં ઉતરશે.

બીખાજીયાને એ તો લાચનાં કીધાં હઇએ વાગતાં હતાં ! તેઓએ અદીના ‘પ્રાગરેસ’પર કદી એક આપને ઘટતી ને જોઇતી નજર રાખી નહીં, અને આ કશાંમાં ફક્ત માસ્તર આગલ ઝુરાખવા ફરીયાદો કરી જાણી પોતે પોતાનાં ફરજદને જાતે શીખવવા કે મુધારવા કદી ખત કાલજ કે કદર કરી નહીં, તે સઘલાંની એ બેકદર આપને હમણાં સજ્જ થતી આપણે જોઇએ છીએ.

એવા ‘પથરના પ્રતાપ’ છે !

બીખાજીયા હવે પોતાની બુઝ જોતા હતા, ને મનમાં પસ્તાતા હતા. તેઓએ તે વીશે માસ્તરને લખી વાલ્યું, પણ પોતે અદીને નેડીને પ્યારથી શીખવવા—બુઝો બતાવા કશી પરવાદ કરી નહીં. તે તેઓનો અફસોસ હતો--જે કીધી હોત તો માસ્તર અસલ પેરે છોકરાંઓને સ્વતંત્ર કાગલ લખવા દેત, ને તેઓને ઘર પાછા જવાની આ એક આરી જે લાચ આવી હતી તે બી બધ થઇ જતે નહીં !

પ્રકરણ ૧૮ મું.

વધુ વેદનાઓ (ચાલુ).

એ રીતે છોકરાઓને પોતપોતાને ઘેર લખી વાલવા આજે માસ્તરે પોતે એક ફેરમ ઘડી કાઢ્યો હતો, અને દીકરેશનની પેકે ને લખાવી પોતે જોઈ જાહે પછી પોસ્ટ કરાવતો માસ્તરનો એરાદો હતો. એ વાત બીજાં છોકરાઓને તો ભલે ભલે હતી, કેમકે અસલ નકલ ઘડી કાઢવાની માંથાફોરતો તેમને સ્વભાવીક કંટાલો હતો, ને તેથી માસ્તર જે લખાવે તે ટપકાવી દઇ એ અણુગમા કામનો નીકાલ કાઢી નાંખવા તેઓ તો રાજી હતા, પણ બીખાજીયા ? તે બચારા તેવું એક કાગલ અદીપર કેમ લખી શકે !—અને તોખી જ્યારે બધાએ માસ્તરનાં માંમાંથી બોલ નીકલતાં ટપોટપ ને ઝપોઝપ લખવા માંડ્યું, ત્યારે તેવણુ લખ્યા થતા એસી રહે એ કેમ બને ?

તે પછી માસ્તરે પોતાના ધારા રોબદાર સાહાદે નીચે પ્રમાણે ધીમે ધીમે લખાવા માંડ્યું:—

“ મારા બહાલા નેકનામ મુરબીજી ખીતાજી (કોમા) તમે તરફથી મલી બેટીને રવાના થયા બાદ હું અતરે સહીસલામત આવી પોહોંચ્યો છું ને તમારા હકમાં હજારો હજાર દુવા કરેતો મારા અભ્યાસપર ખંત કાલજી અને ઉદ્યોગથી મંડ્યો છું (‘ આવી પોહોંચ્યો છું ’ આગલ કોમા ને ‘ મંડ્યો છું ’ આગલ પુર્ણ ટાંપ.) મારા માસ્તર સાહેબ માંણેકજીની મારાપર ઘણી મેહેરબાની છે (કોમા) ને તેઓ મારા અભ્યાસપર પોતે જાતે ઘણું મોટું ધ્યાન આપે છે (પુર્ણ ટાંપ અને નવો પેરેઆફ) વલી અહીં અમોને અભ્યાસજ કરવાનો નથી, પણ સાથે રમવાનું ને કસરત કરવાનુંખી માસ્તરે રાખેલું છેજી (‘ નથી ’ આગલ કોમા ને ‘ જી ’ આગલ પુર્ણ-ટાંપ) રોજ સાંહજે રકુલની પછવાડેનાં ચોગાંણમાં તહરેવાર રમતો અને કસરતો કરવાની—(અહીં તું ગભરાયા કેમ કરેચ, ‘ કસરતો કરવાની ’ વેર લખ્યું કે નહીં ? ચલાવ ધ્યાન રાખીને !) તહરેવાર રમતો અને કસરતો કરવાની અમોને ઘણી મહત્ત પડે છે (પુર્ણ-ટાંપ.) (નવો પેરેઆફ) દારસી તો હવે મહમદ મીયાં હુસેનખાંન શીખવવા આવે છે (કોમા) ને એ કાબેલ માસ્તર એવી તો વીદવતા (વ હસવઘ દંતી દ વ જોડી દંતી ત કાહણો—(માકુચેન તેં તો કાંહાંણો જોઈએ ત્યાં કાંનો લખ્યો, યુ ડર, સુધાર !—ચલાવ આગલ) એ કાબેલ માસ્તર એવી તો વીદવતાથી એ અસલ ભાશાનો અમોને અભ્યાસ કરાવે છે કે તમેખી જોઈને જક થશો (પુર્ણટાંપ ને નવો પેરેઆફ.) હસાબમાં પંચરાસી (પેરેનથી-સીસમાં કંપાહિઝ પ્રોપોરશન) તો અમો એટલા વારમાં શીખી ખી ગયા છીએ (પુર્ણટાંપ.) હવે તો નફા ને નુકશાંન (પેરેનથીસીસમાં પ્રાશીટ એન્ટ લાસ) ના હસાબ શીખીએ છીએ (પુર્ણટાંપ ને નવો પેરેઆફ.) ઈંઝિજી તો માંણેકજી માસ્તરે પોતે પોતાને હસ્તક રાખેલું છે (કોમા) ને કવીતામાં ગોહડ સ્મીકની ડીઝરટેડ વીલેજ (ડીઝરટેડ વીલેજ ઇનવરટેડ કોમામાં) અને પ્રોઝમાં શેક્સપીઅરની લેખ્સ ટેલ્સ (લેખ્સ ટેલ્સ ઇનવરટેડ કોમામાં) ચાલ્યે છીએ તે જાણીએજી (પુર્ણટાંપ અને નવો પેરેઆફ.) હવે આએ કાગલ ઘણું લખાણ થયું છે વાસ્તે માંફ કરજો (પુર્ણ ટાંપ) તમે આપણાં ઘરનાં સા

જાલાંઓની ખુશી તનદરોસ્તી લખજો (કોમા) ને સૈાને મારે પ્યાર આપજો ને તમે મુરખીજી બી કબુલ ફરમાવજોજી (પુણ્ટાંપ) હાલ એજ અરજ (પુણ્ટાંપ) (જમણા હાથના ખુણામાંથી) લાં હું છું (કોમા) તમારે સદાનો તામેદાર જાલો બેટો (તમારી સહી કરો.)

માસ્તરે ‘ તમારી સહી કરો ’ એમ બોલતાં એવા તો બપકાથી ખુરસીમાં અટલો મારયો કે તે ખતાવી આપતું હતું કે માસ્તર પોતે લખાવેલાં આ કાગલ માટે મનમાં ઘણો મગરૂપ થતો હતો— જાણે તેના શીખોનાં માખાપો કાગલ જોઈને છકજ થઈ જવાનાં હોય !

નહીં તામેશ થાય એવા પ્રગટ ધીક્કારમાં તોપણ કાંઈ ચાલે નહીં માટે શાંત તામેદારીમાં બીખાજીયાએ ઉપતું હંબગ નીચી મુંડીએ જીવપર જોરાવરીએ ચીતરયું, અને અદી એ કાગલ વાંચતાં શું શું વીચાર કરશે તે ઉપર તહરેવાર અદેશો કરતાં પુર કરી સહી કરી તે પેન બાજુએ ફેંકી દીધી.

તે પછી માસ્તર સૈાનાં કાગલો તપાસી ગયો, ને પછી પોતાની દેખરેખ હેઠલ તેણે તે ઘડી વલાવ્યાં, કવરમાં મુકાવ્યાં, ને પોતે દીકરીટો પુરી પાડી માણસ સાથે તે ટપાલમાં મોકલી બી દીધાં !

તેમાં બીખાજીયાને સરનાંમેતું કાગલ બી હતું—કે જ્યારે તેના લખનાર તો બીખાજીયા પોતે હતા, ને તે કમઅખત બીખાજીયા પોતે તો આ નીશાલમાં કેદ પડેલા હતા !

એટલી બધી દમઅદમ થતી નાસીપાસીએ બીખાજીયાનું દીલ તુટી ગયું, અને તેઓએ ઠડાવ કીધો કે હવે તો જે થાય તે ખરી, ગુપચુપ મારે અહીંજ પડી રહેવું—મરી રહેવું. બીચારા બીજું તે શું કરે !

બીજે દને એક જાહેર તમાસો હતો ને ત્યાં સ્કુલને લઈ જવાની હતી, એટલે બીજા છોકરાઓ ભેગા બીખાજીયા બી જવાના હતા.

ત્યાં જવા માટે છોકરાઓને સારી રીતે તૈયાર કરવાના હતા, ને તે સંઘલું માસ્તરનાં અસીલ અસરાફ ઘણીઆંણીની ખાશ દેખરેખ ને ઉપરીપણાંની હેઠલ થવાનું હતું. તેઓએ તેથી પોરયાઓના જાતે હાથે બાલ હોરયા—કાંઈ કોઈના બાલને પામેટમ લગાડયું, ને તેમ તૈયાર કરી આપ્યા તેમાં બીખાજીયા બી હતા !

ભીખાજીયા તો એવા શરમાયા કે જેની વાત નહીં. આવા ઉમરે પોહાંચેલા દોસાજીને પાસાંમાં ઉભા રાખીને એક અઢોર બાનું ખાલ હોલે તે વાત લખતાં અમોને જે શરમ આવે છે, તો પછી રાંક બચારા ભીખાજીયાને નહીં શરમ આવે ?

વલી એક તો તેઓને પામેટમ લગાડવાનો ભારે ધીક્કાર હતો. તેઓ તેને નજીસ નસો કહીને હંમેશ કમકમતા હતા, ને તેથી તેવણુના ખાલને જ્યારે તે ચીકાસ ચોપડવામાં આવ્યો, ત્યારે તેવણુનો સદાનો સુગાંતરો જીવ દેવો સુગાઈને કમકમ્યો હશે તે લખવા કરતાં વીચારી લેવુંજ સહેલ થશે.

તમાસાના તંબુમાં ઘણું લોક જમાવ થયું હતું, ને તેમાં કેટલાંક તો કુટુંબો હતાં. એ વખતે ભીખાજીયાનું અચ્ચુચ ધ્યાન ખેંચાયું કે પેલી ચદનચાઈ દીનીના જેવીજ એક બીજી નાદાંન પારસી દુકતી પોતાની જગ્યાપર બેડી બેડી કાઢ ન જોય તેમ ભીખાજીયાને તહરેવાર મોગમની અસારતો કરવા કરતી હતી !

આ શું વલી નવો સંતમ—નવું કોટક ?

ભીખાજીયા ઘણા ગભરાયા, ને તે દુકતી તરફ જોવાના અખાડા કરવા માંડ્યા, પણ તેઓ જેમ વધતા અખાડા કરે તેમ તે દુકતી વધતી અકરવકરની વધતી છુપી ઇસારતો કરે, કે જ્યારે વધુ ગભરાતમાં ભીખાજીયાએ જોયું કે તેના એ ચાલા માસ્તરની અદેખી દીકરી દીની ઘણાં ધ્યાંનથી જોતી હતી !

‘એના બી બાપને ચેતાવવો જોઈશે,’ ભીખાજીયા મનમાં ખખડ્યા. ‘આએ તરફની બધીજ દુકતીઓ વીખરી ગયલી જણાય છે.’

પણ હવે પેલી દુકતી તો કાંઈ કાગલપર ચીતરી કાઢવામાં રોકાઈ હતી. રખેને કાંઈ લખે ને તેવણુ તરફ ફેંકે એ ભીખાજીયાની મોટી ફીકર હતી. તે છોકરીનો બાપ તે કાગલ પકડાય તો શું વીચાર કરે ? તે કાગલ માસ્તરના હાથમાં જાય તો શું નવી મોહકાણુ મંડાય ?

અને ભીખાજીયાનાં કમનસીબે તેજ અને તેમજ થયું ! તે દુકતીએ તે કાગલની સ્લીપ લખી કાઢી ખીંદરી કીધી, અને કાંઈ નહીં જોય તેમ ભીખાજીયાપર ફેંકી, પણ ગભરાતમાં નીશાંણુ ચુકી, એટલે તે સ્લીપ આખાદ ખુદ માસ્તરનાજ ખોલામાં જઈ પડી !

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ભીખાજીબાની ચીંતા.

. તે કોઈ ચઢણચાઈ દુકતીની નાદાંન અટકચાલીના બીનતકસી-
રવાર ભોગ—અચારા આપણા કમનસીબ ભીખાજીબા—આ એતેદ્વા-
કનાં સંકટનાં સાંટકથી ‘ઉજરા વાખ’ જેવા થઈ ગયા. તે દુકતીને
તેઓએ આખા જનમમાં આગલ કદી જોયલી ન હતી—ફક્ત
આજના આ તમાસાના તંબુમાંજ તે નજરે આવી હતી, અને તેમ
જતાં જાણે કેવીએક પીઠાંણુ અથવા મોહયત હોય તેમ જ્યારે તે
એબલગાંમણી દુકતીએ એક કાગલ લખીને ફેંક્યું, ને તે કાગલ
ભીખાજીબા ધુજ્યા કરતાજ હતા તેમ જઈને આખાદ ભારતરનાજ
ખોલામાં પડ્યું, ત્યારે તે ગરીબ બાપડા દોસાજનો ગભરાત જેવા
જેવો થઈ પડ્યો.

ભારતરે તેઓના ખોલામાં જઈ પડેલું તે કાગલ્યું અચરતીથી
ઉંચક્યું, ને ઉપર ‘અરદેશર ભીખાજીનું સરનામું દીઠું’. તે સરનામું
જોઈને ભારતર ધરાયો નહીં. તેણે તે ચીડી બેઘડક ઉખેડી—વાંચી
—ને પછી જોઈ લ્યો તમાસો ! તે ચીડીપરથી ભીખાજીબાપર ને
ભીખાજીબાપરથી પાછો ચીડીપર તે બે માંહેથી એકને બી કરડી
કે બખીજ ખાવા માંગતો હોય તેમ દોલા કાઢવા લાગ્યો ; પણ
ભીખાજીબાના ધરા ગામ ગયા હતા. તે દોસા બચારા વગર વાંકે
બી એટલા બધા બીહીધા કે નીચેથી ઉપર જેવાના અખાડાજ કરી
ગયા, ને તેથી જેમાં તેવણનો વાંક નહીં—તકસીર નહીં તેના
તેઓ વધારે કરીને શુનેહગાર ઠરી ચુક્યા !

પણ પેલી ચીડી લખનાર દુકતીની પોતાની હાલત કેવી
હતી ? તેના બી હોસકોસ લેવાઈ છુટાઈ ગયા હતા. તે પોતાની
નીશાંણુ ચુકી ને તેથી ઝોર આટો બધાયો તે તેને માટે થોડા
અભરાતની વાત ન હતી, પણ તેને સંધ્યારો એ હતો કે ચીડીમાં
તેણીએ પોતાનું આખું નામ ભર્યું ન હતું, એટલે તે તેણે લખેલી
છે એમ ભારતર પાંખી જવાનો નથી.

ભારતરે ગંભીર રોષમાં તે ચીડી વીંટાલીને પોતાનાં ગજ-
વાંમાં મેલી.

ભીખાજીઆએ જોયું કે અહીં તો તેઓ અખાડા કરીને છુટી જઈ શક્યા, પણ ઘેર જતાં માસ્તર પેહેલી ખખર તેઓની લેવાનો, અને તેથી ભીખાજીઆએ અંતઃકરણથી ચાર વરસનાં બુઝાં સહી દુવા માગી કે તે તમાસો ખુદા કરે ને કદી બી પુરો થાયજ નહીં, ને તેઓ ઘેર જાય નહીં તો વાહવાહ !

તે તમાસો તો બચારા મન મુકીને જોવા બી પાંખ્યા ન હતા. રાંડ પેલી દુકતીએ અવલથીજ ધરક ધુન્નરો ચાલુ કીધો હતો, ને ચીઠી માસ્તરના હાથમાં જવા પછી તો દોસાજીને ‘દુન્યાદારી ઝેર જેવી’ થઈ પડી હતી, તો તમાસો તે શું જોવા ગમે ?

“ એ બધો વાંક અધુરી કેલવણીનો છે.” ભીખાજીઆ મનસે બરબડ્યા. “ એવી છકેલી દુકતીઓની એવી હીણપસ્તી વાસ્તે તેઓનાં માખાપ જવાબદાર ગણાવાં જોઈએ. તે હેમકાને પોતાનાં બચ્ચાંને આબરૂદાર તરબીયત અથવા તાલીમ આપતાં આવડે નહીં તેનું એ પરીણામ છે, અને પછી છુટા છવાયા એવા ચદલુચાદ દાખલાઓથી ટોલાને ખરાબ લાગે તેમાં નવાઈ શાંતી ? ”

હયાં ભીખાજીઆ તદન ખરા હતા. એ દાનાવ દોસાજીના પાકા અનુભવ ઉપર રચાયલા ઉપલા વીચારેને અમો તદન એકમત છીએ એમ કેલવાને અમોને ખુશી ઉપજે છે.

ભીખાજીઆનાં સારાં નસીબે તેઓની એ નામોસીની—પેલી ચીઠીની—વાત બીજા કોઈ તેઓના શત્રુઓનાં દીઠામાં ન આવી હતી ; નહીં તો તેઓ કે ? એ બચારા દોસાજીની ફજેતીના વાવ-ટેવાવટા ઉડારતે !

તમાસો ખલાસ થયો, ને સૌ ઘર ચાલ્યાં. આખે રસ્તે ભીખાજીઆ એડીયાંનો તરતનોજ જોલાખ લીધો હોય અથવા કુટું કુટું થઈ રહીને ઓય રડી દેવાના હોય તેવું મોં લઈ ચાલતા હતા. તેઓની છાતી અંદરખાંનેથી મીનીટના સતરસો ધપકારા ગણાવતી હતી !

જેમ ઘર નજદીક આવતું તેમ તેનાં પ્રમાણમાં ભીખાજીઆનો ગભરાત વધ્યો જતો, તે એટલે સુધી કે સ્કુલનાં મકાંનની સીડી ચઢતાં તો જાંણે ધુમ દાર પીધો હોય તેમ તેઓના ટાંટયા લટર-પટર થતા ને ગુંઠણુ તો અકેકસે ઘેરયા રમતાં હતાં !

“ દગલો કાઢીને મારા ઓરડામાં આવજે રે દુકર,” માસ્તરે ઘરમાં જતાંને વાર ભીખાજીઆને તતરાવીને કહ્યું.

ભીખાળ્યાને આજે દગલો કાઢતાં જોડલો વાર થયો તેટલે આટલી ઉમરમાં કદી કોઈ દીવસ થયો ન હતો.

પણ અંતે દગલો નીકલી રહ્યો એટલે માસ્તરના ઓરડામાં લથરતા લથરતા જ્યા વના ચાલ્યુંજ નહીં.

ત્યાં માસ્તર હતો નહીં. ઓરડામાં કોઈ હતું નહીં. ભીખાળ્યા યોગ્યા.

તેવામાં માસ્તર આવ્યો.

તે કમખતના હાથમાં તો એક લાંબી નેતર હતી !

તે મુવાંની પાયદસ્તે નીકલેલા પાદરીના રોબથી ચાલીને અંદર આવ્યો, ને ધરમચૂરના તોરથી પોતાની ખાશ ખુરસીમાં બેઠો.

ભીખાળ્યા એક કેદી પેરે તેની સાંમે ઉભા રહીને બીતરે ધુજ્યા કરતા હતા.

“તું લોકોની છોકરીઓ સાથે ઘેલી ગાંડી ચીડીપત્રીનો વેહેવાર રાખે છે?” માસ્તરે ડોલા કાઢી કહ્યું.

“નહીં, હું હા-માસ્તર છોકરીઓ નહીં, હું નહી, હું-હું-” ભીખાળ્યા તોતરા બોલરા થઈ બોલોનો ખુરદો કરવા લાગ્યા.

અરે મુવારે એવલુ ઓઢાંણી ! એમાં તે શું એટલું બીહીવાનું હતું ? તરત ત્યાં તર ને ફર સઘલી ખરી હકીકત નેણ ફેરવીને કહી દેતે ને પછી તાપમાં લાંથી પોતાને ઘેર જતે ! પણ એટલી હીંમત કોણના બાપની લેવા જાય ?

તેઓનાં તોતરાબોલરા થવાથી માસ્તરનો વેહેમ વધારે મજબુત થયો.

“આએ ચીડી ખોલ્લે ખોલ્લી તારાપર છે,” માસ્તરે કહ્યું, “તારાં નામ નીશાંણુ સાથે છે ને તું નામુકર જવાની કોશેશ કરવા જાય છે ? વાંચ એ.”-ને માસ્તરે ભીખાળ્યાનાં આંગપર ગળવાંમાંથી તે ચીડી કાઢી ફેંકી.

ગુંમતાં મગજ ને ધુજતા હાથો સમેત ભીખાળ્યાએ તે ચીડી વાંચી લીધી. તે એક ઘેલું ગાંડું પ્યાર પત્ર હતું.

“કેમ સાહેબ ?” માસ્તરે અનકાથી પુછ્યું.

“હા સાહેબ,” ભીખાળ્યાને શું બોલવું તે નહીં આવડવાથી જે બોલાયું તે બોલ્યા.

“હવે એ ચીડી વીશે ને તેની લખનારી વીશે તમારું શું અત છે ?” માસ્તરે પુછ્યું.

“ઘણું જ ખરાબ સાહેબ, ઘણું જ ખરાબ,” ભોલા ભીખાળ્યા માસ્તરની તકોર સમજ્યા વના તેઓનું મત માંગ્યું એટલે ઉસ્કેરાઈ આવી મત આપવા પડ્યા. એ પારસીઓમાં પેલા કેહવાતા સુધારાની મોહકાંણુ છે સાહેબ, ને જે પારસીઓ હજી એતશે ને ચોકશે નહીં તો હજી તેઓ ઘણા પસ્તાશે. તેઓના આખા દોલાની બરબાદી ને ધુત્રધાંણી થશે, ને એવી નામ દુખાઉ દુકતીઓથી જરથોસ્તી શીરકાનાં બુલંદ નામને ઝાંખ અને એમ પોંહોંચશે.”

માસ્તર તો આ બુનેર્ગીની દાનાઈ—દુર અદેશીની કાબેલ્યત ભરેલું છટાદાર ભાશાંણુ સાંભલી છક થઈ ગયો ! અરદેશર જેવો એક અમળુ નાદાન કમઅક્કત પોરયો આવી દાનાઈની વાત કરે ને એવું દાહાપણું ભાશાંણુ સંભલાવાની હીંમત કરે એ ખ્યાલથી તે સામો હબકી ગયો.

“એ જમાનાની તાસીર છે, માસ્તર,” ભીખાળ્યાએ માસ્તરપર પોતાનાં ભાશાંણુની અસર થયલી જેઈ ઘણી ખુશીથી આગલ હાંક્યું. “મારીપર એવી એક ચીઠી આવે તેમાં મારો કસુર શું ? એ તો રાંડ તે ભમાતુનાં બેનમાં આવ્યું તો આજે મારીપર ચીઠી ફેંકી—કાલે વલી દીવમાં આવે તો તમારીપર ફેંકશે, એતો આવ્યું નય !”

માસ્તર ભીખાળ્યાને ડોકવાનાજ વીચારથી નેતર લઈને આવ્યો હતો, પણ તે દોસાળને વલી તેઓનાં કીસમતે ચારી આપી. તેઓનાં ભાશાંણુથી માસ્તરને તેઓને ખાત્રીપુરવક તકસીરવાર દડાવતાં ને સજ્જ કરતાં શંકા થઈ, ને સરકારના કાયદા પ્રમાણે તે પોતાના વેહેમનો લાભ તે પોરયાને (?) આપવાને તેઓએ ધંડીત વીચારયું. “હું તારાં આએ બધાં લાંબાં લાંબાં બોલવાથી કાંઈ દગાહી જતો નથી,” માસ્તરે કહ્યું, “પણ આએ તારા વાંક માટે તને ખચ્ચીત સખત સજ્જ કરવાના મારા દડાવ છતાં હું તુને જતો મેલું છું તે એટલા વાસ્તે કે એમાં તારો વાંક છેજ, ને તે છોકરીને તેં એવાં લખાંણુ કરવા ઉતેજન આપેલું છે એમ મારી ખાત્રી નથી થતી.”

ભીખાળ્યાને ખોદાયજ પાયા !

તે બચારો દોસાળને હવેજ પુરતી ધીરજ આપી, ને હવેજ તેવણે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

પણ એ ધીરજ પામવા સાથેજ તેઓને એક બીજે ખ્યાલ થયો. માસ્તરને પોતાપરની વીતેલી વાત કહી દેવાને આના જેવી પ્રી તક ક્યારે મળે ? માસ્તર હમણાં એકલો હતો—કુરસદે હતો, તે વહી ઠંડા સ્વભાવમાં હતો, તો એથી વધારે શું નોંધએ ?

“જો સાહેબને કુરસદ હોય ને મને ધીરજથી સાંભલો તો હું એક ખુલાસો આપવા માગુ છું,” બીખાજીખાએ જેમ તેમ જખ્યાંન પર કાબુ મેલવી ઓસકાતાં ઓસકાતાં કહ્યું.

“હું નોંઝું કે તારે મને કાંઈખી અગતનું કેહવું છે ખરું,” માસ્તરે માયાથી કહ્યું. “તું આયોચ તે દાહારનો એ રદનપાટલો લેઈ બેઠેલો છે, એટલે બાતેનમાં કાંઈખી જાણવાનોગ હોવું નોંધએ: પણ હાલ તો મને રોકાણ છે. રાત્રે જમીને તું મારા પાસ અહીં એકાંતમાં આવજે, ને તુંને શું કેહવું છે તે હું સાંભલશ.”

આ કેટલી ધીરજ ! આ કેવી ખુશાલી !

માસ્તર હવે સાંભલશે ત્યારે તો તેઓ જરૂર કેહશે. માસ્તરને તેઓ સંભલાવવાની ધીરજમાં લાવી શક્યા એજ શું આપણા બીખાજીખાની નાહનીસુની કૃતેહ હતી ? તેઓ હવે સઘળું કેહશે ને રાતની ટ્રેનમાં તો જરૂર ઘેર જવા પામવાના ને ફર પામવાના !

આએ વિચારમાં આખી દુન્યાનું સુખ આપણા બીખાજીખા માટે સમાયલું હતું. એ વિચારની ખુશીએ—તેના ખ્યાલની મોજેજ તેઓને આજેજ કરી મેલ્યા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“કવાબમાં હાડકું.”

બીખાજીખા બાહર આવ્યા અને રાત પડવાની વાટ જોતા બેઠા. તેઓને ઘડીઆલપર ગુસ્સો છુટવા માંડ્યો. વખત એટલો હતો—એટલો ધીમો ક્યારે હતો ?

તેવણ એ પ્રમાણે બેઠેલા હતા તેટલાં પેસુ ભેંસ—તેવણનો હરડતો શત્રુ—તેવણની પાસે આવ્યો. “બચ્ચા અદી,” પેસુએ દોસ્તીના પટામણા સાહદે પુછ્યું, “એ માસ્તરને આજે રાતના જમીને તું શું કેહવાનો છે ?”

“તેમાં તારે શું છે રે ?” બીખાજીઆએ મીનજ ખાઇ દહને કહ્યું. “તે હસાએ તારે તું લોકોની ખાનગી વાત બારણાં પછવાડેભરાઈને સાંભરેયની ?”

“તે તો જે હોય તે, પણ એ વાત હું તુંને આજ ને આજ માસ્તરને કહી દેવા દેવશ નહીં,” પેસુએ સત્તાની ઢપછપથી કહ્યું.

“એટલે, તું કોણ મારા જીવનો ધણી થાયજે જે તું કેહવા ને નહીં કેહેવા દે ?” બીખાજીઆ વધતા ઉસ્કેરાયા. “તું શું જાણે હું શું કેહવાનો છેઉં તે ?”

“હું બધું જાણું છું,” પેસુએ કહ્યું. “બચ્ચા તું મને કાંઈ બુચું સમજેય કે ? પણ હું તુંને સાફ કહુંય કે હું આજને આજ એ વાત તુંને માસ્તરને કેહેવા નહીં દેવાનો. જરા હજી વધારે થો-બચ્ચાથી વધારે મજા પડશે.”

“મજા પડશે ?” બીખાજીઆએ આ દુકતો શું કેહેવા માંગતો હતો તે સમજવા વના કહ્યું ; “મારાં કલેજાં બલીને એ પર થાય ને તમે લોકને મજા પડે ? વાહ !”

“તે જે હોય તે,” પેસુએ ઠાવથી કહ્યું, “એ વાત તો માસ્તરને હું પોતે કેહેવાનો છેઉં.”

“તું ?” બીખાજીઆએ તુચ્છકારથી કહ્યું, “હું પોતે જો તે બરાબર સમજમાં આવે તેમ સમજવી નહીં શકું તો તું શું કેહવાનો ? વાસ્તે જોરે એ પેસુ બેલ—પેસુ બેંસ શું નામ બરચુંય તારું ? હું તુંને સાફ કહુંય કે બચ્ચા મારાં કામમાં વગર કારણે માંથું મારચુંય તો તારી વાત તું જાણે.”

“તે વરી મારી વાત હું નહીં જાણું તો બીજે કોણ જાણે ?” પેસુએ બીખાજીઆની સુકડી ધમકીપર પેટ ભરીને હસીને કહ્યું—
“પણ હં: સમાલ, સામેથી પેલું ધરણુ (માસ્તર) આવેય—અખાડા કરી જા” —ને પેસુ બેંસ કશાંમાં હોય નહીં તેમ ત્યાંથી બલ્લી ગયો.

બીખાજીઆ આ નવી નડનો બલાપો કરતા બેઠા. એ વલી કવાબમાં હાડકું ક્યાંથી ડૂટી નીકલ્યું ! એ કમબખ્તને કાંને કાંહાં માસ્તર સાથ થયલી વાતચીત આવી ગઈ !

પણ બીખાજીઆને તે ટેંગણુ જેટલા પોરયાની શી પરવાહ છે ? તેઓ માસ્તર પાસ રાત્રે ખાનાં પછી જશે ને ફર જશે, ને પોતાનાં વીટમણાંની સઘલી વાત વીગતે કેહશે ને ફર કેહશે.

પણ માસ્તરનાં તે બાળુએથી પસાર થવા પછી પેલું કવાળમાંનું હાડકું તો પાછું આવ્યું.

હયાં કાંઈક ખુલાસો કરવો જોઈએ. પેસુ ભેંસને સ્વપ્ને બી વક્રી ન હતી કે બીખાજીયા તો પોતાના કમનસીબ શેઠરા રડવા માસ્તર પાસે જવાના છે; તે એમ સમજતો હતો કે એ ચાર પોરયાઓએ મલીને એકની કેસરી કીધી હતી તેની ચારી ખાવા બીખાજીયા માસ્તર પાસે જનાર છે; અને માસ્તરનો વ્હાલો થવા એ ચારી ખાવાનું માન ખાટવાની તેની પોતાની ઉમેદ હતી, તેથી તે બીખાજીયાને તો અટકાવા માંગતો હતો.

“પણ હું તુંને કેહ્યું કે તું મને નથી અટકાવી શકવાનો,” બીખાજીયાએ ધીરજ ખોઈ દર્દને કહ્યું.

“હવે ત્યારે તમે મરવાજ માંગોય,” પેસુ ભેંસે બીખાજીયાની મુંડી તેના હાથમાં હોય તે ઢપની કાંઈ ખાત્રીથી કહ્યું.

“એટલે ?” બીખાજીયાએ શકમંદ થઈ પુછ્યું.

“એટલે એમ કે તારી મુંડી મારા હાથમાં છે,” પેસુએ કહ્યું.

“માસ્તરે આજે જે દુકતીની ચીડી પકડી તે દુકતીને તું ચોરખતોજ નથી એમ તે કાંને હાથ મુક્યા ને તું બચી ગીયો, પણ તં પોતે તેનાપર લખેલી ચીડી મારી પાસે છે. ગેઇ છુટ્ટીની આગમચ તેં એ ચીડી લખી હતી, અને માકુ ચેન પાસ તેનાપર મોકલાવી હતી તે માકુએ તેને આપવાને બદલે મને આપેલી છે, જો આ.”—અને ખરેખર બીખાજીયાએ જોયું કે તેના હાથમાં તેઓના લુચ્છા દુકતા અદીને હાથની અને તેનીજ સહીની એક ચીડી તેજ દુકતીને નામની હતી !

આ નવું વાદલ હતું !

“એ ચીડી હું માસ્તરના હાથમાં મુકશ,” પેસુ ભેંસે કહ્યું.

“જો તું માસ્તરને આજ ને આજ બધું કહી દેવાની મારા સાથ મોંઘસ કરશે તો હું એ ચીડી તે ઘરણને આપશ, ને પછી તારા રકાસ જોવાની અમોને મળ છે.”

“જા બચ્યા તારાથી થાય તે કરજો,” બીખાજીયાએ તદન છેરાઇ પડીને—છેક છેલ્લે પાટલે બેસીને કહ્યું.

“ડીક છે ત્યારે જોઇશું કે કોણ જીતેય તે,” પેસુએ ઠંડ ક્લેજે કહ્યું, ને તે તે વખતે વાત વધારવા ખુશી ન હોવાથી સ્વાંથી ખસી ગયો.

તે પછી રાત પડવા આવી ને પેસુ બેંસ ને બીખાળ્યા અકેકપર છુપી પણુ ખારીક જુસ્તેજો રાખવા લાગ્યા. દરેકને ફકર હતી કે રખેને પેલો પેહેલે માસ્તર પાસે જુસી જાય ! તેવામાં માસ્તર પેસુ બેંસ પાસે આવ્યો, ને કહ્યું, “લે પેસુ, આજે હમકારો છે તે આજે પાવલાનું સુખર અગ્યારીમાં આપી આવ.”

બીખાળ્યાને આ સુખન સાંભળતાં બેહદ ધીરજ આવી, ને પેસુ બેંસનું મોં ઉતરી ગયું.

પેસુ બેંસે ખતાવેલી ધમકાથી સઘલો ધાંન બગડવાની વક્રાં રાખી નાઉમેદ હાલે ને ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ બીખાળ્યા બેઠેલા હતા, તેવામાં તે કવાબમાં હાડકું દુર થવાની આ નહીં ધારેલી તક મલવાથી તેઓ ખુશખુશ થઇ ગયા.

પણ પેસુ બેંસ કાચો ન હતો. “સાહેબ હું સાથે અદીને લેઈ જાઉં ?” તેણે કાંગલો થઇને રજા માંગી.

“અરે નહીં નહીં માસ્તર,” બીખાળ્યાએ ચમકી ઉઠી ખુબ પાડી, “મારે જવું નથી—મારો તો જીવ બગરેચ—માંયું દુઃખેચ—મને તાપ આવેચ—પેટમાં દુઃખેચ.”

“હીક છે ત્યારે તું એકલો જા,” માસ્તરે કહ્યું—“અને અદી તું મને કાંઈ કેહવાનો છેની ?”

“હા સાહેબ,” બીખાળ્યાએ ઉલટમંદ થઈને કહ્યું—કે જ્યારે પેસુ બેંસનાં પેટમાં કુતરાં બીલાડાં દોડતાં હતાં.

“હીક છે ત્યારે, હું અરધા કલાક બાહર જઇ આવું છું પછી તું આવજો મારી પાસે,” માસ્તરે કહ્યું.

હવે વલી પેસુ બેંસને ધીરજ આવી. અરધા કલાકમાં તો તે બી પાછો ફરશે.

બીખાળ્યાની ઉલટ પાછી મરી ગઇ, તોપણ તેવણ છેક નાઉમેદ ન થયા હતા. માસ્તરનાં અને પેસુ બેંસનાં જવા પછી તેઓ માસ્તરને પોતાની કાંઠાણી માન્યામાં આવે તેમ કેહવાની તૈયારી કરવા બેઠા. તેઓએ જોયું કે તેઓની વાત એવી હસવા જેવી છે કે અકકલમાં ઉતરવીજ મુશકેલ છે, ને તેથી શરૂઆતમાં તેઓ ગભરાઇને તોતરા બોખરા થઇ જશે તો વલી તક જતી રેહશે. એટલા વાસ્તે તેઓએ એક વાક્ય સ્લેટપર ઘડી કાઢ્યું, ને માસ્તર આગલ જતાંને વાર તે પેહેલાં ભપકામાં બોલી જવા મોંને ગોખવા.

માંડયું. પેહેલું વાક્ય જે અસરકારક ને છટાદાર હશે તો માસ્તર બધું બાકીનું જરૂર સાંભલશે એવો તેઓનો ખ્યાલ હતો. તે વાક્ય નીચે મુજબ હતું: --

“ તમે માનશો નહીં, માસ્તર સાહેબ, પણ કુન્યામાં નહીં મનાય એના અચાનુચ એમાં બાના એતેકાકો હજારો વખત હજારો વાપ છે, અને મારા બાબમાં બનેલા અકસ્માતનો એમાં જો તમને અચરતીમાં ગરક કરી નાંખશે—અભયબીમાં દાટી નાંખશે, ને તમારાં રૂવેરવાં ઉભાં કરી તમને પાંણી કરતાં પાતલા બનાવી ફેરો.”

આ તેવણનું ઘડી કાઢેલું શકકડ અસરકારક વાક્ય હતું, જે તેઓએ હજારો છેકાછેકના સુધારા વધારા ને ઘટાડા પછી તૈયાર કીધું હતું, અને હવે પેસુ બેંસની આગમય માસ્તર આવી નવ્ય એવી અંતકરણની દુવા આહતાં તેઓ એ તોફા વાક્ય મોંઢે ગોખતા બેઠેલા છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

કવાબમાંનાં હાંડકાંએ કીધેલું કારણ.

અંતે તે વાક્ય મોંઢે થઇ રહ્યું, અને માસ્તરે જે અરધા કલાકમા પાછો ફરવાની અવધ આપી હતી તે અરધો કલાક બી આખર થવા આવ્યો, પણ તેનું આવવાનું ટેકાણું લાગ્યું નહીં એ ભીખાળ્યાને મોટો અફસોસ થઇ પડ્યો. તેવણ ધાસ્તીથી ધુનતા હતા કે રખેને કમબખત પેસુ બેંસ જે માસ્તરનાં હોકમ મુજબ અગ્યારીમાં હમકારાનું સુખડ આપવા ગયો હતો તે પેહેલો પાછો ફરે, અને આવીને સઘલો ધાંન બગાડે; ને તેથી થતી અધીરતાની ચીંતામાં તેઓ પોતાની જગ્યા ઉપર તહરેવાર અકરવકરો કરતા બેઠા હતા.

ભીખાળ્યા એ પ્રમાણે જોનારને નહીં અદેખાઇ ઉપજી શકે એવી મગજની સુખી (?) હાલતમાં બેઠેલા હતા, તેવામાં માકુ ચેન આવીને પટામણી ઢપે તેવણનાં પાસાંમાં ગોઠવાયો. “ દોસ્ત અદી,” તેણે કાંઈક ગભરાયલે અવાજે પુછ્યું, “ એ તું આજે હમણાં માસ્તરને શું કેહવાનો છે ? ”

“ લે, વલી આજે કમબખત અધુરો ઉતો ! ” ભીખાળ્યા અરધું મોટે અરધું મનસે બરબડયા, અને પછી ડોલા કાઢી પ્રગટ

ધીક્કારથી તેની બણી જોઈ કહ્યું, “કેમ વાઈં મુરખી, તમેને બી કાંઈ માસ્તર સાથ હું વાત કરું તેના સામે વાંધો છે ખરો કે ?”

“વરી મારી સાથે છીકછ પર્યો કે દોસ્ત ?” માકુ એને બીખાણ્યાને પટાવી-પસવારીને કહ્યું. “હું જાણુંચ કેહું તારા સાથે ને દાહારે રાતે સુવાના ઝોરડામાં ઘણો આરો ચાલ્યો-તોપણ મને માંક્ર કર, મારા સમ !”

“ચાલો, એખી અક્કલની વાત છે,” બીખાણ્યાએ ટકોર ચલાવી, “પણ પછી ?”

“મારી સાથે આજે એમ કાંચ કરેચ, અદી !” માકુ એને કાંગસો કુંગસો થઈને કહ્યું, “હું શું તુંને ચાહતો નથી ?”

“અરે લે ! ખરાં દીલથી, જીગરો જાનથી મારા દોસ્ત,” બીખાણ્યાએ આજે ટકોરની લેહેરમાં પોતાના ટીકકાના ચોખા જરી રાખ્યા; “તારા ખ્યારનું તો પુછવુંજ શું ? તે દહાડે મારો ગાંસરો બાંધ્યોતો ત્યારે મારા ટાંટયા પકડનાર તો તું, મેદાનમાં બધાઓએ મલીને મને મેથી જીલાવી ત્યારે ધમાધમ ધુમ મલીદામાં આગેવાન હાથ તો તારો, તો પછી તારો મારાપર ખ્યાર નથી એમ કોણ ક-મબખત કેહવાનો ?”

“હા, પણ ત્યારે તેનો ખ્યાર લેઈને તું આજે મારી ચારીજ ખાવાનો કેની ?” માકુએ કહ્યું, “જો બચ્યા તું મને આજે વખત બચાવી લે, ને પછી હું તારો ઘણોજ દોસ્ત થવશ. પછી કોઈ તુંને બેગર કરવા આવશે તો હું તારા તરફથી તેનાં હાડકાં જાણ નાંખશ.”

“તારી એ દીલસોજી તુંનેજ મુખારક,” બીખાણ્યાએ કહ્યું, “પણ જા બાપુ, તું ગભરાયા ના કર અમથો; હું કાંઈ તારી ચારી મારી ખાવાનો નથી.”

“ખરેખર ?” માકુએ ઘણી ઉલટમાં આવી કહ્યું. “ખરું કેહેચ, દોસ્ત ? સોગંદ ખા.”

“હવે જા બાપુ, ખોદાને વાસ્તે જા,” બીખાણ્યાએ તદ્દન કંટાલીને કહ્યું, “હું કેહુંચ તેમાં ફેર નહીં પડે. હું તો મારે લગતી એક વાત કેહવાનો છું.”

માકુ એનની છાતીપરથી એથી એક મોટો ભાર ઉંચકાયો, ને તે હરખના કુદકા મારતો ત્યાંથી ઉડી ગયો. હવે સ્કુલમાં આગની.

ખુમ પેરે પોરવાઓમાં વાત ફેલાઈ કે અદી આજે માસ્તરની આગલ કોઈ એક જણની ચારી ખાવાનો છે, ને તેથી દરેક જણ પોતે પોતાને પોતાનાં મનમાં તે ‘એક જણ’ ઠોકી બેસાડતો હતો ને ગભરાયા કરતો હતો. દરેકે કાંઈ ને કાંઈ વાંક તો કરેલોજ, એટલે સૌ પોતે તે ‘એક જણ’ને લગતી ટોપી પેહેડી લેતા ને ગભરાતા !

એનું પરીણામ એ થયું કે જેઓ માકુચેન બીખાળખા પાસ-થી ઉઠ્યો કે કાઢી કાઢી આવીને પટાવા મેઠો, ને બીખાળખાએ તેને જેમ તેમ ધીરજ આપીને ઉઠાડ્યો, કે મંચુ માકરી આવીને મેઠો. ટુંકમાં, બચારા બીખાળખાની ધીરજ તમામ ખપી ગઈ ત્યાં સુધી એક પછી એક સઘલા છોકરાઓનું ડેપ્યુટેશન આપણા બુન્નેજ બીખાળખા આગલ આવી ગયું.

પણ વહી કોઈ તો તદરેવાર બેઠ સોગાદોથી બીખાળખાને મનાવા આવ્યા હતા. કોઈ કોચરાનાં સાલની ઘસાયલી કીટાયલી ભાગેલાં પાણાંની એકાદ છરી, તો કોઈ ચાર પાંચ પેનના ટુકડાનો એક ઢગલો, તો કોઈ પંચોતેર કટકાની એકાદ સુખડપેન ધસાદી ઈલાદી જેને જેવું સુજ્યું ને અકલમાં આવ્યું તેવું લેધને બીખાળખાને પટાવી લેવા આવ્યા !

આ લશકરનાં લશકરને તેઓની ‘કીમતી બેઠ સોગાદો હેસાંન આથે ના પાડી’ પટાવી સમજાવી ધીરજ આપી પાછાં કાઢતાં આપણા દોસાજ બીખાળખાને જીવપર આવ્યું—બલકે જીવનેજ પુછવું પડ્યું, અને એ ગરબડગોટાનાં બીજને અરધો કલાક વહી ગયો, તોખી નહીં માસ્તર કે નહીં પેસુ ભેંસ પાછા આવ્યા ! રખે માસ્તરને કોઈ સતયાનાસ ગીયો જમવા રોકે કે રખે !

પણ નહીં. અંતે માસ્તરનો સાહાદ આગલા ખણમાં સંભલાયો, ને તે બીખાળખાએ જોયું કે પાધરો પોતાના ઓરડામાં દગલો પાધરી કાઢવા ચાલ્યો. ત્યાંથી પાછો દરતાં તેને ઝાઝો વખત લાગ્યો નહીં, જોકે બીખાળખાને તો તે ચાર પાંચ મીનીટ બી ચાર પાંચ જમાના જેવીજ લાગી. તે પછી તે છોકરાઓના ઓરડામાં આવ્યો. બીખાળખાને જોઈ કાઢ્યા, ને તુરત “ચાલ અદી આવ હવે, તારે મને શું કેહેવું છે ?” કરી તે બીખાળખાને પોતા પછવાડે પોતાના ખાંનગી ઓરડામાં લઈ ગયો.

બીખાળખાના ટાંટયા હયાં પાછા લટરપટર ચઈ ગયા !

આ કટોકટ અગતની પહેલ તેવણનાં માંધામાં કાંઈ ગભરા-
ટનો ઘોંટાલો પાછો સર થયો, અને પેલાં મોઢે ગોખેલાં વાક્યના
બોલોની અથડાઅથડી થવા લાગી.

માસ્તર જઈને પુરતી દુરસદની ઢપે “છજ ચેર” પર લાંબો
થયો, અને પોતાના હાથમાં હાથ મેલવીને બીખાજીયાને એક ‘ચ-
લાવ!’ કરાવ્યું.

પણ બીખાજીયાનો અવાજ તેવણનાં ધાંટાંમાં ગુંગલાઈ ગયો.
તેવણના ટાંટયા ધુજવા લાગ્યા, ને હોઠ ફફડવા લાગ્યા.

આથી તેવણે ખેસવા માંડ્યું, ને માસ્તરે હીમત આપીને બે-
સાડ્યા. “કાંઈ નહીં ખેસ,” માસ્તરે ધીરજ આપી, “મને હમણું
પુરતી દુરસદ છે, ગભરા ના. ધીરજથી મને કેહે કે એ શું બ-
નાવ છે.”

પણ માસ્તરે ધીરજની વાત કરી ત્યારે બીખાજીયાને તો ક-
લાવલની બેવડી અગત જણાઈ. દરેક પહે હવે પેલા પેસુ બેસની
આવી પુગવાની વધી હતી. તે બે આવ્યો તો કમબખ્તીના પારા-
વાર, ને ત્યારે ? ત્યારે તો જેમ અને એમ જલદી સધલી વાત કહી-
ને પુરી કરી દેવાની અવસય જરૂર હતી ?

પણ ક્યાં શરૂ કરવું ને પેહેલે શું બોલવું તેજ તેવણ બચા-
સને યાદ આવી શક્યું નહીં, તોથી અંતે તેવણે જેમ તેમ માંડ્યું:
“માસ્તર,” તેવણે કહ્યું, “આએ દુન્યામાં—આએ દુન્યામાં—
આએ દુન્યામાં—”

“તું હજી ગભરાયા કરેય છોકરા,” માસ્તરે ખરેખરી અ-
ચરતીથી કહ્યું. “તુંને છે શું? જરા જીવ ઠેકાણે રાખ ને જે હોય
તે કહી દે—મારો અરથો કલાક તો એમજ જતો રહ્યો.”

“હવે કેહુંય માસ્તર, હવે ઉતાવળથી કેહુંય,” બીખાજીયા
જેમ વધતી ઉતાવળની વાત કરતા તેમ વધતા ગુંચવાતા ! “અસલ
વાત એમ છે માસ્તર સાહેબ—”

હયાં માસ્તરે અલગું બંધ કરેલું તે ચોરડાનું બારણું બાહરથી
ધોકાડ્યું, ને “સાહેબ, માસ્તર સાહેબ,” કરી પેટમાં કહેજી નહીં
હોય તેમ પેસુ બેસે બાહરથી ધીમે અવાજે સાહાદ માર્યો.

બીખાજીયા ચમકી ઉઠ્યા.

“માસ્તર,” તેવણે જીવ કાઢી નાંખ્યો, “માસ્તર, એ ચંડા-
લને તમે અંદર ના આવવા દેતા, એ મારો ઘાંલુ બગાડશે. એ
લુચ્છાને હાંકી કાઢો—લાત મારીને હાંકી કાઢો.”

“હું નાજ કેહેવા જતોતો કે હું કામમાં છું” વાસ્તે પછી
આવજો,” માસ્તરે કહ્યું, “પણ આએ તારા બેદર ગભરાતપરથી
જણાય છે કે તારી કાંઈ મોટી તકસીર છે ને તે તું છુપાવા માંગે
છે, વાસ્તે મારે એને હવે તો અંદર તેડવોજ જોઈએ. પેસુ
અંદર આવ.”

પેસુ બેંસ મનમાં ફતેહની મગફરીથી મલકાતો પણ બાહરથી
માસ્તર આગલ યોદ્ધાં જેવો—અચારાનાં માથામાં આંગલી નહીં
ખુંચે તેવો—અંદર આવ્યો, ને બીખાજીયા મુરદાં જેવા થઈ ગયા.

“કેમ ?” માસ્તરે પેસુ અંદર આવ્યો પછી પુછ્યું.

“સાહેબ આએ અદીએ તમોને કાંઈ કહ્યું વાઈ ?” પેસુએ
પુછ્યું.

“નહીં, હજી તો કેહેવાનો છે; કેમ વાઈ ?”

“તારે સાહેબ એનો ઘણો મોટો વાંક છે,” પેસુએ કહ્યું;
“એણે તમો સાહેબને ડગ્યા છે.”

“તું જુઠો છે, કુતરા, કુતરા,” બીખાજીયા પોતે પોતાને ભૂલી
જઈ હવે ધીરજ નહીં રહી શકવાથી પેસુનાં આંગપર ધસ્યા.

પણ માસ્તરનો એકજ ગગડાત તેવણની સુદ્ધ દેકાંણે લાવી
તેવણની જગ્યાપર તેવણને પાછા નીસોસ બેસાડવા બસ હતો, ને
ત્યાર પછી પેસુ બેંસે સઘલી વાત માંડીને ફરી, ને વલી વસ્ટાલાંખ
સાંમે પેલો કાગલ બતાવ્યો.

હવે તમામ રંગ બદલાયો.

કમખખત અદીનું પાપ બચારા બીખાજીયાને હયાંગી—હમ-
ણાંગી નડ્યું.

માસ્તર ગુસ્સાથી ઘેલો થઈ ગયો.

તેણે પેસુને સાંભલી લીધો—બીખાજીયાના તે કેહેવાતા વાંક-
ની સાદહત—પેલું એક કાગલ તે બી વાંચી લીધું, ને પછી
ઝોરડામાંથી પેસુને પેલલાં બાહર કાઢ્યો. તે પછી તેણે બીખાજીયાને
‘ઉધરો’ લીધો.

“લુચ્છા, ઠગારા, ખરાબ દુકતા,” તેણે પાર વનાના ગુસ્સાથી કહ્યું, “તારી ઠગારીથી મારી અકકલ હેરત રહે છે. તું કેવો સાધુ થયો તે હવે હું બરાબર જોઈ શકું છું. એવા ભારે વાંકની શું સજ્જ કરવી જોઈએ તે હું સમજી શકતો નથી. તુંને બાંધીને જર-બંધ માર માર્યો હોય તો તે બી પુરતું નથી.”

“નખખોદ ગીયો ફાંસીયાંસી દેશે કે કેમ ?” બીખાજીબા મનમાં ગભરાયા.

“હા,” માસ્તરે દમ ખાઈને જોરસામાં પાછું ચલાવ્યું, “એવા તારા જેવા એક બદમાસ દુકતાથી મારી આખી સ્કુલ બગડશે ને તેનો વેહેલો અટકાવ કરવાની મારી પેહેલી ફરજ છે. તેથી મને નુકસાન જશે, ને તારા લાયકીવાલા બુજોર્ગ બાવાનું દીલ દુઃખાશે તો તે સૌ બરજાનનમ, પણ હવે હું તુંને મારી સ્કુલમાં રાખવાનો નથી.”

“નહીં ?” બીખાજીબાએ કુદકો મારી ઉછલી ઉડી પુછ્યું.

“નહીં તારા જેવા ઠગારા ઢોંગી દુકતાને ગમ એટલી સજ્જ કરે તેથી બી તું શોખ બેશરમ કાંઈ સુધરવાનો નથી,” માસ્તરે કહ્યું, “વાસ્તે હું ઠગાવ કરું છું કે આવતી કાલે અહીંથી હું તુંને તારે વેર મોકલી દેવશ. આજે હમણાંજ કાઢી મુકતે, પણ હવે ત્રેનને ફક્ત દશ મીનીટ છે તેટલાં પોહોંચી નહીં વલાશે. હું આજે રાત્રે તારા આપપર એક લખાણ બુલાસાનું પત્ર લખી રાખશ, ને સહવારના સાત વાગાની ટ્રેનમાં હું પોતે જતે આવી ટીકીટ કરાવીને તુંને ચઢાવી આવશ, કે એવા એક ખરાબ છોકરાનાં મારે લાંથી જવાથી મારી સ્કુલ પાક થઈ જાય.”

માસ્તર જ્યારે આ બોલતો હતો ત્યારે બીખાજીબાને ભીતરે જે ચાલુ હતો તે જીલગીલ્યાંની ખુશાલી પેદા થતી તે વચ્ચે વચ્ચાની કોઈ કલમમાં તાકાત નથી—અને તોખી રખે હવે માસ્તર આ પોતાનો નેક વિચાર ફેરવે તેથી બીખાજીબા જાણે એ સજ્જને ઘણી માહાબારત સજ્જ સમજતા હોય તેમ—અમોને લખતાં બી શરમ આવે છે કે—મોંનાપર ઢોંગથી બેઠ હાથ ધાંકી નાધલાં બુચાંની માફક મોટે મોટે રડવા પડ્યા !!

“તું ગમે એટલો રડે,” માસ્તરે તેથી પાછું ચલાવ્યું, “પણ હવે હું મારો વિચાર ફેરવવાનો નથી. તું મારા બીજા શેયાણા.

છોકરાએને બી બગાડશે, તેથી આજે રાતવાસે તું મારાં ઘેરમાં રહે
તારે બી હું તુંને તેઓ સાથે બેસાવા નથી દેવાનો. તારે વાસ્તે આ-
લમાંના પેલા અલાહેદા ઓરડામાં એક કોચ મુકાવામાં આવશે, ને
ત્યાં તું એકલો ઘોંટાળે, જ્યાંથી સહવારના તુંને સ્ટેશનપર લઈ
જઈ ટીકીટ કરાવી હું પોતે ટ્રેનમાં ચઢાવી આવશ—હવે કાલું કર
મારી સાંમેથી.”—અને બેહેલી ગુરદા બીખાજીયા મોટે મોટે સાહાદે
રડતા ઓરડામાંથી બાહાર ગયા.

પણ તેવણનાં મનમાં તો માસ્તરે તેવણને કરેલી સજ્જતી
કેવા ધી મડીલા હતા તે વાંચનારને વીગતે સમજાવવા જરૂર નથી.
તેવણનો હરખ તેવણની છાતીમાં માથો સમાથો જતો ન હતો. તે-
વણ કાલે આખાદ ઘર જશે એ વાત તેવણની અકસર કબુલ નહીં
કરે એવી હતી, ને તોખી હવે તે કેટલી બધી ખરી હતી ! એ
ખુશાલીના ખ્યાલમાં તેઓ પોતાની સઘલી વીપત વીસરી ગયા.
પેસુ ભેંસપર પેહેલાં તેઓ એવા ખીજવાયા હતા કે તેને જીવે!
કાઠી ખાય, પણ હવે તો ઓર પેસુ ભેંસપર ગોયા મરી શીટવા
જેવું થયું હતું, કેમકે તેણે કરેલી ચુગલીથીજ વગર મેહેનતે બી-
ખાજીયા ઘેર જતા હતા ! જો તેવણે પોતાની કાંઠાંણીની વાત મા-
સ્તરને કહી હોતે, તો તે તે હસી કાઢતે—માનતેજ નહીં, ને હર-
કાટીને કાઠી મુકતે, પણ આ તો જે મક્કસદ સર તે બેહુંધી વાન
તેને કેહેવાની હતી તેજ મક્કસદ આખાદ વગર મેહેનતે બર આવી
ગઈ ! એ શું આપણા કમનસીબ બીખાજીયાને માટે જેવી તેવી
ખુશાલીની વાત હતી ? તેઓ હવે હીંમતથી—કોઈના ડર કે દરકાર
વગર ઘેર પોંહોંચી અદીને ચાંઈ ને બેહોરમત કરી શકશે એ શું
નાહનો સુનો સંતોશ હતો ?

અને તેથી જ્યારે સુવાના ટાઇમે બીખાજીયા પોતાના સુખદા-
યક ઓરડામાં એકલા પડ્યા—ચીખાવલા ચેરા દુકતાઓની મસ્તીથી
બી મોકલા ને વેગલા તેઓ માસ્તરે તેવણ સાફ ખાશ તૈયાર કરા-
વેલા અલાહેદા ઓરડામાં એકલા પડ્યા, ત્યારે તેઓની ખુશાલી ખ-
ચ્ચીત બેવાજેગ હતી. તેઓ બારણું અંદરથી બંધ કરી તમામ
ફતેહની ખુશાલીને હવે બેઅખ્યાર રસ્તો આપતા હતા. તેઓ એવા
એકા યથ ગયા હતા કે પોતાની બુજેર્ગી, પોતાનો ગંભીર મરતબો
ને સરેસ્તાનો થસો વટીક લુલી ગયા, અને એ ખુશીના ખ્યાલના

ભારે હરખમાં ને હરખમાં કાચપરથી ભોંયપર ને ભોંયપરથી કાચપર
એક દસ વરસના બુચ્ચાની પેઠે ધમાધમ કુદકા બુસકા મારવા પડ્યા !

પ્રકરણ ૨૨ મું.

નવી નાસીપાસી.

ખીજી સહવારે ભીખાજીઆ ઉંઘમાંથી બેઢાર થયા ત્યારે તેમને
ગદ રાત્રે માસ્તરે હાંકી કાઢવાની આપેલી ધમકી યાદ આવી, અને
તેઓ રાત્રે જોમ તે ખ્યાલની ખુશાલી વચ્ચે નાચી કુડીને સુતા હતા
તેવાજ નાચતા કુદતા હરખભેર ઉડીને તેઓ તુરત ઉભા થયા. તેઓ
ધારતા હતા કે હવે તેઓ હીમતથી આજે બપોરમુઢીમાં તો ઘેર પો-
હોંચી જશે, અને ત્યારે અદીને એટલું ચાંદ લાગશે—તેવણને પાછા
ફરેલા જોઈ તેવણની કુનેહ ને કાબેલ્યતથી અદી દંગ થઈ જતાં એટલે
ગભરાઈ જશે કે તેના પાસે પેલો પથરો પડાવી લેઈને સઘણું પાછું
અસલ પેરે સમાધાન કરવાનું તેવણને ઘણુંજ સંહલ થઈ પડશે. ને
તેમ થયું ને અદી પાછો તેનાં અસલ ને અવલ રૂપમાં ફેરવાયો તો
ભીખાજીઆ તેને શું સજ્જ કરશે તે કેહવાને અમો અશક્ત છીએ.
આજે વખત એ બચારા આપદામાં ફસી પડેલા દોસાજીને તે નારવા
દુકતાપર એવો ખાર આવતો હતો કે હાથમાં આવે તો પકડીને
તેઓ તેની મુંડીજ મરડી મેલે; વાસ્તે આજે ઘરે ગયા પછી તેઓ
તેને કેવી સજ્જ કરશે તે તો હવે હજી જોવાનું રહ્યું છે.

તેવણને ઘર ગયા પછી કેટલું બધું કરવાનું છે ! પેહેલાં તો
તે ઘેરનોજ ટાલો મુધારવાનો છે. ત્યાં ખાનાખરાખીની જે ધમાલ
ચાલતી હતી તે અટકાવીને ઘેર આગલના જેવું આખરદાર ને શાંત
કરવાનું હતું; તેઓની આશીશ જે હાથથી ગઈ હતી, ને જેનો
પાયો ધસી પણ ચુક્યો હતો તેને ખી પાછી ડોકાણે લાવી મેલવાનું
હતું !

એ સઘડા વિચારોના વમલમાં વિંટલાયલા ભીખાજીઆ ઉઠ્યા,
દાતણપાણી કીધું, ને તૈયાર થવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે છેલ્લે બ્યારે
તેઓ પોતાનાં નાધલા પગનાં નાધલાં ખુટની વાંકા વલી દોરી ખાં-
ધતા હતા તેટલાંમાં માસ્તર રાતના જેવાજ ગંભીર ઠંઠરાથી તે
ઝોરડામાં આવ્યો.

ભીખાજીઆએ જોયું કે માસ્તર હવે નકકી હાવ કરી ચુક્યો છે એટલે તો તે આજે અહીંથી મોકલી આપ્યા વના રહેવાનોજ નથી, ત્યારે દેખાવને ખાતર જરાતરા દાહ્યા ચવુંજ જોઈએ; નહીં તો માસ્તરને વેહેમ પડી જશે તો તે કદાચ પોતાનો એ મુખ્યારક હાવ ફેરવી નાખશે. એ ઉપરથી જેવો માસ્તર ઓરડામાં આવ્યો કે ભીખાજીઆ પોતાનાં બુટની સ્ત્રીંગ બાંધવાનું કામ પડતું મેલીને તેનાપાસ દોડી ગયા, ને તે—હગારા દોસાજી—એક બુચાંની કાંની ઢોંગથી રડી દહ દાહ્યા થવા બોલ્યા, “માસ્તર, જોવ, જોવ મને માંદ કરો; મને સ્કુલમાંથી કાઢી ના મેલો; ઘેરમાં બાવા મને વણે મારશે. તમારે પગે લાગું, એટલો મારો વાંક માંદ કરો; ફરીથી કબી એવું નહી કરશ.”

ભીખાજીઆનું એ દાહપણુ તેઓનેજ ભારી પડી ગયું !

તેઓના ટાંટયા તેઓએ જાણીમુજીને—લાથે કરીને પોતે પોતાનાંજ ગલાંમાં ઓલવ્યા !

માસ્તરપર ભીખાજીઆની આ દુકં પણુ અસરકારક કાકલુદીની તેઓ ધારતા હતા તેથી ઉલટીજ અસર થઈ !

“રાત્રે મેં તુંને હાંકી કાઢવાનો હાવ કાઢ્યો,” માસ્તરે હવે દબદબાથી કહ્યું, “ત્યાર પછી ઘણાં જણુ તારા તરફથી વચ્ચે આવ્યા છે. હમાખાઈ અને દીનુ (માસ્તરની ઘણીઆણી ને દીકરી) એખી મને વણું સમજાવ્યું, પણ મેં કોઈનું કોઈ માંન્યું નહીં હતું, ને હું હમણાં તુંને અહીંથી લેઈ જવાજ આવ્યો હતો, પણ જ્યારે હું તુંને પોતાને એટલો બધો પસ્તાતો જોઈંછ, ત્યારે હવે તુંને માંદ કરી સઘવ્રાંની કાકલુદીપર ધ્યાંન આપવાની હું મારી ફરજ સમજું છું.”

ભીખાજીઆ માસ્તરનો આ નવો હાવ સાંભલી એટલા આજેજ થઈ ગયા—નવેસરની જખમાવનારી આ નાસીપાસીથી એટલા બધા દુઃખી થઈ ગયા કે તેઓ બેસુધ થઈને તુડી નહીં પડ્યા એજ એક અચરતી હતી !

“જ્યારે તું પસ્તાએછ,”—માસ્તરે આપણા કમનસીબ ભીખાજીઆનો ગભરાત જોયા વના જરા થોખીને પાછું ચલાવ્યું, “ત્યારે હવે હું તુંને કાઢી નથી મુકતો ; પણ તોખી તારો છેલ્લો વાંક એવી કીસમનો છે કે જે સજ વગર તો નહીંજ પસાર થવા દેવો

નેઈએ. એટલા વાસ્તે આજે હું તુંને બર કલાસમાં એક દળન ફટકા મારવાની સજા કરશ, ને કાઠી મુકવાની સૌથી સખત સજા કરવાનું માંદ ને મોકુફ કરશ. નેઈએ, વાઈ હજી બી તું સુધરેય કે નહીં.”—ને માસ્તર આવ્યો હતો તેવાજ રાખથી હવે લાંથી ચાલી ગયો.

બીખાજીયા ખુરસીમાં બેસી પડ્યા—ફસડાઈ પડ્યા.

તેઓ વલી બલતા બલાપાનાં આંસુએ રડવા લાગ્યા.

તેઓ પોતે પોતાનીજ નાદાન્યતથી દાહપણુ લડાવા જવાથી આએ કેન્ને પોંહોંમ્યા હતા તે ઉપર તેઓને એવો જલેમ અફસોસ ને પસ્તાવો થયો કે જાણે દેવાલસે માંથું અફાલી જીવપર કરે !

માસ્તરે કહ્યું તે ખરું હતું. બીખાજીયાં પર મેહેરબાંની ક-રતાં હોય તેમ હમાયજી, દીનુ ને બીજાં છોકરાઓ તેમને કાઠી નહીં મુકવા માસ્તરને ગઈ રાત્રે વીણવી ચુક્યાં હતાં, પણ સારે તે એ-કનો બે નહીં થયો હતો, કે જ્યારે હવે ફક્ત બીખાજીયાનીજ કા-કલુદીથી તેનું મન સમજ્યું હતું. એ પ્રમાણે ગરીબ બચારા બીખાજીયા પાછા મરવા પડ્યા તેમાં તેવણનાં અભાગ્યાં નસીબનોજ વાંક કેની ?

“એ મને દળણુ ફટકા મારશે !” બીખાજીયા દઘાઈ વધાઈને વિચાર કરતા બેઠા; “કમબખત છ ફટકા મારશે તેટલાંજ હાથ તો લોહી છટ થવાનો ! છટ, એ નામોસી—એ હીણપરતીને હું કાંઈ તાબે થવાનો નથી. હું સાંબે થવશ એટલે કદાચ સારે એ હેમક મને કાઠી મુકશે. નીશાલોમાં હેવાંન્યત કીસમે છોકરાઓને ફટકા-વામાં આવે તેની હું અવલથીજ સાંબે છું. એ ઘાતકીપણું વિશે પ્રાંણીઓપર થતું ઘાતકીપણું અટકાવાને ઉભા થયલી મંડલીના સે-કેટરી પર હું લખી વાલશ, ને ટાઈમ્સ ને ગેઝટમાં ચરચાપત્રો મારફતે મોટો ઘોંઘાટ મચાવી નિશાલોમાંની એ બદીને હું દુર કરાવશ.”

એ અતુભવનું પરીણાંમ હતું. બીખાજીયા જ્યારે કરારથી પો-હોરા થઈને પોતાની ઈઝીયરમાં સુધ રહેતા હતા, ને દાઢી પસ-વારયા કરતા અથવા આછસ પાંણી સીપ કરયા કરતા હતા, સારે તેમને એવો દયાલુ ખ્યાલ કદી થયો ન હતો; સારે તો સામા તેઓ અદીને ‘ખુબ ફટકાવીને સખત સજા કરીને સુધારવા’ માસ્ત-રને દમપર દમ લખતા હતા, ને હવે આજે પોતાપર આવી પડ-

વાનો સમો આવ્યો ત્યારે તેઓ લાયક ઠેકાણે બોંધાટ મચાવી નેતરનો ઉપયોગ નિશાલોમાંથી દુર કઢાવા તૈયાર હતા !
એવા પથ્થરના પ્રતાપ છે !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

નાસ્તો.

ભીખાજીવાને નાસ્તરે હોકમ કેહેવાડ્યો કે સળ કરવાનો વખત થશે ને રકુલ બેસશે એટલે તેડું આવે ત્યારે તેણે હેડે આવવું; ત્યાં-વેર નીચે નાસ્તાપરથી નહીં આવવું ! નાસ્તો તેને માટે ઉપર મોકલવામાં આવશે.

અને તે પ્રમાણે નાસ્તો આવ્યો. તે નાસ્તરની પેલી ચદણુ-ચાષ દુકતી પોતે લઇ આવી. તે અસલ અદી સાથે પરણુવા અદરાવાની ઘેલીચેરી વાતો કરતી હતી, ને ભીખાજીયા સાથે તેવી વાત કરવા જતાં ભીખાજીયાએ તેને હરકુત કરી હાંકી કાઢી હતી તે વાંચનારને યાદ હશે. તે માટે દીની રીસાયલી તો હતી, પણ સ-લ્લાહ કરી નાંખવાની આવી સરસ તક ફરીથી હાથ આવવાની નથી એમ સમજી દીની પોતે નાસ્તો તેમને વાસ્તે ઉપર લેઇ આવી.

“જો,” તેણે નાસ્તાની ઠાલી ઉતારીને ખુરસીપર મેલતાં પઠા-મણા સાદહે કહ્યું; “માયજી પાસે બોંહસ કરીને તારા વાસ્તે હું નાસ્તો લઇ આવી. જો આએ એક અબેલ ઈંડું બી છે. પેહેલે તે પી જા કે જરા કાવત આવશે તો બાવા મારશે ત્યારે ઘણું વાગશે નહીં.”

ભીખાજીયાએ તે મારની ઘાટકી યાદથીજ એક હાથ મારી.

“લે ચાલ, એમ ચેરાં ના કર,” દીનુએ ભીખાજીયાની આગલ આવી તેવજીને પસવારીને કહ્યું. “બાર ફટકા ખાતાં કાંઈ ઘણો વાર લાગવાનો નથી. બાર મીલીટમાં તો મુવું બધું ખલાસ થશે, ને પછી બીજી બાર મીલીટમાં તો હાથ બી ઝણુઝણુ થતો પુરો થશે. વરી બાવાની નવી નેતર તો મેં સાંતીચ, એટલે પેલી વચ્ચેથી ચીરાઈ ગયલી જીની નેતર છે ને તે તો કાંઈ ઘણી વાગશે બી નહીં.”

“ઓ ખોદા ! ઓ ખોદા !” ભીખાજીયા વચમાંથી ચીરાયલી નેતરના મારની હેબતથી ફાલ ખાઈ બખરયા.

“બસા જાણેરે, મુઠું કોણુ જાણે કેવુંક વાગશે,” કાંગલી દી-નીએ ચરત ચલાવ્યાં. “લે આએ ઓટક આએ પી જન પેહેલે, કે ઉચ્ચારી આવે. મદદનો જીવ ખગરતો ઓશે.”—ને તે આતું પેઆણું, ભીખાજીયાનાં મેં આગલ લઇ ગઈ.

પણ ભીખાજીયાને આવા વખતે પીવા બાં ગમે ? તેઓને સામી ઉબક આવે, ને તેથી માસ્તરનો ખાર તેઓએ માસ્તરની દીકરીપર કાઢ્યો. તેઓએ તેના હાથમાંથી અજાત મારીને પ્યાલું ફેંકી દીધું, અને દીનીને તેઓ આગલથી એકદમ ‘કાણું’ કરી જવાનો હોંકમ ફરમાવ્યો. “તું ઘણીજ બેઅદબ દુકતી છે,” ભીખાજીયાએ ખરાં દીલના ઘણા ગુસ્સાથી કહ્યું, “ને તારી માયને કે તારા બાપને છોકરીઓને કેમ તરબીયત આપવી તે બીલકુલ આવડતુંજ નથી. તેઓએ તુંને છગાવીને બેહકાવી મેલેલી છે. નીકલ મારી પાસેથી !”

“ઓ તું મરેરે મુવા,” દીની જે ભીખાજીયાની આ ઘાતકી ચાલથી પેહેલાં દધાઈ ગઇ હતી તે હવે ઘણીજ ગુસ્સે થઇને બોલી, “મુવા આએ નહીં પીવાનો ઉતો તો ના કાંચ નહીં ભોંસી મુવો જે સુનાં જેવાં અમારાં પેચાલાંના કટકા કીધા. તારાં માયબાપ મરે, ઉની ઉની આએ બધો મારો હાથ દાજી ગીઓ ! જે મુવો દોજખમાં ગીઓ, હું એની કદર ખાઉં છું” સારે મુવો સાંમે મારાપરજ શેખ કરેચ. મુવાને લીધે મેં બાવાને સમજાવી પટાવીને કારી મુકવાનો વીચાર માંડી વરાવ્યો, ને હવે જીવ બાધો જે તેનો ગુણુ આપેચ તે ! પણ કાંઇ નહીં મુવા, તું જોયા તો કર હું બાવાની નવીજ નેતર આગલ મુકશ. ને જીની સાંતી દેવશ, પછી બોદાએ કરશે ને બાવાને એવું તો શુર આવશે ને તેવણુ એવો તો જેરખંદ માર મારશે કે મરી ગીઆના હાથ બધા લોહી ઝરતા થશે. મુવા તારી સાથે વાત કરવા કોણુ અહીં કારો કુતરો બેસી રહ્યોચ કે જે અમથો અમથો એમ અફરાઇ ઝીકઈને પુરો થાયચ ?—” અને જ્યારે ગાલ દેતાં તે દુકતી દીની થાકી આવી, સારેજ સાંથી ના-સ્તાની કાલી—તે માહેલાં પેલાં ‘અબેલ’ ઈડાં મુધાં !—લેઇને સાંથી જતી રહી.

ભીખાજીયા તો દીનીના ગુસ્સાથી ને તેની ગાલોના વરસાદથી થસ થઇ ગયા ! તેવણે પોતાની આઠલી આખી જીંદગીમાં એની અરધી ગાલખી કદી ખાધેલી તેઓને યાદ ન હતી !

પ્રકરણ ૨૪ મું.

બાર ફટકાની સજા !

દીનીનાં ગયા પછી બીખાજીયાને વખત ઘણો ભારી પડ્યો, ને તેટલો વખત તે આપડા પોતે પોતા સાથે સારી પેઠે ભરાય કીધા. અંતે એક નોકર ૧૦૧ કલાકે તેડવા આવ્યો કે નીચે સ્કુલમાં માસ્તર બોલાવે છે, ને ત્યારે તેઓ ચાલતા નહીં પણ ધાસ્તીનાં મારેલા ગબડતા હેડે ઉતરયા.

ત્યાં સ્કુલમાં કલાસ ચીકાર ભરાયલો હતો, પણ છોકરાઓના હાથમાં ચોપડી ન હતી. તેઓ કાંઈ તમાસો જોવાને અથવા કાંઈ અગતનું ભાશાંણુ સાંભલવાને તૈયાર બેઠા હોય તેવી સઘલી તેમની ઉપજી હતી.

માસ્તર ખુરસીપર નાછત ટટાર બેઠેલો હતો. જાણે તે બીખાજીયાનાં રૂવાંનની ઘેલે સારવાનો હોય એટલો બધો તે ગંભીર હતો.

“વચ્ચે ઉભો રહે,” બીખાજીયાને જોતાંજ તેણે સરેસ્તાના દ્વારા જરા સાદે ગગડાત કીધો. “બરાબર મારી સાંમે મોંનું ફરીને વચ્ચે ઉભો રેલ કે આખો કલાસ તુંને તારા ફેસ્તા વચ્ચે બરાબર જુએ.”

બીખાજીયા શરમથી ને ધાસ્તીથી લાલ પીલા થતા નીચી મુંડીએ વચમાં ઉભા. તેઓનાં પેટમાં કલેજીજ ન હતી !

અને પછી માસ્તરે માંડ્યું:—

“છોકરાઓ !” તેણે ઘેલે સારણાંનાજ સાહદે ચલાવ્યું, “તમારી સાંમે તમે એક એવા બેખદાંમ બદમાસને ઉભેલો જુઓ છો કે જેણે મારા આપદાદાથી ચાલતાં આવેલાં આ મારાં નામીયાં કલવણીખાતાંને એજ અને જાંખ પોહોંચાડી છે—માસ્તર તરીકેની મારી હોરમતની ધુલધાંણી કીધી છે, અને વલી પોતાનાં નામને ખી નરસ ને નામોસી લગાડી છે.”

હયાં માસ્તરે એક મોટો દમ બેચ્ચો ને પછી પાછું ચલાવ્યું.

“મારે ત્યાંની તરખીયતમાં સૌથી પેહેલી તાલીમ એ છે કે માંતુઓ તરફ તમારે ઘણુંજ માનથી વરતવું, અને તેમ બધા વર્તેચ એમ હું વીશ્વાસના ભરોસાથી માંતું છું, ત્યારે આ સામે ઉભેલો દુકર જે દેખાવે માત્ર જવાંન છે પણ વરસે ને અક્કલે તો

એક દોસા જેવો છે (હયાં બીબાજીયા ચોક્યા !) તે બદમાસ લોકોની છોકરીઓ સાથે ખેમહલાજે ઘેલાંચેરાં ખ્યારનાં કાગલ પત્રો ચલાવે છે ! એ તકસીર ધણી મોટી છે, ને એ મોટી તકસીરની મોટી સજા આજે એને મલવાની છે.”

હયાં વલી માસ્તરે બીજે મોટા દમ ખેંચ્યો.

“એના વાંકની વીગતો,” તેણે પાછું ચલાવ્યું, “તમારા આગલ રજુ કરીને તમેને કમકમાવા મારી મરજી નથી, પણ તે વાંકની સજામાં આજે એને ચાર ફટકા આ ભર કલાસમાં મારવાનો મેં હક વાળ્યો છે”—અને તે શેખમાંજ ઉડીને ચોરડામાં બાહર ગયો.

માસ્તરની ત્યાંથી પીઠ ફરી કે પોરયાઓ કે જેઓ એટલો વખત મીનનાં પુતલાં હોય અથવા મુવા મુરદાં હોય તેમ દાયખાંય ખેસીને સઘળું સાંભલતા હતા તેઓનો ગરબડખોરો ઘોંઘાટ સર થયો. સૌ વાત કરવા—મત આપવા—ટીકકા ચલાવા પડ્યા. માસ્તર નેતર લેવા ગયો તેટલાં કોઇ કોઇ તો બીબાજીયાનું આગલ આવી પાકવવા પડ્યા. કોઇએ બચારા તેવળુ વચ્ચે ઉભા હતા ત્યાં આવી તેવળુને પાંસરામાં આંગલાં બોક્ષી ધીલી ગાલી; કોઇએ દગલો ખેંચ્યો, કોઇએ ટપલો માર્યો, કોઇએ કાંન ચીમટ્યો, વગેરે વગેરે !

બીબાજીયાએ યાત્રીપર પથરો મુકી તે બધું ખમ્યું. ખમે નહીં તો શું કરે? એ તો પડતીપર પચાસ !

વલી કોઇ પોરયાઓ તો દયા ખાઇ દીલાસો દેવા પડ્યા. કેટલાક વલી માસ્તર કેમ મારશે તેનો બીબાજીયાને ખ્યાલ આપવા બેઠા. તેઓએ હાથમાં રૂલર લીધું, ને ગજવું પકડી ઉછલી ઉછલીને ચોપડીઓપર ધમાધમ ફટકા લગાવ્યા, ને પછી બીબાજીયાને પુછ્યું કે તેવળુ તેટલાં જોરના ચાર ફટકા ખમી શકશે ના નહીં !

માસ્તરને નેતર લઈ પાછો આવતાં જરા વાર લાગ્યો, તો પોરયાઓએ તે ઉપર હવે તરફો ચલાવા માંડી. કોઇ કેહે કે નેતર સખત વાગે તેથી તેને તે મીન ચોપડતો હોશે, કોઈ કેહજે નેતર બોહવાઈ ગઇ હશે તે સોહોધતો હશે, વગેરે, વગેરે, વગેરે.

અતે માસ્તર આવ્યો.

તેના હાથમાં નવી નેતર હતી.

તે ‘બકરા જેવી જડી’ હતી.

તે પાધરો બીબાજીયા આગલ આવ્યો, ને બીબાજીયાનો ‘હાથ કઢાવ્યો.’

હાથ કઢાવી માસ્તરે પોતાનાં પુર બલથી નેતર ઉગામી, પણ તે ફટકો હેઠે આવે તેટલાં—ભીખાળ્યાના આપદાદાનાં કરેલાં પુણ્ય આડે આવ્યાં હશે કે—એક નોકરે દોડી આવી ખખર આપી કે ભીખાળ શેઠ (ખરેખર તો અદી) માસ્તરને મલવા આવ્યા હતા !

માસ્તર તેથી મારવાનું માંડી વાલી બલકે તુરત વેલા મુલતવા રાખી તે દોસાળને (ખરેખર તો તે પોરયાળને) આપરથી મલવા ગયો.

ભીખાળ્યા એ સમાચાર સાંભલી વણા ગુંચવાયા. તેઓને સમજ નહીં પરંતુ કે નાપાક અદી વલી નફટ નાકે સ્કુલ વેર ખી આવ્યો, તો તે વાતપર તેઓએ રાજ થવું, ગુસ્સે થવું, કે શરમાવું !

થોડા વખતમાં માસ્તર પાછો ફર્યો. “ તારા લાયકીવાલા આપ તારા તરફથી માંફ માંગી લીએ છે,” તેણે કહ્યું, “ એટલે વલી તું ખચી બચ છે. હાલ તો તું જા; તેવણ જન્મવાના ઓરડામાં બેઠેલા છે; ને તુંને મલવા માંગે છે.”

ભીખાળ્યા ધરકતી છાતીએ પોતાના ટેંગણુ જેટલા દુકતાને મલવા ચાહ્યા. તે દીકરો આપનો આપ થઇ આવ્યો હતો, ને ખચારા આપ તે દીકરાના દીકરા થઇ નીચી મુંડીએ ખીહીતા ધુજતા તેને મલવા ગયા.

એવી આ ફેરવાતા જમાનાની તાસીર છે ! એવો, યારો, આ કલબુગનો જમાનો છે !

પ્રકરણ ૨૫ મું.

આપ અને બેટા.

ભીખાળ્યા ઓરડામાં દાખલ થયા ત્યારે અદી તેવણનાં ‘પુ-જેર્ગ’ રંગરૂપમાં એક વાંદર સરખો એમથી તેમ અકરવકર કરતો દોરયા કરતો હતો, પણ ભીખાળ્યાને પેહેલી નજરે જ કમકમાટ પેદા થયો તે એ જોઇને કે અદીએ તે ‘પુજેર્ગ’ને ધનસાફ મલે એવો તેવણનો સદાનો સાદો સરેસ્તાનો પોશાક પેહેડવાને બદલે એક ધચમળને શોભે એવો એશકો ને એક બચ્ચાંને શોભે એવો ચીખાવલો પોશાક પેહેડેલો હતો. તેણે ચકચક થતો મખમલનો તો દગલો પેહેડેલો હતો ! પગમાં વારનીસનાં ખુટ ને ફેંચ કટવું ફેશ-

મીસ્તું પાટલુન હતું, ને વહી માથે તેવણની સરેસ્તાની કપાલવેર ઉતરી આવતી પાઘડીને જગ્યે ફેંટાતુંજ કુગડુચું હતું !

એ બધું ગરીબ બચારા ભીખાળ્યા કેમ ખમે ? તેવણનાં એ જોધને ભીણુ ફરી ગયાં, ને આંખે તમ્મર આવી ગયાં. તેવણને અદી જે આ પોશાકથી લાછબલ કરતો હતો, અને પોતાની છોકરવન એબથી તેવણની જાછરીને હીણુપસ્તી આપતો હતો તેના સંબંધમાં તે બીચારા દોસાળતું પાકીને પલ્લેથર થઈ ગયું.

તેવણનાં મકાનમાં તેવણનામાં પેલા અબાગ્યા પથરાએ જે કમનસીબ ફેર નીપળવ્યો હતો ત્યારે તેઓ અદીને પોતાનાં રૂપમાં ફેરવાયલો બરાબર જોઈ શક્યા ન હતા, અને તેથી હમણાં તેને આવી તમેહ ને રીતભાતમાં જોઈ તેઓને સમજવાને મુશકેલ લાગ્યું નહીં કે તેઓની બોહલી પીછાંણવાલા દોસ્તો ને લાંગતાંવલગતાં તેઓને એકદમ મગજથી બેમગજ થઈ ગયલા સમજતા હોશે !

માંણેકળ માસ્તર ખી તેમજ સમજ્યો હતો. તે ભીખાળ્યાના ગંભીર ટેક માટે હંમેશ મોટું માન ધરાવતો હતો, (કે જે ગંભીર ટેક ખરી ને ખરી અસ્તરીની તેવણની ચુંધની દગલી ને ફક્ત લાલ પાળની ઈજરથીજ જેવો જોઈએ તેવો સદા જલવાઈ રહ્યો હતો.) એટલા વાસ્તે અદીને ભીખાળ્યાનાં રૂપમાં પણ વીચીત્ર ચીખાવલા પોશાકમાં અને નસકારી વાતચીત સાથે જોયો ત્યારે માંણેકળ માસ્તરને ખી જે ‘ શોક ’ લાગ્યો તેનું વર્ણન કરવું બેજા છે. ટુંકમાં એટલુંજ કે એજ હાલ ભીખાળ્યાની આશીસના કલારકો અને દોસ્તો અને તેમની બોહલી પીછાંણવાલાં સધલાંઓનો સમજવો બાતેનનો ખરો ભેદ કોણ જાણવા કે સમજવા પાંમે ? સૌ ગરીબ બીચારા ભીખાળ્યાની એકાએક ‘ બાવરી ચસકી ’ ગયલીજ સમજતા હતા.

પણ ભીખાળ્યાને અદીનો હાલ જોઈ બ્યારે અસહ્ય ગુસ્સો, ધીક્કાર અને કમકમાત પેદા થયો ત્યારે લુચ્છા અદીને ભીખાળ્યાનો છોકરવન હાલ અને બચરવાલ દેખાવ જોધને બેઅખતયાર ગમત અને રમુજ મલી, જેથી તે પેટ ધરીને બેઅંદાજે હસવા પડ્યો. આથી તો ભીખાળ્યાનું જાસ્તી પાકી ગયું. “ લુચ્છા, ચોર, ઠગારા, ” તેઓએ બરાડ મારી, “ મારાં કલેજાં બરચ ને તુંને હસુ આવેચ ! ”

“પણ હસું નહીં તો શું કરું જો બાવા !” અદીએ હજી હસતાં હસતાં કહ્યું, “તમે લાગોય એવા ઓઢાંણી જેવા !”

“કમબખત, મુંગો મર,” ભીખાળ્યાએ કહ્યું; “તારું નાખ્યોદ જાય, તેં મને કાંઈ જેવી તેવી જાલમ વીપતમાં નાંખ્યો નથી.”

“કાંએ, કાંએ ?” અદીએ ટકોર ચલાવી, “મને બાવાજી કરી ને તમે દીકરાજી થઈ પેલું ધરકોલમાંથી જે કાગલ લખ્યુંતું, તે તો તમે ઘણું મજેનું લખ્યુંતું, ને તેમાં તો તમે કેહેજે હું બહો સુખી સુખવાસી છું ?”

“અરે નાપાખ, તે તો માસ્તર લખાવી મુવોતો,” ભીખાળ્યાએ માસ્તરનો ધાક બાહાલ રાખતાં શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું, “બાકી હું લખતે તો તારાં છાલ છોરયાં ઉડારી નાંખતે, સમજ્યો ? પણ વારું તું અહીં શું ધકેલા બાવા આયો ?”

“જરાક ફેડોને મલવાનો શોખ થયો,” અદીએ બેદરકાર ઢપે કહ્યું—જોકે વાંચનારથી અમો ખરું કારણ છુપાવા માંગતા નથી કે તેની આવવાની મોતેબર મતલબ તો પેલી ચઢણચાઈ દીનીને મલવાની હતી. “પણ વાર તમારું ટટુ અહીં કેમ ચાલેય ?” અદીએ પુછ્યું.

“ઘણુંજ સરસ,” ભીખાળ્યાએ અનકાનાં દુઃખથી કહ્યું. “તારા કમબખત સાથીઓ મુકીએ મુકીએ મને ગીપેય, ને હું પુટબાલ હોઈ તેમ લાતેલાતે મારો રાઈરોટલો કરેય. તું મને નરતોજ આવેલો છે તે અહીં બી નરી મરેય. તારી મોહકાંણમાં સત્યાનાશ ગીયો કોઈ સસલું ગરે પરેય, તો કોઈ કુતરું ગરે પરેય, ને પછી નકામાં મારાં ગજવાં ખાલી કરી લઈ ઠોલકબરાક કરી હાંકી કારેય.”

અદી આ રસીલો હેવાલ સાંભલી વલી પેટ ધરીને હર્યો.

“ને પેલું મેં ધરણુ (માસ્તર)ની ટેબલપર મારું છરીએ કરીને નામ ઘેર જતી વખતે કોતર્યુંતું તેનું બી કાંઈ વાદલ તમારીપર આયું કે ?”

“તે હજી તો નથી આયું,” ભીખાળ્યાએ એક હાથ મારીને કહ્યું, “ને હજી પછી આવશે તો તારો ને મારાં નસીબનો બેઉનો નું ઉપકાર માનશ.”

“અરે એમાં શું દમ બરબોય જો !” અદીએ પ્યારથી હીં-મત આપી, “ધણું થશે તો ધરણુ છ ફટકા મારશે, એજ કેની ? મને તો ફટકાતું જરાખી દુઃખ નહીં ઉતું ! ઉલટું ફટકા મારવાની ધરણુને જો મેહેનત પરતી ને હું કલેજાં ખેંચઈ આવે તેમ તેને હુમ મરાવી મરાવીને હાથ કારી આપતો, તેથી મને તો આર ગમત પરતી.”

“પણુ મને ગમત નથી પરવાની, સાહેબ,” બીખાજીખાએ ચીડથી ચીંચવાધને કહ્યું. “હું એક માહાબારત મારમાંથી હમણાંજ બચ્યો—”

“તે મેંજ તમુને બચાવ્યા કેની ?” અદીએ માન ખાટયું.

“અરે મુંવો તું,” બીખાજીખાએ કહ્યું. “હવે હું તુંને સાફ ચેતાઉંચ કે હવે એ દુઃખ હું ખમવાનો નથી. જો તું આજ ને આજ સમજીતીપર નહીં આવશે, તો તું પસ્તાશે.”

“અરે સમજીતી કોણુના બાપની લેવા જાય !” અદીએ બીખાજીખાનું ગેરબું. “મારા સાહેબ, તમેખી શું નરમ ધી જેવી વાત લઈ આયાય ! હમણાં મને દુઃખ શું છે જે હું સમજીતી કરું ? નહીં લેશનની ફકર, નહીં બાવાનો ધાક, નહીં માસ્તરની ધમકી ! બસ ખાવું, પીવું, ફરવું, હરવું, જોવું, જાવું ને મઝા કરવી ; એવી જીંદગી કોણુને નહી ગમે ! વરી ખોદા તમુને સલાંમત રાખે તે ધસરખોશ કરી કરીને તમે પછસા એટલા એકઠા કરી મેલ્યાય, કે પછસાને કાંકરાની જગ્યે વેરંચ તોખી હજીતો તમારી દોલતનું અરધું તલ્યું બી આયું નથી !”

“અરે બસ, બસ કર !” બીખાજીખાએ ધણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું. “હુટારા, તું ઉભો રેહ, તારો આએ વાંક હું પોલીસમાં જા-જાહેર કરશ, ને ખોટી સહી કરવાના વાંક કરતાંખી ખોટું રૂપ ધારણુ કરવાનો આએ તારો અપરાધ વધારે મોટો છે, એટલે હું તુંને બટખેજ મોકલાઉંચ.”

“હા, પણુ માફ રૂપ ધારણુ કરવા સાફ હું તમુનેખી બટખે સાથે લેતો જવશ તેની કંઈ તમુને સુદ્ધ છે ?” અદીએ હસતાં હસતાં કહ્યું. “પેહલે તો તમે હું થઈ ગયા ને મારાં રૂપપર તમે મારી વગર રજાએ તરાપ મારી ત્યારેજ હું તમે થયો. વાસ્તે મારી આગ-મચ સપર પેહેલાં બટખે તો તમુને જવું પડશે.”

ભીખાજીઆ ચુપ થઇ ગયા. આ તકરારે તે બીચારા દોસાજીને માહત કીધા, અને તેથી હવે અદી સાથે ગુસ્સે થવા કરતાં તેને બીધરાવીને કે પટાવીને પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું તેઓએ બેહેતર જોયું.

“જો,” તેઓએ સમજાવીને કહ્યું, “તું તો નાદાન છે. તું મારા રૂપમાં ને મારા બુદ્ધિપામાં છે તોખી એવી રીતે ખાવાપીવાપર પરચોય, પણ કાંઈ વીચાર છે કે કલેજી આજકાલ કાઢી જશે તો મરી જશે? આવા બુદ્ધિપામાં એવો રોજનો ઉજાગરો તે કેમ ચાલે? મરી જતો રહશે મરી! તું હાલહવાલ એટલો લાગેય કે એવો ને એવો તું મહીતો બે મહીનાખી જીવશે નહીં એમ મને તો લાગેય!”

અદી આ ભયભીત ચીત્રથી પેહલાં કાંઈક ગભરાયો ખરો, પણ તુરત બેપરવાહ થઈ કહ્યું, “અરે પણ તેમાં બીહીવાનું શું? આપરે હાલ તો પેટ ભરીને મજા કરી લેજીએ, ને પછી જોયું કે ખરીઆખરખર થઈ રહ્યા તો પેલો પથરો નાજાને આપીને ઇચ્છાવશું કે હું પાછો આગલો અદી થાઉં, તો પછી તે થયજીન છે ને સહ સમાધાન!”

“પણ વાઈ તું આશીસમાં જાયય કે?” ભીખાજીઆએ વાત ફેરવી, “ત્યાં કેમ ચાલેય?”

“બધું જોતું જોઈએ તેવું,” અદીએ કહ્યું. “વરી કેમ? કલારકો ગમે તેઆરે આવેય ને ગમે તેઆરે જાએય ને રમીજમીને દાહરા કારેય! આપરેખી કલારકોને તેરીને કોઈ દહારે પાના તો કોઈ દાહરે ચોપટના દાવ ચલાવીએય. એક દાહરે તો કોઈ ધણુ જોવો તમારો કોઈ દોસ્તદાર તમોને પુછતો મલવા આયો, તે આપરે તો તેનો એવો રકાસ કીધો કે તે તો ફરીઆદી સૌ માંડવા નીકરયો. મેં તો કલારકો પાસે તેને બોચીમાંથી પકડાવીને તેવું સહીએ મોંનું રંજું ને તહરેવાર કીધું, જથી તે કમબખ્ત તો એવો છોરાયો કે નરો જાંજો ભાભરો ભુત! ફરીઆદી તો માંડતે જો, પણ બધાએ તેને સમજાવ્યું કે અમસ્તુ કામ વધશે, ને ભીખાજી તો બચારા થોડકના લેલા થઈ ગીઆય વજેરે, તેથી બધું ઠંડુ થઈ ગીયું.”—અને અદી તે ગમતની ચાઢથી ધુમ હસવા પડ્યો.

“અરે કમબખ્ત, પણ તે મારો ફેંડ કોણ હતો?” ભીખાજીઆએ ધણાજ અકલાષને પુછ્યું.

“કાણુ જાણે કોઇ અઠા જેવો ઉતો તો ખરો,” અદીએ કહ્યું.

“અરે તારું ખાનું ખરાબ થાયરે,” ભીખાળખાએ અફસોસથી કહ્યું, “તું શું મારું નાક લેવા બેઠાય !”

“અરે હવે તમને શું છે જે ?” અદીએ કહ્યું, “હવે તમે તમારે અહીં મુગા મુગા મરી રેઓની.”

“પણુ તારે શું તું મને મારું અસલ રૂપ કદી આપવાનોજ નથી ?” ભીખાળખાએ ધણાજ ગભરાઈને પુછ્યું.

“ખચ્ચીત નહીં,” અદીએ કહ્યું. “તમે એમને એમ જો મોટા થાઓ તો હવે હજુર પછી કેવા લાગશે તે જોવાની ગમત છે.”

“બસ થઇ ચુક્યું તેઆરે,” હવે ભીખાળખાએ સઘલી ધીરજ ખોલી દેતાં છેલ્લે પાટલે બેસી કહ્યું. “જે થવાનું હોય તે થાએ, પણુ હવે હું તેને ફાવી જવા દેવાનો નથી. નીચ એબલગામણાં દુકતા, હમણાં માસ્તર ને દુકતાઓનાં દેખતાં હું તુંને ઉંધારો પારસ, ને તારું બધું તરકટ તેઓને કહી દેવશ, પછી જેઉંચ કે મને જુઠો પારવાની તું કેમ ને કેટલી તાકાત દેખારેય ?”

અદી હવે વલી ગભરાયો ખરો—જોકે ભીખાળખાનો તો એ સઘલો સુકકોજ દમ હતો—પણુ હજી તે પોંહોંચી વલે એમ હતું. “એ બધું ખરું,” તેણે પોતાનો ભીતરનો ગભરાત બાહરથી છુપાવી કહ્યું, “તમે મને પ્રસાવશે તો તમારી મરજી, પણુ હું તો તમારી ચંડાલ ચાલનો બદલો લીધા વગર રહેવાનો નથી. હું શું કરશ તે તમોને કેહું ? હું અહીંથી પાધરો ઘેર જવશ, ને પથરો નાજનાં કે કોઇનાખી હાથમાં આપી ધચ્છવા કેહેવશ કે માસ્તર, વાંદરો બની જાય, તમે ધધેડા થઈ જાઓ, ને છોકરા ભાડુતી રેંદી-ચાલ ધોરા બની જાઓ, ને પછી બધાનો રકાશ જોવાની મને મજા થશે. જોવ, તેથી તો આએ પથરો હું સાથ ને સાથ લેઈને ફરું છું.”—અને ખરેખર અદીનાં બતાવ્યા પ્રમાણે કમનસીબ ભીખાળખાએ જોયું કે તે કમબખ્ત પથરામાં આંધરું પોરાવી લુચ્છી અદી તે એક નાહની લાકેટ હોય તેમ પોતાનાં ધડીઆલના સુનાનાં છેરામાં લટકાવેલો રાખી તે સાથે લેઇ ફરતો હતો !

ભીખાળખાએ અદીને તો સુકકો દમ આપ્યો, પણુ તેના જવાબમાં અદીએ આપેલા દમથી તેવણુ બચારા ખરેખર ગભરાયા. તેવણે જોયું કે અદી એક એવો ચરેલો ચીખાવલો ઘેલો ચેરો હ-

કતો છે કે તે જે ઘેલું ગાંડું બોલતો હતો તે ખારનો મારેલો નહીં બળવે એ વાત માનવાબેગ ન હતી, અને તેથી વલી તેને પટાવી સમજાવી લેવાને બીખાજીઆએ અવસ્ય અગત જોઈ.

“હે-હે-હે” દીકરા અદુ હું તો હસ્યો જો !” બીખાજીઆએ તે નાથલા સેહેતાંનને ઠંડો પાડ્યો. “હું એમ કાંઈ કરું? ચાલ તુંને એમ ગમેય તો એમ. જેમ તું કેહે તેમ, પણ ખોદાને વાસ્તે આએ પથરો છેરામાં લટકતો ના રાખ ! કદાચ તે તુડીને કંઠે પડી જશે—પડીને ભાગી જશે.”

“અરે તેની તમારે ફકર કરવી નહીં,” અદીએ ધીરજ આપી. “આપરા મગન સોનીએ બેસારેલો છે ને તે કાંઠાં કાચો છે જે તેની વાત ? હવે તેઆરે આપરે એજ સમજુતીપર આયાય કે તમે છેઓ તેમ તમે રેહો, ને હું છેઉં તેમ હું રેહેવશ. જો તમે એમ ગરીબ થઇનેજ ચાલશે તો હું તમારી સાથે બી બાવા તરીકે ઘણો સારો ચાલશ. આવતે વરસ તમે કેહશે તો એ ઇસ્કોલથી ઉઠારી લેઇને તમો માંગશે તે સ્કુલમાં મોકલશ. તે કરતાં તમારે ગમે તો ઘેરમાં માસ્તર રાખીને ઘેરમાંજ શીખજો. વલી તમુને એક નાથલું જેવું ટડુ બી અપાવશ, તે પર બેસીને રોજ દૂરવા જજો. તમે મારે વાસ્તે કીધી તેમ હું કાંઈ તમારે વાસ્તે પઈસાની વાંણ કરશ નહીં. આપરે તો બા દુલ્લું દીક્ર દેખારવાના; કેમ, તમુને ટડુ કુદવા ગમશે ?”

“અરે બરી ગીયું તારું ટડુ,” બીખાજીઆએ હવે ગુસ્સાથી નહીં પણ ધણાંજ દુઃખથી કહ્યું.

“વારું અદી કંઈ ખરચને વાસ્તે જોઈએય ?” અદીએ ભલાઈથી પુછ્યું.

બીખાજીઆ આ સવાલથી ચોંક્યા. તેઓ હયાંથી નાહસી જવા ધણાંજ ઉમેદભર-કેવા ઉમંગભર હતા, પણ પાસે ટુટી બદામ નહીં એટલે પેસેજ લીધા વના જઈ ન શકાતું હતું તે વાંચનારને રોશન છે, અને તેથી અદીએ પછસા આપવા કાઢ્યા તેથી બીખાજીઆ ચોંક્યા, ને પ્રદીપ્ત થતો પોતાનો હરખ છુપાવા તુરત ફરી ગયા.

“કાંઈ આપે તો સારું,” બીખાજીઆએ પોતાનાં મનનું સમાધાન કરી બેદરકારીના દેખાવથી કહ્યું. “મારી પાસ જે હતું તે તો તારાં સસલાં કુતરાનાં પેટામાં ગરે પરીને સત્યાનાસ ગીયા દુકતાઓએ લુટી લીધું, અને હવે તો ઝેર ખાવાની અરધી બી નથી.”

“તો લેઓની,” દુલ્લા અદીએ લુટ ચલાવી, “એમ ગરીબ થાઓ તો કોણ ના કહેય ? લેઓ આએ વીસ રૂપ્યાની નોટ છે.” —ને અદીએ તે આપી.

ફતેહ ! બીખાણ્યાની ફતેહ ! ઘર નાહસી જઈ હવે સથલું સમાધાન કરવાની આ આપ્યા તક હાથ આવી !

અદીએ નોટ આપી તે બીખાણ્યાએ અંધીરાધથી ખુંચી લીધી—એટલા બધા તેવણુ હરખમાં આવ્યા હતા—જેકે ખરેખર તે પછસા તો દલાલ પરસેવાથી પેદા કરેલા તેવણુના પોતાના હતા ! તેવામાં માસ્તર તે ઝોરડામાં આવ્યો.

માસ્તર આવ્યો કે અદીને ખુદરતી ગભરાત ને અકરવકર થવા માંડી !

તેનો ચેહેરો લાલ થઈ આવ્યો, ને તેણે નીચેથી ઉપર નહીં જોયું.

“તમે તમારા દીકરાને મારની સજ્જમાંથી બચાવી લીધો તે માટે હું ખુશી નથી, બીખાણુ શેઠ,” માસ્તરે ગંભીર રોષથી કહ્યું.

“અરે ધુર ને ધુમાસો,” અદીએ હવે હીંમત કરીને કહ્યું. “સ્કુલમાં પોરચાઓ શીખવા આવે તેને મારે શાંના ? છોકરાઓને હસાવી બોલાવી રમારી જમારીને ઘેર મોકલવાના !”

માસ્તરે તો દોલા ફારીને અદી ભણી જોયું !

“પણ માસ્તર તમે હજી મને એનો વાંક નથી કહ્યો ?” અદીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“વાંક ઘણોજ કમકમાત ભરેલો છે,” માસ્તરે કહ્યું. “સાહેબ, તે નહીં માફ કરી શકાય એવો છે. તે પારકી છોકરીઓ પર ઘેલાં ચેરાં ખ્યારનાં કાગલો લખવાનો વાંક છે.”

અદી તો આ વાંક સાંભલી ખડખડાત હસી પડ્યો, ને માસ્તર તો કોહુંજ જોયા કરે !

“અરે એ તે કાંઈ વાંક હોય, માસ્તર ?” અદીએ કહ્યું. “એ તો જીવાંત લોહી તે એમજ ! હું સ્કુલમાં હતો ત્યારે મેં બી કાંઈ સેંકડો વખત એવાં કાગલો લખેલાં.”

“સાહેબ !” માસ્તરે કપકાની ઢપે કહ્યું.

“હા એ વાંક તો ખરો,” અદીએ માસ્તર આગલ કાચુ કપાયલું જોઈને ગભરાઈને તુરત ફેરવી તોલ્યું, “એ દુકતો પોતાની

એવી ચાલથી મારો કોઈ દહારે જીવ લેશે. એવી ચાલને વાસ્તે તો એને નાગો લટકાવીને મારવો જોઈએ.”

ગરીબ બચારા ભીખાજીયા ! ઘરડે ઘડપણ આ કેવું નહીં તાંમેશ થાય એવું અપમાન, ને તે બી વલી પોતાના ગુઠણ જેટલું દુકતા તરફથીજ !

“વારું પણ માસ્તર, દીની કાંઠાં છે ?” અદીએ હવે કાંઠક આતુરતાથી પુછ્યું.

“દીની ! દીની કોણ ?” માસ્તરે અચરતીથી કહ્યું, “મારી દીકરી ? તેને તમે કાંઠાંથી ચોલખોય ?”

“હો તેને કે ? હઃ હા—” અદી લડડી પડ્યો, “નહીં મકું જે તે ખુચીને જરા મલું. મારી આગલ આંખે દીકરો વાત કરતોતો કે તે ઘણી ગરીબ છોકરી છે.”

“ઠેક યું,” માસ્તરે પોતાની દીકરીની તારીફથી કાંઠક રાજી થઈને કહ્યું, “પણ હમણાંજ તે તેની માંએ સાથે બાહર ગયલી છે.”

અદી નાસીપાસ થઈ ગયો.

“વારું તેઆરે આપરે જરા પોરયાઓને મલ્યે ?” અદી પોતાના ગોઠ્યાઓને જોવા મલવાનો પોતાનો છોકરવન શોખ દાખી નહીં શક્યો એટલે તેણે દરખાસ્ત કરી.

“હાજી, જો તમારી મરજી છે તો,” માસ્તરે ભીખાજીયાની આજની એકેએક વરતણુંકથી મનમાં બેશુમાર અચરત થતાં કહ્યું, “આ રસ્તે”—અને પછી તે ત્રણે જણાનું સરઘસ ગંભીર દબદબાથી કલાસો જોવા નીકળ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અદી અને દીની.

પોતાના ગોઠ્યાઓને મલવા અદીને છોકરવાદી ઉલટ થઈ આવી હતી, અને તેથી તેણે કલાસોમાં ફરવા માંગ્યું, જે માંગણીમાં ધ્યાન ખેંચનારું કશું નહીં હોવાથી જરા બી વેહેમ ખાધા વના માસ્તર ઘણાજ ગંભીર હાથથી ને ઘણાં માનથી તે પોરયાને પોતા સાથે લઈ આવ્યો, કે જ્યારે તે એકની પછવાડે જાણે ખરેખર નાધલા ખુચા હોય તેમ ભરાતા છુપાતા આપણા માંનીતા ભીખાજીયા ચાલતા હતા.

કલાસો આગલ જતાં કલાસની બાહરથી તો અંદર દોડદોડ ધનાધમી ને વાતચીતનો પુશકલ ઘેરાયલો ઘોંઘાટ કાંતે આવતો હતો, પણ જ્યારે તેઓ કલાસના ઉંબરપર પોંહોંચ્યા ત્યારે એકેએક છોકરા ચોપડીમાં માંથું ખોસીને ધ્યાનથી લેસન કરવા પડેલો જણાયો.

અદી કલાસ જોવા આવ્યો તો ખરો, પણ જ્યારે પોતાનાં મસલતી મલત્યા ને ગાડ્યાઓ સામે તે આવી પોંહોંચ્યા ત્યારે તેને સ્વભાવીક ગભરાત ને અકરવકર થવા માંડી. તેને ફકર લાગી કે રોમેને તેઓમાંથી એક ખી તેનું પાપ પકડી કાઢે ને તેનો રકાસ થાય !

પણ ખીજીજ પહે તે સમજી શક્યો કે એ તેની શીકર ખીલકુલ નાપાયદાર ને ખોટી હતી. તેનાં ઘેરમાં જો કોઈ તેને અદી તરીકે પીછાંણી શક્યું ન હતું તો અહીં કેમ તે પકડાઈ આવવાનો છે ? એ ખ્યાલથી તેને ધીરજ ને હીંમત આવી, ને તેથી તે વધી પોતાના છોકરવાદી ખવાસપર ઉતરી પડ્યો.

“ કેમ પેસુ ભેંસ, બચ્ચા તારું કારખાનું કેમ ચાલેય ? ” માસ્તરની પેસુ ભેંસની ને આખા કલાસની અચરતી વચ્ચે બીખાળખા (અદી) એ પેસુ જે આગલથીજ ખેડેલો હતો તેને એક ધખ્ખો લગાવી પુછ્યું.

“ તમે સાહેબ એને ચોરખતા જણાઓ છો ? ” માસ્તરે પેસુને પટેલા ધખ્ખાની વાત નહીં ગમતી હોય તે ઢપે તેવે સાહેદે કહ્યું.

“ હાજી, ” અદીએ પોતાની એ મુરખાઈ માટે કાંઈક ધસ્તાતાં કહ્યું—“ પેસુ ભેંસ, માકુ ચેન એ બધા મારા—અરે નહીં રે મારા અદીના જીના દોસ્તો થાયય. ”

અહીં વધી અદીએ જોયું કે તે ખાજી કાચું કાપતો હતો. તેનાથી કેહેવાઈ જતું હતું કે પેસુ ભેંસ ને માકુ ચેન વગેરે તેના પોતાના દોસ્તો થતા હતા જે તેણે સારી સમયસુચકતાથી ફેરવી તોલ્યું હતું, પણ હવે એવી રીતના જોખમો ખેડવાનું તેને ગમ્યું નહીં વાસ્તે કાંઈક અગતનું યાદ આવવાનું બાહાણું કાઢી તે ત્યાંથી રજા ચાહી તથા બધાને સલામ કરી જતો રહ્યો.

તેનાં જવા પછી માસ્તરને તેને વીશે ખ્યાલ થયો કે “ ગરીબ અચારાનું નરયું અચખુચ ખસી ગયલું જણાય છે. એની આમલની ને હમણાંની હાલતમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે, ” વધી તે મુજબ ખીજી હાથપર પોરયાઓને તેને વીશે એક જીદોજ ખ્યાલ થયો.

તંઓએ ચુકવ્યું કે “અદીનો બાપ કોઇ જખરો ઠાલ્યો ને હસમુખા સ્વભાવનો ખુદો છે, ને અદી તેના કરડા ધાક ને મોટા ગુસ્સાની જે લાંબી લાંબી વાતો કરતો હતો તે બધી થું હાંકતો હતો !”

હવે અદી સ્કુલ છોડી ચોડુંએક આગલ ચાલ્યો ત્યારે તેણે દુરથી માસ્તરની દીકરી દીનીને તેની માવતર સાથ ચાલી જનાં જોઇ. આથી તે ઘણો ખુશીમાં આવી ગયો ને ખુબ મારતો ને સીટ સીટ કરતો તેનાં ખુર્જેઝ આંગ સાથ જેટલી ઝડપથી દોડાયું તેટલી ઝડપથી તે તેઓ તરફ દોડ્યો.

તેઓ પેહેલાં તો તેને કોઇ દેવાંનો અથવા છાકટો સમજ્યાં, પણ પછી મારતરનાં ધણીઆંણીએ બેશુમાર અચરતી વચ્ચે તેને ખુદા ભીખાણ્યા તરીકે ઓલખ્યો, ને તેથી તેઓ સબ્યતાને ખાતર ઉભાં રહ્યાં.

ખીજ પહે અદી ઘણું જોરમાં દોડેલો હોવાથી પાંણી પાંણી ચર્ધ ગયેલો ને થાકી આવેલા ઘોડાની પેટે કુંદારા મારતો તેઓ પાસ આવી ઉભો. “તમે કેમ છેઓ ?” તેણે હાંફતાં હાંફતાં પુછ્યું, “દીની, તું કેમ છે ?”

“અમે સારી કાંની છપએજ,” માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ સોર નીંદારવેર ખેંચીને કહ્યું, “પણ જી તમે ધણા હાંશી આયાય. ઘેરમાં આવોની. જી ભરાયા માંણેકજી ખી ઘેરમાં છે ને તમારા અખજ રેહ્યા દીકરાને ખી મલતા જવો.”

“હું ત્યાં જઈનેજ આવ્યો,” અદીએ કહ્યું, “ને તમે લોકને દુરથી જોયાં તેથી મલવા દોડી આવ્યો.”

“જી, વાઈ મઈ,” ને માસ્તરનાં ધણીઆંણીને ભીખાણ્યાનાં આજનાં સલુક જેવાં જોઇએ તેવાં ગમતાં નહીં હોવાથી તેવણુ હવે તાઢાં પાંણીએ કાસર કાઢવા ચાલવા માંડતાં હતાં.

“કેમ, ઉતાવલમાં છેઓ કે ?” અદીએ કાંઈક નાસીપાસીથી કહ્યું. “દીનુ—અરે મકુંજે ને બાઇ દીનબાઇ આવોની આપરે જરા ફરયે ને વાત કરીએ.”

“નહીજી,” દીનુએ દધાયલે સાહદે કહ્યું, ને અદી ખરેખરો કોઇ છાકટો હોય તેમ ખીહીને તે વધારે તેની માનાં પાસાંમાં ભરાઈ.

“આવો, આવો, હું તમોને કાંઈ સાઈ સાઈ અપાવી લાઉં,” અદીએ કહ્યું.

“કાંઈ નહીં જા દીની, હું ઘેર તરફ તેટલાં ધીરે ધીરે ચાલુંચ, ” માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ કહ્યું, ને પછી દીનીના કાંને લાગી વધાર્યું, “ ધણી દુર ના જતી, હું તુંને પછવાડેથી જોયા કરશ. તું નહીં જશે ને એ મુવો રીસાઈ જઈને દીકરાને આપરે તાં-હાંથી ઉઠારી ખુઠારી લેશે તો તારા આપ વહરશે.”

આ ઉપરથી દીની નીચી નજરે અદી સાથે ચાલી. પેહેલાં તો કેમ વાત કાઢવી તેજ અદીને સુજ્યું નહીં, ને તેથી તેને અકર-વકર થયા કીધી. અંતે તેણે બોલવા માંડ્યું. “ આપરે છે તે કેમ તું કાંઈ બોલતી નહીં, દીની ? ”

“પણ જી હું તમારા સાથે શું બોલું ? ” દીનીએ અચરતીથી કહ્યું.

“ જાણે હું તારો આગલો અદી હોઉં કેની તેમ તું મારા સાથ વાત કર, ” અદીએ દરખાસ્ત કરી.

“ હાજી, પણ હું કાંઈ તમારા અદી સાથે બોલતી નથી, ” તેણે રીસાયલી ઢપે કહ્યું.

અદીને સમજ નહીં પડ્યું કે દીનીના આ જવાબથી તેણે રાજી થવું કે દલગીર. તે દીનીને ઘેલા ચેરા ચઢણચાઇ પ્યારથી આહાતો હતો, ને તે પ્યારમાં તેનો આપ હરીફ થઇ નીકલે ને અદીના અવતારમાં તે દીની સાથ પ્યાર નહીં કરે વાસ્તે દીની તેના-સે રીસાયલી હતી તે તો દીકજ હતું ; પણ તેમ વલી દીની બી-ખાજખાને અદી સમજને રીસાયલી હતી એટલે તેનાસે દીની રી-સાય એ દીક નહીં બી હતું !

“તું કાંય તેનાસે બોલતી નથી ? ” અદીએ વાતમાં રસ લેઇને પુછ્યું.

“ તો શું કરે ? ” દીનીએ જણકો કરીને કહ્યું. “ હું બોલાવા જાઉં તો બોલે નહીં કે પાઘરી વાત નહીં કરે. એક સૌ કશાંમાં પાઘરીની કાંની વાચજ કરી જાણેચ. કાંઈ એબલગાંમણા જેવો તો બની ગીયોચ.”

“ હા, પણ હું તો તેવો નથી ? ” અદીએ પોતાની માંગણી રજુ કરી.

“ હા, પણ તમે તો ખુદા છેઓ, ને વરી તેના બાવા છેઓ, ” દીનીએ દલગીરીથી કહ્યું.

“ નહીં, નહીં, એમ નહીં,” અદીએ સુધાર્યું, “ હું એમ કેહેવા માંગું છું કે ખરો અદી તું ફરયાદ કરેય તેવો નથી. તે તો તુંને હજી બી ચાહેય.”

“ હા ચાહેય, ધુર ને ધેકર ! ” દીનીએ થોખરો ચઢાવીને કહ્યું. “ એ તો કેહજે હું તો તુંને ઓરખતોજ નથી. બધા છોકરા-ઓ બી હવે તો એને નામે રરેય. એકેએક છોકરો કેહજે અદી ચારથો છે.”

“ “ તે એકેએક છોકરાના હું દાંત તોડી પાડશ,” અદી આએ ઈનસલ્ટથી પોતે પોતાને વીસરી જઈ ખીજવાઈ પડી બોલ્યો. “ મેં કે દાહરે ને કોણની ચારી ખાધી ? ”

“ ઓ વાય ? ” દીની હજીણી પડી બોલી, “ તમે બી શું સમજ્યા સાંભરયા વગર અમથું ભેજાનું દહી કરેય જ્ને ? મેં કેઆરે કહ્યું જ્ને તમે ચારયા છેઓ. હું તો તમારા દીકરાની વાત કરેય.”

અદીએ પોતાની ભુલ જ્નેઈ, ને તે ચુપ થયો.

“ હવે અહીં કાંઈ મારું પાસડું એના વગર બેસી રહ્યુંય,” બેહેકેલી દીનીએ દીલનો ઉભરો કાઢી નાખ્યો. “ એ નહીં બોલતો તો બલા લેતો. માકુ એન કેવો છે ! હું તો હવે તેની સાથેજ વાત કરેય.”

“ હાં : ખબરદાર ! ” વલી અદેખો અદી આ નવા સમાચારથી ફફડી પડ્યો. “ તે ગધાનું મોહત ગુમ્યુંય કે તારાસે દોસ્તી રાખે.”

“ ઓ લેરે, તેનું તમને શું ? ” દીની બી હવે છેરાઈ પડી. “ તમે કાંઈ મારા જીવના ઘણી બણી છેઓ કે ? ખબરદાર જ્ને ફરીથી મારા માંભેકને એક ગાર બી દીવીય તો. હાં : જ્ને વરી ! લે ચાલો, ખીસી જ્નેઓ મારાં માએ વાર જ્નેતાં હોશે ! ”—ને દીની જખમી થયલા અદીની દયાથી દરકાર કરયા વના તેના પાસથી જતી રહી, ને તેની માયને જઈને મલી.

તેની માય બીખાજીખા(?) એ તેની દીકરી સાથે કરેલી ઘેલી ચેરી વાત સાંભલીને ઘણી અજબ થઈ, ને રખે એવા ચગંદાલ ખુદા સાથે વાત કરવા દેવા ખાતર માંભેકજી માસ્તર તેનાપર ગુસ્સે થાય તેથી દાહાપણથી ચુક્યું કે “ એ બધાં વીશે તું તારા ખાપ આગલ કાંઈ બોલતીજ ના.”

ખીજ લાથપર અદી આએ નાસીપાસી ને અપમાનથી એટલો ખીજવાયો કે છેરાયલાં ઉઠની પેઠે લાંખી લાંખી ફલંગોએ તે એક-દમ સ્ટેશનપર ગયો, ને ટીકીટ કરાવી ફફડેલો ચઢકેલો મુ'ખ નીકલી પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મુશ્કેલીઓ અને ફતેહ.

હવે આપણે ફરી એક વાર આપણા કમનસીબ બીખાજીયાં તરફ નજર ફેરવ્યે.

વાંચનાર યાદ કરશે કે તેવણનાં ગજવામાં હાલ વીસ રૂપ્યાની નોટ છે, કેમકે તેમના નાણાયક દીકરા અદીએ તેવણને દુલ્લુ દીલ બતાવી એ રકમ આપી હતી, અને તેથી હવે તેઓનું સઘળું ધક ધ્યાંન એકલા એકજ ખ્યાલ ઉપર રોકાઈ રહ્યું હતું, ને તે હયાંથી આજ ને આજ કુટ થઈ જવાનો ખ્યાલ હતો.

અદીનાં ગયા પછી તેઓ જ્યારે કલાસમાં જઈ બેઠા, ત્યારે પોરયાઓએ તેમને પજવવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહીં. કોઈ તેઓના આપે શું શું કહ્યું તે પુછવા લાગ્યું. કોઈએ તેઓનો બાપ કેવા સ્વભાવનો હતો તેપર ટીકા ચલાવ્યા, કોઈએ તેઓની ને તેઓના આપની ઠેકડી ચલાવી ઇલાદી; પણ બીખાજીયાના કાન તે સઘલી મસ્તી સાંભે બંધ અને બેહોરા હતા. તેઓનો સઘલો ધખારો ફક્ત ત્યાંથી નાહસી જવાની ગોઠવણો કરવામાંજ સમાઈ રહ્યો હતો.

પણ તેઓ શું સલામત નાહસી જવા પાંખશે? આજવેર હજારો હોનારતોએ તેમની એવી હજારો યોજનાઓ ને ઉમેદોનો બંગ કરેલો છે, તો આજની એ તેમની જોખમ ભરેલી—જીવસતો-સત ઉમેદમાં તેઓ પાર ઉતરશે?

સઘલી હીંમતની કીંમત છે, ને હીંમત એવી નાસીપાસી પેદા કરનારી લાગણી છે કે જ્યારે અગત કરીને તેને આપણી કુમકે બોલાવાની ફરજ પડે છે ત્યારેજ તે વધારે દુર નાહસે છે ! બીખાજીયાને તો તેનો ઘણો અનુભવ હતો. તેઓ સેહેંકડો વખત હીંમત કરી માસ્તરને સઘલી ખરી વાત કહેવા દોડ્યા હતા, ને સેહેંકડો વખત તે સઘળું કહેવાની પાધરી હીંમત નહીં આવવાથી છતરડો કરીને પાછા આવ્યા હતા !

હમણાં બી તેમજ થયું. તેઓ દરેક પક્ષે નાહસવાની તૈયારી કરતા, ને દરેક પક્ષે હીચકારાપણું તેમનાપર એવું સામેત ગાલેબ આવતું, કે જોછતી હીંમત ને સીકૃતની ગેરહાજરીમાં તેઓ તેમ કરી શકતા ન હતા !

અંતે સાંહજની છુટીનો ઘટ થવા પછી તેઓ કલાસમાં એકલા હતા તે અરસામાં તેવણને યાદ આવી કે ચઢણચાઇ અદુએ આસ્તરની ટેબલપર કાંઈ પોતાનું નામ કોતરેલું હતું તેની તેઓને ખબર આપી હતી. આથી તેઓ બીહતા ધુજતા તે ટેબલ આગલ ગયા, ને તપાસ્યું, તો ખરેખર ! ખાસ્સું વંચાય તેવું ખોલ્લે ખોલ્લું છરીવટે તે ટેબલપર નામ કોતરેલું હતું કે “ આ ટેબલ અરદેસર બીખાજીની છે.” વહી કમખખતે તે દસકતો એટલા ઉંડા કોતરેલા હતા કે આજવેર તેપર માસ્તરનું ધ્યાન નહીં ખેંચાયું એ એક અજ્ઞયખી—ખરેખર મોજેજોજ હતા !

પણ આજ વેર તેવું ધ્યાન નહીં ખેંચાયુ તો હવે પછીખી નહીંજ ખેંચાશે તેની જાંમીનગીરી શી ? બીખાજીખા તેનો ખ્યાલ કરતાંજ ધુજ્યા. નખખોદ ગીયો માસ્તર એક તો તેઓપર જુદા જુદા સેહેંકડો સખખથી ખીજવાઇ રહેલો હતો, તેવામાં જો તેવું એ તેબલપરનાં કોતરકામપર ધ્યાન ખેંચાયું, તો પછી તો ખાનાખરાખાના પારાવાર ! તે કમખખત હવે તો તેવણને મારયા વના મુકેજ શાંનો ?

પણ હવે ત્યારે એ દસ્કતનો નાશ કેમ કરવો ? બીખાજીખાની ગભરાયલી અકકલે તુરત એક રસ્તો મોહધી કાઢ્યો. તેઓ જાંમને એક ચીકાર બરેલો સાહાનો ખડીયો લાગ્યા, ને કુછલના પીછે પીછે તે કોતરકામના ગાલામાં તેઓએ સાહી પુરવા માંડી.

પણ નખખોદ ! તેથી તો કામ સાંમું ખેહેકયું ને ખગડયું. સાહી લગભગ પુરવા પછી તેઓએ જોયું કે નામ તો સામું વધારે ધ્યાન ખેંચનારું થઇ પડયું. હવે તેથી સાહીપર ધુજરાંની દોડાદોડ વચ્ચે તેઓએ ખ્લાટીન લગાડી લીધાં, ને તેમ તે નહીં ભુસાયું ત્યારે ટેબલને પાંણીથી ઘોઈ કાઢી. સારાંશ, રખેને કોઇ આવી જાય તેની ધાસ્તીની ધમાલમાં બીખાજીખાએ એવો પેહેલાં નંખરનો ટેબલપર ઘોંટાલો કરી મેલ્યો, કે માસ્તર કે કોઈ બી ટેબલવાલા ઓરડામાં આવે ત્યારે ત્યાં થયલી કચુખરપર નહીં ધ્યાન ખેંચાતાં બી ખેંચાયો વના રહેજો નહીં !

હવે તેથી ભીખાળ્યા ખરેખર ઘણા ગભરાયા. એક ખુંની ખુંન કરીને પોતાની છુરીના ભોગને દાટવાના પછારા મારે ને તે મુરદુ પાછું ને પાછું જમીનમાંથી પુટી નીકલે તેથી તેને જેટલો ગભરાત થાય અને થવો જોઈએ તે કરતાં બચારા ભીખાળ્યાને આ તેમની આંદાંની સુકંથી જરા ખી ઓછો ગભરાત થયો નહીં.

પણ એ ગભરાત તેવણની ચારીએ આવ્યો. એ ગભરાત વચ્ચે તેવણે જોયું કે ટેબલના સંબંધમાં આવો ભયભીત ઘાંટાલો કીધા પછી તેઓ ત્યાં રહે એ ખરેખર ભારે જોખમ ભરેલું હતું, અને તેથી જે થવાનું હોય તે થાય, પણ હમણાંને હમણાંજ ત્યાંથી તેઓએ નાહસી તો જવું ને જવુંજ.

ખીન છોકરાઓ ચોગાંણમાં રમતા હતા ત્યાં બધું ચોક્કસ ને સલામત હતું કે નહીં તે જોવા ને જોગવધઓ તપાસવા તેઓ ખી હવે ચોગાંણમાં ગયા.

સૂર્ય અસ્ત પાંખી ચુક્યો હતો, ને ઝઝકલું આખર થતાં લગભગ અંધારું થવા આવ્યું હતું, એવા અરસામાં ચોગાંણમાં રમત ખી લગભગ પુરી થઈ હતી, પણ રમતને દરમ્યાં કોઈનાં ‘પસરવા’ સંબંધી કાંઈ વાંધા પડ્યો હશે તેની હમણાં જુસ્તેજો ચાલતી હતી. આ જુસ્તેજોમાં એકેએક છોકરો રોકાયેલો હતો, તેથી ભીખાળ્યા માટે કોઈનું ધ્યાન ખેંચાય એવું હતું નહીં.

આ એક સુના મોહર જેવી તક હતી, ને ભીખાળ્યાએ દાનાઈથી તે હાથ કીધી. તેઓ તુરત જોડેના નાંધલા દરવાજા આગલ ગયા. તે અલગોજ હતો. તે ઉંઘાડ્યો, ને પછી આગલી બાજુ થઈને રસ્તાપર પડ્યા !

ફતેહ ! ફતેહ ! !

લડાઈના આજવેર થઈ ગયલા ને હવે પછી થનારા કોઈ માહા શુરવીર યોદ્ધાને એકાદ જળરી લડાઈમાં ફતેહ મેલવવાથી જેટલો હરખ ઉતપન થઈ શકે તેથી એવડો ને એવડો વધારે હરખ અમારા ભીખાળ્યાને થતો હતો. તેઓ હવે રસ્તાપર હતા—છુટા-પણામાં છુટા હતા—ધર તરફ જતા હતા—અને ત્યાં જઈ પેલા અદીની કમબખ્તી કરનાર હતા ! અમો તેમને ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ, અને અમારી એ મુબારકબાદીમાં અમારો એકેએક વાંચનાર દીલોળાંનથી ભાગ લેશે એમ વીશ્વાસથી માંન્યે છીએ.

ભીખાજી નીશાલથી એક સો વાર દુર ગયા પછી ધીરજથી હવે એક ખુણામાં વીચાર કરવા થોપ્યા. તેવણે જોયું કે એકદમ દેનપર જવાનું ધણું જોખમભરેલું હતું. તેવણે એમ સ્ટેશનપર જાય, ને તુરત મુખમંત્રી ગાડી મલી જાય તો તો વાહ વાહ ! પણ જો મુખમંત્રી ગાડીને વીલંબ હોય ને તેથી તેવણે સ્ટેશનપર ખોટી થવું પડે, તો ત્યાં તેવણે સલામત રહે નહીં. થોડા વારમાં નીશાલમાં તેવણની નાહાસ પકડાઈ આવશે, ને ત્યારે જો તેવણની ધડપકડની પેહેલી દોડ પોહોંચશે તે સ્ટેશનપરજ પોહોંચશે, વાસ્તે ગાડીના ચોકસ ટાઇમની તદલાસ રાખ્યા વગર સ્ટેશનપર જવું હેમકાત હતી.

આ ઉપરથી પોહોંચેલ યુટી ભીખાજી—જેવણની બુદ્ધી હાડમારીઓના અનુભવથી આ વખતે વધારે તીક્ષ્ણ થઇ રહી હતી તેવણ—અતે એક નવો રસ્તો સોદધી કાઢી શક્યા. તેવણે ખ્યાલ કીધો કે રસ્તા ઉપરની એકાદ દુકાણમાં જવું, ને કાંઈ ખરીદવાને મસે ટાઇમટેબલ ત્યાં હોય તો ગાડીનો ટાઇમ જોઇ લેવો. એમ કરતાં જો જણાય કે હમણાંજ ગાડી મલી શકશે તો દોડીને સ્ટેશનપર જવું, ને નહીં તો સ્ટેશનપર જવાને બદલે સ્ટેશનની આસપાસ અંધારામાં ભરાઇ રહેવું, ને પછીની ટ્રેનને ટાઇમેજ સ્ટેશનપર જવું.

એ ખ્યાલથી તેઓ એકાદ દુકાણ તરફ ચાલ્યા. તેઓ ચાલતા હતા તે બાબુએ તહરેવાર દુકાણોની એક હાર હતી કે જે માંહેથી પેહેલીમાં તેઓ ધુસ્યા.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

નવી હરકતો—નવી નાઉમેદી.

તે એક પારસી રમકડાં અને પરચુટણ સામાન વેચતો હતો તેની હતી. ત્યાં જઈ ભીખાજી ગભરાઇ ગયા કે શું વેચાતું માંગવું તે તો તેવણે મનમાં નક્કી કરી મેલવાને વીસરી ગયા હતા, ને તેથી તેવણે લગાર ગભરાઈને ઉતાવલમાં કહ્યું કે “મને—મને એક મને—એક સ્ટીલપેનનું કાચનું હોલડર જોઈએ.”

ભીખાજીને લાગ્યું કે તેવણે જેવા બુચાને એવીજ કાંઈ ચીજ માંગવી ધટે, ને તેથી એ ઠીક ભાણે આવ્યું.

પેલો દુકાણુવાલો બીખાજીબાની ગભરાયલી અકરાયલી અદા ઉપર અચરત તો થયો, પરંતુ પછીથી તેમના આગલ તહરેવાર હોલડરોનો એક બાકસ મુક્યો.

“તમે માણેકજી માસ્તરની સ્કુલમાં છેઓ કે?” બીખાજીબા હોલડર પસંદ કરવાનો દેખાવ કરવા એમથી તેમ બધાં હોલડરો ગમગાવતા હતા સારે દુકાણુદારે સેહેજ પુછ્યું.

પણ બીખાજીબા આ સવાલથી ચોંક્યા. “હું હં: હા, નહીં,” તેવણુ તોતરા બોલરા થયા, “તે સ્કુલમાં હું કાંઈ જતો નથી. પણ વાઈ તમે તાઇમટેબલ રાખોય?”

“હા,” તેણે કહ્યું, “મને ગાડીઓ મોંને છે. કોઇ મુંબઈથી આજકાલ આવવાનું છે કે કેમ? જોવોની, ખુદા તમોને સલામત રાખે તે એક ગાડી હવે ખરકીથી ઉપડેલી રાતના પોના નવ કલાકે અહીં આવશે, ને બીજી—”

“નહીંજી, મને મુંબઈથી આવતી ગાડીનું કામ નથી,” બીખાજીબાએ બીહતાં બીહતાં કહ્યું, “હું તો—હું તો અહીંથી મુંબઈ જતી ગાડીને વાસ્તે પુછ્યું.”

“હં:” તે દુકાણુદારે તેનાં “હં:” પર ઘણો ભાર મુકીને કહ્યું—જાણે કે તે બીખાજીબાની મતલબ સમજી ગયો હોય તેમ. “પણ શું માણેકજી માસ્તરને સાં ટાઈમટેબલ નથી?”

“નહીં, ટાઇમટેબલ તો છે,” બીખાજીબા ગભરાતમાં થાપ ખાઇ ગીયા, “પણ તે જીનું છે તેથી માણેકજી માસ્તરે ટાઈમ તમોને પુછવા મને મોકલ્યો.”

“માસ્તરે ટાઇમ પુછવા મોકલ્યો,” પેલાએ અનકાથી કહ્યું, “ને તું હમણાં તો કેહજે હું માણેકજી માસ્તરની સ્કુલમાં છેઈંજ નહીં?”

બીખાજીબાની છાતી બેસી ગઇ. તેવણુ આવા ઘોંટાલાની વકી ન રાખતા હતા. તેવણુના બીહીકણા સ્વભાવે તેવણુને વલી શસાવી દીધા.

“ચાલ નીકર, લુચ્છા ચોર,” તે દુકાણુદારે ગરબડાત કીધો, ને આપણા બીખાજીબાનું હારેહાર ધુળ્યું. “આવો કોઈ જીટો ને કંગારો દુકતો છે! હજી ભોંયમાંથી પુટેચ તેટલાં એવો છે, તો આગલ જતાં કેવોક નીકરવાનો?”

“નહીંજી, નહીંજી, માફ કરોજી,” બીખાજીયા જે બોલાયું તે બોલ્યા, અને નામોસીની શરમથી લાલ પીલા ને આતશીયા થતા ગીયા. “નહીંજી, ત્રેન નથી જેઘતીજી, માફ કરજોજી,”—ને તેવણુ ત્યાંથી નીચી ધુસે ચાલી જવા કરતા હતા.

“વારૂં ચાલ સમર કર,” બીખાજીયાની એ લાચારીનો હાલ જેઘ પેલા દુકાણુદારને દયા આવી તેથી તેણે ઠંડો પડી કહ્યું. “સમર કર, ને મને વિશ્વાસમાં ખરેખરૂં કહે.”

“તેનાં એ બોલવામાં એટલી બધી તો સાદાઈ ને સમ્મ્યાઈ લાગી, કે બીખાજીયાએ તેણે જે કહ્યું તે સઘળું માન્યું, ને તેને જવાબમાં સઘળું કહ્યું. “માસ્તર મારાપર ધણોજ જુલમ કરેય,” તેવણે કહ્યું, “તેથી હું મારા બાવાને ઘેર જતો રહેવા માંગુચ.”

“ત્યારે એમ પેહેલેથી કહેની,” પેલા પારસીએ હસીને કહ્યું. “વારૂં ચાલ ત્યારે, હમણાં ચરધા કલાકમાં એક ગાડી છે. તું ધીરે ધીરે જશે તોખી તે ગાડી તુંને મલશે. જા પેહેલો થા, ને જોરે, એમ કરતાં તું સપડાઈ જાય તો સાથે મારૂં નામ લઈ મને ના ફ્ર-સાવતો, કેમકે એ ઇસ્કોલની મને સારી ધરાકી છે, અને તેથી માસ્તર પોરયાઓને અહીં આવતા બંધ કરશે તો મારૂં ટકુ ચાલતું દુતી પડશે.”

“તે વીશે તમારે શીકર નહીં કરવી, મેહુરબાન,” બીખાજીયાએ કહ્યું. “તમારી આએ મારા સાયની સલુકાઈ તમોને શોભા ભરેલી છે.”

અને હવે વલી એકવાર ઉમંગથી ઉભાતી છાતી સાથે બીખાજીયા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યા—બલકે દોડ્યા. ઝાડો, ઘેરો, મોહલ્લા ને રસ્તાઓ વટાવતા તેઓ છોક સ્ટેશનની લગોલગ પોહોંચ્યા—એટલે સુધી કે ત્યાં શનટીંગ કરતાં એનજીનની ચીસો ને ગાડીના ખખ-ઝાતો વગેરે બી તેવણુના કાને આવવા લાગ્યું.

ઓ ખુશાલી ! ખુશાલી !! ખુશાલી !!!

હવે બીખાજીયા ખેવડી ઉલટથી દોડ્યા, પણ દોડતાં દોડતાં—અરે કમનસીબ ! કોઈ ત્રણ દુકતાઓ હાથમાં હાથ ભેરવી ચાલતા હતા તેમનાસે અથડી પડ્યા !

તેઓ કોણુ હતા ? કોઈજ નહીં પણ માકુ એન, પેસુ બેંસ ને ખસરૂ ખીશકોલી !

વહી આ બેઠો બી ક્યાં થયો ? જ્યાં એક દુકાંણમાંની ભભુક-દાર રેશણીએ તે રસ્તાપરનાં અધારાને હટાડી રસ્તો તેજસ્વી કરી દીધો હતો ત્યાંજ !

ભીખાળખા આ નહીં ધારેલા સંજોગથી—નહીં વકી રાખેલા કમબખ્ત કમનસીબ મેલાપથી નીરાશ—નાસીપાસ—નાઉમેદ બની ગયા.

“અરે, એ તો અદી છે !” પેસુ ભેંસને ભીખાળખાનો આંચકો લાગ્યો હતો તેમાંથી સાવધ થતાં તેણે ભીખાળખાનો હાથ પકડી કહ્યું.

“કેમ બચ્યા, અત્યારે સ્ટેશન તરફ ઉતાવળમાં કાંઠાં વટેય ?” ખશર ખીશકોલીએ ખરી વાતનો જરાખી વેહેમ લાવ્યા વના તો-બી દમમાંજ પુછ્યું.

“હું,” ભીખાળખાએ બની એટલી હીંમત ગતવી કહ્યું.
“પણ બચ્યાજીએ તમે કહેશો કે તમે અહીં કાંઠાં ઉતરી પરયાના ?”

“અમે ?” માકુ એને કહ્યું, “અમે તો માસ્તરને વાસ્તે ગધ કાલનું ગેઝેટ સ્ટેશન પર લેવા ગીયાતા. માસ્તરે તો મને એકલાને જવા કહ્યું, પણ મેં સાથે આએ ખેંડને બી માંગી લીધા.”

“ત્યારે હવે સેવક બી કેહે કે સેવક અહીં શું કરવા આયા તે ?” ભીખાળખાએ જખરી હીંમત કરી સમયસુચકતા વાપરી.
“સેવકને બી માસ્તરેજ મોકલ્યો. માસ્તરે તમો લોકપર કેહવાડયુંય જે તેવણુને ગેઝેટ જોઇતું નથી. તમે લોક ટાઇમ્સ લેતા આવજો.”

“ત્યારે પેહેલેથીજ એમ ભોંસતી ?” અને તે ત્રણે પોરયા-ઓ હસી પડ્યા. “ચાલો ત્યારે પાછા સ્ટેશન તરફ” —અને હવે તે ચારે જણા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યા.

પણ એ પોરયાઓ સાથની રકજીકમાં લગભગ પાંચ સાત મીનીટ વહી ગઈ હતી, ને તેથી સુબંધની ટ્રેનનો ટાઈમ થયો હતો. એકાએક એજ વખતે “ટોંગ ! ટોંગ ! ટોંગ !” કરતો સ્ટેશન ઉપર ઘંટ વાગ્યો, ને ભીખાળખાને સરપે દંખ માર્યો હોય તેમ તેવણુ ચોંક્યા. બીજીજ પહે અધારાં વચ્ચે સ્ટીમનો એક સફેદ રેલો આસમાનપર મોકલતાં એનજીનના ધમધમાત વચ્ચે ટ્રેન સ્ટેશનમાં દાખલ થઇ તે ભીખાળખાને દુરથી દેખાયું.

પેલા પોરયાઓ તો તાહેલાં કરતાં ધીમે ધીમે ચાલતા હતા. ભીખાળખાએ ફકરમંદ થઇ તેઓ ભણી જોયું. એમ ને એમ ચાલતાં તો દસ મીનીટ જોઇએ, ને તેટલાં તો ટ્રેન ઉપડી બી જાય ?

“હં: પેસુ, આપરે બધા દોરીએ તો કેમ?” બીખાજીઆએ અંતે હીંમત પકડી દરખાસ્ત કરી. “મજેની કસરત થશે.”

“છટ, હમણાં શું દોરે,” પેસુએ તુચ્છકારથી કહ્યું, “અમારે તો નથી દોરવું. તારે જોઈએ તો તું કાંય ની દોરતો?”—અને તે ત્રણે પાછા પોતાની વાતમાં પડ્યા.

બીખાજીઆને તો એજ જોઈતું હતું કેની? તેઓ બીજી વાર પુછવા યોગ્યા નહીં. બીજી પક્ષે તો તેઓ વીજલીના વેગે તે ત્રણે પોરયાઓની હસાહસ વચ્ચે દોડ્યા.

દોડવા સામે તેઓએ જોયું નહીં. ગાંડા હાંના ને આંધરાં ઉઠ્ઠની પેઠે દોડતાં તેઓએ કોણુને ટપકાવી દીધાં, કોણુકોણુને કચડી નાખ્યાં, ને કોણુકોણુસે અડડી પડ્યા તે જોવા કે જાણવા તેઓ યોગ્યા નહીં. તેઓ દોડ્યા. બસ તેઓ દોડ્યા. આંખ વીચીને દોડ્યા.

અંતે સ્ટેશનની પગડી આવી! શુગર તે સાહેબના, હજી ગાડી સ્ટેશનપર હતી, ને એનજીનનો બાફ એક શુંગલાયલો થોંધાટ ચલાવતો હતો. તે ઉપરાંત ગાડીનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડવાનો ને ધપાધપ અંધ થવાનો અવાજ બી આવતો હતો.

બીખાજીઆ દોડતા આવ્યા તેવા સાં યોગ્યા નહીં. તેઓ એક કુદકે ટીકીટ આશીસ તરફ ધર્યા. સારાં નસીબે સાં બીડ હતી નહીં. ફક્ત એક જુદી પારસણ (જે બેંસ જેવી જારી હતી તે) ટીકીટ આશીસની આખી બારી રોકી ઉભેલી હતી, ને મોટે સાહદે કાંઈ ખુરદો ગણી લેતી હતી.

તે કોઈ વીધવા હતી. દીલમાં કારી સારી હતી, નીદારવેરનું માંથુંબાનું હતું, ને લોખંડની જારી ફ્રેમનો આંખમાં ચસમો હતો.

તે નખખોદ ગઈ કાંઈ આંખે ગાડીમાં જવાની નહીં હતી, તે તો પુનાથી ઉપર આગલ જવાની હતી, ને તે ગાડીને તો વાર હતો, તેથી ઘણાં ઠંડે કલેજે ખુરદો ગણતી હતી.

“મમાઈ, મોટાંમાય, દોસાં, જરા ખરી જાઓ તો,” બીખાજીઆ તેના પાસ ગયા તેવા તેને નરમ આંચકો મારી કુતરાંની પેઠે હાંફતાં હાંફતાં બોલ્યા.

“ઓ તું મરેરે, મુવો વાઉ!” તે દોસાંનો મીઝજ જતો રહ્યો; “મુવો જાણે એક વટાવા જવાનો છે! મરી ગીઓ કોઈ

આવો બી અસાંસતે જીવનો પોરચો છે ! મુવાએ વરી હું છેક તેર આના વેર ખુરદો ગણી મેલીને આવી ને મને ભુલાવી નાંખી !” --ને આફતોની આફત ! તે હડીલી દોસીએ તો બીખાજીયાની આટલી દોડદોડપર જરાબી ધ્યાન આપ્યા કે ત્યાંથી ખસ્યા વગર પાછો ખુરદો પેહેલેથી ગણુવો સર કીધો !

“દેખ્યાની મરં સીકલેર માસ્તર,” તેણે કહ્યું, “આએ ઉંદર એક દોરયાંકી ભુલ આવેયાય. જેવ મરં તુમ અમારે કુ ગણુવા લાગ્યા. આએ એક, બે, તીણુ, ચાર, એક આના હોવીઆ...”

બીખાજીયાને તો એવો ગુસ્સો આવ્યો કે તે દોસીને ઉંચકીને દેવાલસે અફારી મેલે !

“કોઈ આનેકા હય ?” એજ વખતે બાહેરના પ્લાટફારમ પરથી ગાર્ડે પોકાર માર્યો.

“અમ આતા હય, મીં ગાર્ડ, આઈ એમ કર્મીંગ,” બીખાજીયાએ ગભરાતથી રજેરગ ધુજતાં કહ્યું, અને પછી પેલી દોસીના ગુસ્સાની દરકાર કીધા વના તેની બગલમાંથી માથું મારીને તીકીટવાલાને કહ્યું, “મુંબધ; ફર્સ્ટ સીંગલ; જલદી જલદી, પ્લીઝ.”

“મરેરે મુવો દેવ !” પેલી દોસી વલી ચસમો ઉંચો કરી બીખાજીયા પર દોલા કાઢતી વચ્ચે પુરાધ. “મુવાને લીધે મારે એક ધખ્ખુ નીચે ગખરી ગીયો !”

“પુના તુ બેંબે, સીંગલ,” તીકીટ કલાઈં તે માંનીતી પ્યારી તીકીટ આપતાં કહ્યું, જે પછી બીખાજીયાએ જે વીસ રૂપ્યાની નોટ આપી હતી, તેનો બાકીનો હીસાબ તેમને પાછો આપ્યો.

પણ અરે કમનસીબ ! એજ વખતે “ટોંગ ! ટોંગ !” કરીને ગાડી ઉપડાવનારા ઘંટના બે જોરાવર થોકા પડ્યા, ગાર્ડે “શુ-રૂરૂ !” કરી સીપતી વગાડી, ને એનજીને “જીજી ?” કરી ચીંચવાઈને સાદ આપ્યો, કે ગાડી પાણીના ધીમા રેલા માફક ચાલવા માંડી !

બીખાજીયા એક કુદકે કુદીને બાહેર પ્લાટફારમપર દોડવા ગયા, પણ તે દરવાજા આગલ ઉભેલા બેહેરેમ સીપાઈએ “અબે કીદર જાતે હો જી !” કરી પાંખરં પકડી તેમને અટકાવ્યા, અને બારણું બંધ કરી લીધું.

ગાડી પકડવાની આટલી બધી વેદનાઓ કીધા ને ખમ્યા છતાં અંતે ગાડી ઉપડી ગઇ, ને તેને કટેરાઓ આગલ ઉભા રહેતાં કટેરા વચ્ચે ચંપાઇને ચપટાં થયલાં નાક સાથે ઉપડી ગયલી જેવી એ આપણા ભાગેલાં નસીબના ભીખાળખાને માટે ફેટલું સેતમકારક હતું તે અમો સમજાવ્યે તે કરતાં વાંચનારેજ વીચારી લેવાનું છે. પેલા દુકતાઓનું નાખોદ વલે તે તેઓ નહીં મલતે તો ગાડી જરૂર મલતે—અને તેથીબી વધારે, પેલી રાંડ કોઇ દોસી નડતી મરે તે જો નહીં નડતે તો બી ગાડી ખચીત મલતે ! તે દોસી કે જેનો ખુરદો, ભીખાળખાએ ઘણા ગુસ્સા વચ્ચે જોયું કે, હજી ગણવાનો પુરો થઈ રહ્યોજ ન હતો !

અંતે ગાડી ઉપડી ગઈ, ને તે સઘલી પસાર થઇ ગઇ ત્યાંવેર આંખોમાં આંસુ સાથે ભીખાળખાએ તે જોઈ. તેવામાંજ પેલા ત્રણ પોરયાઓ—પેસુ બેંસ, માકુ ચેન ને ખસર ખીસકોલી જે પછવાડે ધીમેધીમે ચાલતા હતા તેઓ સ્ટેશનપર અદી (!) નાં કેહેવા મુજબ ગેઝટ બદલીને ટાઇમ્સ લેવા આવી પોંહચ્યા, ને ભીખાળખા સાથે એકઠા થયા.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ભીખાળખાની ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ.

“કેમ, આગલથી દોડી આવીને શું લુમકો ખાધો?” પેસુ બેંસે ગરીબ બચારા ભીખાળખાની આંસુઓથી ભીંજવાયલી આંખો જોયાવના આવતાંને વાર કહ્યું.

“ધુર ને ધુમાસો,” ભીખાળખાએ ધુખરાયલા સાહદે કહ્યું, કેમકે શકત એકાદ એ પલને ખાતર ગાડી પકડવાનું તેઓ ખોલી બેઠા હતા તેના ખ્યાલથી પેદા થતી ખફગી અને નાઉમેદી તેઓ હવે છુપાવી શકતા ન હતા.

પણ ભીખાળખાનાં સારાં નસીબે એ તેઓના ધુખરાયલા સાહાદ કે રસાયલી અદાએ તે ત્રણ છોકરાઓ—પેસુ બેંસ માકુ ચેન ને ખસર ખીસકોલી—માંના એકનું બી ધ્યાન ખેંચ્યું કે રોક્યું નહીં, ને તેથી તેઓ સઘલા ખરા બનાવોથી બીલકુલ બે-ખબર સ્ટેશનપર આશીસમાં ગયા. વાંચનાર યાદ કરશે કે તેઓ

ત્રણને તો માસ્તરે પોતા વાસ્તે સ્ટેશનપર “ ગેઝેટ ” લેવા મોકલ્યા હતા, પણ તેઓનો ભીખાળ્યા સાથે અચાનક મેલાપ થતાં જ્યારે તેવણ તે તરફ શું કામ જતા હતા તે તેઓએ જાણવા માંગ્યું, ત્યારે ભીખાળ્યાને બીજું કંઈ નહીં સૂઝવાથી એમ અડાવી દીધું હતું કે ‘ માસ્તરે કેહેવરાવ્યુંય જે મને ગેઝેટ નહીં જોઈએ ’ ને ટાઈમ્સ લાવજો. ’ ભીખાળ્યાએ પ્રથમ તેઓનો સ્ટેશન તરફ જવાનો સખબ જાણવા માંગ્યો હતો, અને જ્યારે તે સખબ જાણ્યો હતો ત્યારે પોતાનાં તે તરફ આવવાનાં કારણમાં એમ પાટમાં ગોડવી દેવાની તેમને સમયસુચકતા સુઝી હતી. ગરીબ બચારા ! તે વખતે તો જાણતા હતા કે તેમને એમ હાથતાલી આપી તેઓ ત્રેનમાં ઉપડી જશે, પછી ગેઝેટને બદલે પોરયાઓ ટાઈમ્સ લઈ જશે તોખી કોઈ કશું કરી શકશે નહીં. એ તેઓના ખ્યાલમાં તેઓએ થાપ ખાધી, કેમકે ત્રેન તો ચુકી ગયા, ને તેથી આ ત્રણ નાધલા દેવાની બાંહેધરી હાલ તેઓને પાછું માસ્તરના બસમાં જઈ પડવાનું હતું !

તેઓ ત્યારે જણા સ્ટેશનની આશીસમાં ગયા, ને ત્યાં ગેઝેટ પાછું આપી ‘ ટાઈમ્સ ’ લીધું. તે વખતે ભીખાળ્યાએ ઘણું બી ચાહ્યું કે એ ‘ આંદાની સુક ’ થતી અટકાવે, પણ હવે બોલ્યું અબોલ્યું કરી હમણાંજ વાત વધારવા તેવણની હીમત ચાલી નહીં, ને તેથી જે અને તે ખરી એમ સઘસો આધાર ખુદાને સોંપી તેઓ ચુપ રહ્યા.

તે પેપરોની બદલી ઘણી ચુકી, ને હવે તે ત્યારે પાછા રકુલ તરફ ચાલ્યા. ભીખાળ્યાને ચાલતાં લપેરા આવતા હતા, પણ બીજો ઉપાય—બીજું આહ્વાન નહીં હાથ આવવાથી તેઓને બી તે ત્રણની હરોલમાં પાછું ફરવાના ચાલ્યું નહીં. તેઓ જ્યારે સ્ટેશનમાંથી પાછા જવા નિકળ્યા ત્યારે બુકીંગ આફીસ આગલથી પસાર થતાં ભીખાળ્યાએ ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતી વચ્ચે જોયું કે રાંડ પેલી દબરી દોસીનો ખુરદો હજી ગણાઈ રહ્યોજ ન હતો ! ભીખાળ્યાએ તે ટીકીટ આપનારા બુકીંગ ક્લારકની ધીરજપર મનમાં આફરીન કીધી, કેમકે આ કાતરયાંની ધસેલી દોસીને હજી તે પટાવીને સમજાવતો હતો. દોસી હવે રકજી કરતી હતી કે તેણે આપેલો એક ધખ્યુ ખોટો હતો, વાસ્તે તે તેણે બદલી આપવો ! દુન્યામાં એ દોસીની કીસમનાં પાકવીને પક્ષેઠ કરનારાં આસામી-ઓ બી કેટલાં હશે !

“ક્રમ અદી, સ્તેશન તરફ જતી વખતે વરી એમ દોરવાનો શું તુંને પવન થઈ આવ્યો?” માકુ એને રસ્તે જતાં વાત કાઢી.

“નહીં, હું મકુજે જરા કસરત થશે,” ભીખાળખાએ અસલ આપેલા સખખને વલગી રેહતાં કહ્યું.

“અરે કસરત કોણના બાપની લેવા જાય?” ખસર ખીસ-કાલીએ રફડીને કહ્યું. “આપરે કાંઈ એમ દોરીને વગર ફાકટનાં હારકાં પાસરાં દોદરાં કરચે નહીં. હા, જો કાંઈ પાવલા અરધાની સરત લેવાય તો હું દોરું.”

ભીખાળખાની આંખો આ સાંભલતાંજ ખુશીથી પાછી ચમકી નીકળી.

“એમ છે? તેઓએ આશા નવી રવેશે તેમનાં જીગરમાં તાજ કરતાં કહ્યું, “ત્યારે ચાલો આપરે અરધા અરધાની સરત બકીએ. છે કમુલ?”

“પણ તારા પાસ અરધો બરથોય કાંહાંજે?” ખેસુ બેંસે વાંધો ઉઠાવ્યો.

“હું, એમ તે શું તારાં મનમાં તું ચાહે પીએય?” ભીખાળખાએ આ ઈનસલ્ટથી ગુસ્સે થઈ કહ્યું, ને સૌની ખાતરી કરવા ગજવામાંથી એક અરધો ખેંચી કાઢી બતાવ્યો.

આ રૂપાં નાણાંએ કરી સર્વનાં આંગમાં ગરમી આવી, ને સૌ દોડવા તૈયાર થયા.

“હવે સરત એમ,” ભીખાળખાએ જ્યાં ત્યાંથી આ પોરયાઓને ખેરવવાનાં પાટયાં ગોઠવ્યાં, “સરત એમ, કે હું ‘વન-દુ-ને થી!’ કરીને બોલું કે આપરે ચારે જણા દોરવા માંડ્યે, ને જો પેહેલે સ્કુલપર જમને ઉભો રહે તે એક અરધો રૂપીઓ જીતે.”

આ વાત બધાને ગમી, ને તેથી ચોક્કસ પગલાં માંપી તેઓ એક હારમાં એકેકને પકડી ઉભા રહ્યા, ને અકેક (જમતો) પગ આગલ કાઢ્યો. ભીખાળખા ખી આ ચીલખુલી રમતમાં ઉમંગથી સામેલ થયા, ને પછી ગોઠવાઈ રહીને મોટે સાહસે તેઓએ “વન-દુ એન્ડ થી!” કરી પોકાર માર્યો, કે કમાનમાંથી છુટેલા તીરની પેઠે તે ત્રણ દેહકાંણી પોરયાઓએ આંખ વીંચીને દોરવા માંડ્યું!

ભીખાળખા ખી પ્રથમ તો થોડુંએક વેર તેમના સાથ દોરયા, પણ પછીથી ધીમા પડી ગયા, ને રફતેરફતે તેમની નજર ચુકાવી બાજુ થઈ ગયા.

ત્યારબાદ પોતે એક ખુણામાં અંધારામાં સંતાઇ રહી તેઓએ તે ત્રણ દુકતાઓને દીલમાં આવ્યું હોય તેમ દોડતા જોયા. બીજી આગલથી પસાર થતાં તે ત્રણેના દોડતા આકાર તેમને નજરે પડતા, ને વધી તે બીજી આગલથી દુર થતા કે તેઓ દેખાતા અંધ પડતા.

એ રીતે જ્યાંવેર તેઓનાં દુરને દુર વધ્યાં જતાં પગલાંના અવાજ સાથે તેમના આકારો વટીક દેખાતા અંધ થયા, ત્યારે વધી ફતેહની કાંઠક ખુશાલી સમેત બીખાણ્યા સ્ટેશન તરફ ઉતાવસે ગયા.

મુરદાં બેહેસ્ત જાઓ કે દોઝખ તેની તેમને દરકાર ન હતી. તેઓએ મંગલેલી સરતમાં તે ત્રણ દુકતાઓમાંથી કોણ જીત્યું તે જાણવાની તેઓને જરા બી કાલજી ન હતી. તેઓની મક્કસદ તો માત્ર એ રીતે તેમને ખેરવવાનીજ હતી, ને તેમાં તેઓ નહીં ધારેલી રવેસે ધ્રાવવાને ફતેહમંદ ને ભાગ્યશાલી નીવડ્યા તો હવે પોતાનું શું કરવું તે ઉપરજ તેઓએ ધ્યાન લગાડ્યું.

તેઓએ સ્ટેશનપર જઈ ટાઇમટેબલનું મોટું પાટીયું બાંકપર ચઢીને વાંચ્યું, ને તેઓને શેશન થયું કે બીજી બી એક ગાડી આજેજ રાત્રે મુંબઈ જનાર હતી, પણ તેને હજી ૧૫ કલાકનો વીલંબ હતો !

હવે એ દોઢ કલાક ગુન્નરવો કેમ ને ક્યાં ? જો સ્ટેશનપર ગુન્નરે તો નક્કી પકડાઈ આવે, કેમકે તે પોરયાઓ સ્કુલમાં પોંહોંચતાંજ ગેઝેટ ને ટાઈમ્સને લગતા ગોંટાલાથી તેમજ બીજાં અનેક સંબંધોથી તેમનું પાપ પકડાઈ આવવાનું, ને તેથી તેમની ધરપકડની જો પેહેલી દોડ થાય તે સ્ટેશનપરજ પોંહોંચે ! બીજા હાથપર જો સ્ટેશનની આસપાસ રસ્તામાં ભટકીને એ વખત કાઢે, તો તેમાં બી પકડાઈ આવવાનો જોખમ હતો. દુકાંણોમાંની શેશણી, રસ્તા ઉપરનાં ફાંણસો કે એવી દોઢ બી રવેસે દેખઈ આવીને સપડાઈ જવાયા વના રહેવાએજ નહીં. વધી જો સ્ટેશનથી કેઠે દુર નીકલી જાય તો તેમની પાસે ઘડીઆલ ન હતું—વખત માલમ નહીં પડે ને એ બીજી ટ્રેન બી કદાચ ઉપડી જાય. એ રીતે બીજી ટ્રેન બી જો છટકી ગઈ તો ખાનાખરાખીનાજ પારાવાર કેની ?

તેઓ વીચારમાં ને વીચારમાં આખો પ્લેટફારમ આલ્યા. તેઓને કોઈએ જોયા નહીં. ટ્રેનને વીલંબ હતો એટલે પ્લેટફારમની આગળપર ફરી બી ધમાલ હતી નહીં.

પ્લેટશરમ આખો પુરો થતાં મેદાનમાં ઉતરવાનો ઢલાવ આગ્યો કે જેની હેઠાં મોંહેલાં ધાસ ને કાદવનાં પાંણીમાં દેડકાઓ ને કસારીઓ કાંનને થાકવીને કંટાલો ખવાડનાર એકનો એક અવાજ કરતા હતા. તે ઢલાવ આગલ આવી ભીખાજીઆએ જોયું કે બાજુમાં અંધારામાં કાંઈ માલનાં ખાલી ગાડાં પડેલાં હતાં. આ જેવી જોઈએ તેવી તક હતી. ભીખાજીઆએ ખ્યાલ કીધો કે એ ગાડાં હમણાં ને હમણાં જોડવાનાં તો હોયજ નહીં, વાસ્તે તેમાં જો જઈને ભરાઈ મેસાય તો ટ્રેન આવવાનો ટાઇમ બી બરાબર ખબર પડે, ને તેને પકડવાને આવનારા તેના શત્રુઓ તેને કદી બી પકડી કાઢી શકે નહીં.

આ વીચાર તેઓએ ઘણો મુખારક માંન્યો, ને ભરાવાની એવી સલામતીભરી જગ્યા શોધી કાઢવા ખાતર તેઓએ પોતાનાં તાલેનો તેમજ ખુદનો ઉપકાર માંન્યો. તે પછી તેઓ સંભાલથી પ્લેટશરમ ઉતરી હેઠે મેદાનમાં ગયા, ને પાટાઓના નીકલેલા શંટાઓમાના એક ઉપર પાંચ સાત ગાડાં પડેલાં હતાં તે માહેલાં એકપર મુશકેલાઈએ ચઢીને તેમાં તેઓ જઈ ભરાયા !

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ધેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).

તે કોલસાનાં ગાડાં હતાં. તેમાંથી કોલસો કાઢી લીધેલો હોવાથી જોકે હમણાં તો તે ખાલી હતાં, તોબી કોલસાની મેસથી ને કાદવ કચરાથી તે લપટાયલાં હતાં. એમ છતાં બચારા ભીખાજીઆએ તે બી ગનીમત માંન્યું. કપડાં ખરડાયાં ને હાથ પગ ને સઘળું આંગ કાદવ કોલસાથી લપટાયું તો બરબાદનમ, પણ ટ્રેન આવે તેટલાં હયાં જો ગુપચુપ મરી રહેવાય તો બી બસ !

તેઓ નીરાંત કરી બેઠા. સ્કુલમાંથી નાહસ્યા પછીથી તેઓ કેટલી જુદી જુદી પ્રકારની તનની તેમજ મનની રંજમાંથી પસાર થયા હતા તે વાંચનાર વીગતે યાદ કરવા તજ્જી લેશે, તો તેવણ કેવા થાકીને સુસ્ત થઈ ગયલા હોવા જોઈએ તેનો તેને સેહેલ ખ્યાલ થશે. એવા થાકીને લોટપોઠ થયલા તેવણ તે ગાડાંમાં પલાંથો ભારીને બેસી ગયા—બલકે અરધા સુતેલા લેટી પડ્યા તેમાં અચસ્તી કશી નથી.

પણ તેઓને નીરાંત કશી ન હતી. હયાં એકાંતમાં બી તેઓ ઘોંઘાતથી કાંઈ અલગ ન હતા. માથાં ઉપર તારના તારો “ધું ધું” અવાજનો એક ઘોંઘાટ મચાવતા જતા હતા, ને હેઠે ઘાસમાં અમોએ ઉપર કંઈું તેમ દેડકાઓ વગર થાકવેનું એક ‘કટ-કટ’ ચલાવતા હતા, એટલે બચારા ભીખાળ્યાનાં ભેજાનું જાણે જરા વારમાં દહી થઈ ગયું !

પણ એ બધું તે ગંધીલાં ગાડાંઓએ બક્ષેલી બેમુલી સલાં-મતીની નીરાંત આગલ બીલકુલ બેહસાળ હતું, અને ભીખાળ્યા એટલીજ દુવા ચાહતા હતા કે તેન આવે તેટલાં એટલી નીરાંત તેઓને વાસ્તે સચવાઈ રહે.

પણ નહીં. ભીખાળ્યાનાં કુટેલાં કરમમાં એવી નીરાંત સર-નેલીજ ન હતી. તેઓ અરધો કલાક એ રવેસે “ખુદા—ખુદા” કરતા પડ્યા હશે, તેટલાં સીગનલ બાકસમાં તારના ઘંટના બે જના થોકા થયા, અને ડોઈએ-ધણું કરીને સ્ટેશન માસ્તરે—પ્લાટ ફાર-મપર નીકલી ખુમ મારી, “ચલા, માધ્યા સીતારામ, કાંતું, તે વર જાએચી ગારીલા તો સા વાગન જોડન ડેઆલા પાએજે, તે માહીત આહે કાય ?”

“હોય સાહેબ હોય,” કરીને ડોઈએ સાહાદ આપ્યો, ને પછી પ્લાટફારમનો જે ઢલાવ ભીખાળ્યા ઉતરી આવ્યા હતા સાંથીજ ભીખાળ્યા હતા તેજ બાજુએ બે ત્રણ આસામીઓનાં ઉંઘાડાં પગલાં આવવાનો સણસારો થયો.

“તોજ કે નાય ?” આવી પુગતાં તેઓમાંથી એકે તેના સાથીઓને સવાલ કીધો.

“હોઈ,” બીજાએ જવાબ દીધો ; “માધ્યા તુંહમી માંગે રાહા. ચલા સીતારામ. હેલામાલી હોઈસા !” ને ભીખાળ્યાએ ધુ-જતી છાતી વચ્ચે જેયું કે તેઓ જે ગાડાંમાં હતા તે ગાડાંએ તો તેને લટકતી સાંકલોના ખણખણાત વચ્ચે ચાલવા માંડ્યું !

નખખોદ ! આ શું વલી નવી મોહકાંણુ ? મુંબઈ તરફથી ધસારાખંધ ગાડી આવી લાગશે. તેને જે એ ગાડાં જેડી દીએ, ને ભીખાળ્યા અંદર રહી જાય તો મુંબઈ જવાને બદલે સાંખુ મુંબઈથી જસ્તી દુર જવાનું થાય !

અને વલી તેઓ પ્રગટ બી કેમ પડે ? તેઓ તે પોરટોને ગાડાંમાં કેમ આવી ભરાયા તેના બચાવમાં કહેબી તે શું ? સઘલી

જીવસતોસત ગભરાતની પક્ષે હતી, ને ભીખાજીઆ પોતાના જીવને હજારો કદુવા માંગતા તે ગાડાંમાં ધુજવા પડ્યા.

એટલામાં તો તે સીદા રાતની સાંતી વચ્ચે દુરથી ઝપાટામાં આવતી એક ટ્રેનનો ધમધમાત કાને આવવા લાગ્યો, ને વહી જરા વારમાં તેણે એક સીપતી આપી તેનો બી ઉડે સાહાદ આગ્યો. હવે ત્યારે એક પલ બી ખોલવાની ન હતી. જે વખત જતો હતો તેમાં ત્રેન આવી પુગી તો ભીખાજીઆની પુરી કમખખતી, કેમકે તે ત્રેનમાં જે તેઓ પુનાની ઉપર ઘસડાઈ ગયા તો માસ્તર અદીને બી સગવડથી ખખર કરે, ને સંઘા એકઠા થઈને એવી રીતે કાવત્રું કરે કે તેવણુ ઘેર જવા પામેજ નહીં !

એટલા વાસ્તે જેમ તેમ હીંમત કરી તેવણુ તે ગાડાંમાં ચુકણુપર ઉભા થયા, ને બાહરે દોકાવી બીહીધેલા દધાયલા સાહાદે અટકલે બોલ્યા, “ માંધ્યા ઓ માંધ્યા ! ” પણ બીજી પલે તેવણુનું હીચકારાપણું પાછું તેવણુપર ગાલેબ આવતાં તેવણુ ડપ દધને પાછા બીહીતા ધુજતા ગાડામાં ફસડાઈ પડ્યા.

બીજા હાથપર સંજોગ એવો થયો કે ભીખાજીઆવાલાં ગાડાંને જે હડસેલી આપતો હતો તે માંધ્યોજ હતો ! તેણે ગાડાંમાંથી તેનું નામ પોકારાતું સાંભલી ચમકીને ઉચે બેચું, ને ભીખાજીઆનો કાદવ કચરા ને મેસથી લપટાયલો ચેહેરો જેમ અધારામાં તે તેવણુને ભુત સમજ્યો. વહી તેના એ હેમક ખ્યાલને ભીખાજીઆ ફક્ત નામ પોકારી પાછા ગાડાંમાં તુટી પડ્યા તેથી વધારે ઉતેજન મળ્યું, કેમકે નેને લાગ્યું કે ભુતમામા તેનાસે ચાલા કરતા હતા, ને નામ પોકારી અલોપ થતા હતા !

આથી તે આપડો ધાસ્તીથી બોખરો તોતરો થઈ ગયો “સી—સી—સીતારામ, ઈકે એયા બા લ—લ—લવકર એયા. મ—મમા—લાતરી ખવીસને પોકારલા. અમી ગુપચુપ તે ચાલવતે હોતે તેનચે મદી ‘ માંધીયા-માંધીયા ’ કરી પોકારન અમચી ઠેકડી કીલી. ને મંગ અલોપ જલે.”

“ કાય ગોસ્ટી સાંગતોરા રે તુમી ? ” સીતારામ કે જે માંધ્યાનો આ ગભરાત જેમ કાનુ સાથે પોત પોતાનાં કામ તુરત વેલા પડતાં મુકી ભીખાજીઆનાં ગાડાં આગલ આવ્યો હતો તેણે માંધ્યાનાં હીચકારાંપણાંપર ગુસ્સો બતાવ્યો.

“આછ સયત, મી ખરી સાંગતોશ,” માધ્યાએ બચાવ કીધો. “અસે કાલે હોતેશ કે તેનચા તોંદા પરચંત મી પાયાલા નહીં શકતે. માલા તરી લઘ ડર લાગતોશ. અમાલા એ નોકરી નહી પાયજે, અમી ધરી જતોશ.”

“અરે પણ પાહાયલા તો પાહીજે કે આંતમદી કોણુ આહે.” હવે કાનુએ હીંમત ચલાવી ; “ખસ, મી બગતો”—અને કાનુ સાંકલપર થઈને ગાડાંમાં ચઢ્યો, ને અધારાંમાં થયોસીને ભીખાજીઆ મીનનું પુતલું હોય તેમ તેવણુને જોયીમાંથી પકડી બાહર ખેંચી કાઢ્યા, તથા બીજાઓની મદદથી હેઠે ભોંયપર ઉતાર્યા.

ગરીબ બચારા ભીખાજીઆ ! તેવણુની તો ધાસ્તીથી છાતીજ ખેસી ગઈ. શું બોલવું તે તેવણુને સુઝ્યું નહીં. તેવણુની જગ્યાંજ ઉપડી નહીં !

હવે માધ્યાને બી હીંમત આવી, ને તે ત્રણે ભીખાજીઆ આગલ વાંકા વઢ્યા.

“તુમ્હી કોણુ આહેરે !” સીતારામે પુછ્યું.

“અરે કોણુ આહે કાય ?” કાનુએ ગુસ્સો કીધો, “લોદ્ધર હાય, લુચ્ચે આહે આંણુખી કાય ? લોદ્ધર તરી આણી લુચ્ચા તરી નાએ હસ્તીલ તર ઇકરે ગાડી મદી નીજયલા કસા એલ ?”

“ઘેઉન ચલા માસ્તર જવલ,” સીતારામે દરખાસ્ત કરી. “પોલીસાંત પાઠવુન દેશીલ કી જલા. તો આતાં ગારી એશીલ.”

“નાહી નાહી સંચુર કરાવા,” હવે માધ્યો કે જેની તમામ શીકર દુર થઈ ગઈ હતી તેણે ભીખાજીઆની પક્ષ ખેંચી. “કોણી ચાંગલા મનુખ્ય દીસતો. ઇકરે બધા, તો કોણી પારસી આહે.”

“પારસી બારસી આમ્હી કોઈ સમજતેસ નાહી,” કાનુએ જીદ લીધી. “ત્યાલા ઇકરે એઉન નીજયલા કાંહી જરર નાહી હોતી. તુમી પકર સીતારામ ત્યાલા, જાઉં નકો દેહાં. ચલ માધ્યા એયા. તો ગાડી આલી.”

સીતારામે ભીખાજીઆને એક જમાદારની સઘલી અદા ને ટપ-છપથી બાળુમાંથી પકડી બાળુ ઉભા કીધા, ને માધ્યો ને કાનુ ને આવી પુગેલી ગાડીને મજકુર ગાડાં જેડી આપવામાં રોકાયા.

તે કામને બહુ વીલંબ થયો નહીં. જેઓના હાથમાં જે જાતનું કામ રાતદીન રમી રહેલું હોય છે તેમને તે કામ આટોપી લેતાં કાંઈ વીલંબ થતો નથી, કે જ્યારે બીજાં ત્રાહીત માણસોને તે કામ વધારે મુશ્કેલ ને વખત લેનારું બેશક લાગે. એટલા વાસ્તે થોડાં વખતમાં તે ગાડાં લઇને માલ ગાડી ઉપડી ગઇ, ને પછી કાતુ ને માધ્યો પાછા ભીખાજીયા તરફ આવ્યા, કે જ્યારે ત્રણ કુંડાલું કરી ઉભા રહ્યા, ને ભીખાજીયાને એક કેદી તરીકે વચમાં ઉભા કીધા.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ. (ચાલુ)

“ બાપુ તુમ્હી લોક આમ્હાલા સમજતેસ નાહી તર મી કાય સાંગાવ ? ” ભીખાજીયા તે ત્રણ પોરટરો આગલ હવે કગલી પડ્યા. “ અમચા માસ્તર લઈ ખરાબ હાય, તેનચે સાતી અમી તેનચી ઇરકોલમદીસી ભાગુન જાયાલા આવે, પરંતુ ગાડીલા અવકાશ હાય ને તેવરે વખત મામ્મ માસ્તર ઇકે એકિન માલા પરત ઘેકિન જા-એલ તેનચે સાતી અમી ઇકે એકિન જસલા. પણ બગા, જે તુમ્હી લોક ગાડી એસીલ તેવડા વખત અમાલા કુનીકડે ભરાયલા જગા દાખવસીલ તો મી તુમ્હાલા એક રૂપાયા દેસીલ.”

એ એક રૂપ્યાની વાતથી તે ત્રણે પોરટરો લલચાઇ ગયા, અને તે કુટ્યાંતી લાલચથી હવે તે ત્રણેને ભીખાજીયા “ લઇ ચાંગલા મનુશ ” દેખાવા લાગ્યા. તેઓએ તુરત પોતા વચ્ચે કાંઇક મત કીધું, ને પછી રૂપ્યો માંગી કાતુ ને સીતારામ ચાલતા થયા, કે જ્યારે ભીખાજીયાને માધ્યાએ પોતાના ખાસ ચાર્જ ને આશરા હેઠલ લીધા.

“ શેઠ એયા તુમી અમચી સંગાત,” માધ્યાએ કહયું. “તુમી લઈ ચાંગલે મનુષ્ય આહે. તુમચા માસ્તરચા બાપ એસીલ તર તેમી તુમાલા નહીં પાયાલા શકેલ અસે મી તુલા બંધ કરતોશ, ને માગારી ગારી જવાં એસીલ તરજ મી તુલા બાહેર કાઢીલ. હાએ ચાંગલા ? ”

“લઈ ચાંગલા;” ભીખાજીયાએ માંથે આવેલાં સંકટનું એ નવું વાદલ એટલું આસાંતીથી વીખેરાઇ ગયું તેથી તેમજ આ નવી ગોઠવણથી રાજ રાજ થઈને કહયું.

તે પછી માધ્યો ભીખાજીબાને પાછો પ્લાટફારમ પરથી સ્ટેશન પર લઇ ગયો. ત્યાંથી એક નાઇલા રૂમમાં લઇ જઇ એક ભાગી તુટી કબૂત ઉઠાડી. “ ઇંડે બગાડ,” માધ્યાએ ભીખાજીબાને કાંને લાગી કહ્યું. “ એ અમચી કબાટ હાએ. તે મદી અમી લોક કચરા કારાયએ જાર, આની બતી પુસાયચા કાપડ, આની ગ્લાસતેલચી બતીઓ ટેવટેશ. લઈ ચાંગલા હાએ, તુમી જ આંતમદી. ઇંડે કો-ણીતરી તુમાલા પાહાયચા નાહી.”

ટુકમાં આ કબૂત સ્ટેશનો પર હોય છે તેવી ફક્ત કેરોસીન તેલના ડબ્બા ને સાવરણીઓ તેમજ તેલના ઢબ્બા નુછવાનાં મેલાં ચીકરો લટકાવાની અખંડ (ફાંડીયાં વગરની) એક મોટી કબૂત હતી. તેમાંથી જે વાસ આવતો હતો તેમાં કેરોસીન તેલનો વાસ સરદારી ભોગવતો હતો—બાકી કાદવ કચરાનો વાસ બી જોડેલો જો-ઈએ એટલો હતો—નહીં એમ નહીં.

પણ વહી એબી ગતીમત ! ભીખાજીબાએ જોયું કે ઘેર જવાની સલામતી આગલ એબી કુચ્છ હસાયમાં ન હતું. કોલસાએ કાલા થયા તો કેરોસીન તેલે લપટાવામાં બગાડ વધ્યો શું જે તેની વાત ? એબી ભીંગા ને એબી ભીંગા !

ભીખાજીબા વગર આનાકાંનીએ કબૂતમાં ભરાયા, ને માધ્યાએ તેવણ સગવડથી ઉભા રહી શકે વાસ્તે શણસો ને સાવરણીઓ એક બાજુ કરી તેમને જગ્યા કરી આપી. તે પછી માધ્યાએ કબૂત બંધ કરી, ને બાહરથી તાલુ માર્યું.

ભીખાજીબા ભરાયા ને માધ્યો હજી તો કબૂત આગલથી ખીસ્યો નહીં તેટલાં બાહરથી કમબખ્ત માંણેકજી માસ્તરનો અવાજ આવ્યો. તેના અવાજની અદા સઘલી ઘણી ગુસ્સાભેર હતી. તે ધસારાબંધ આવેલો જણાતો હતો. “ સ્ટેશન માસ્તર કીદર હાએ ? ” તેણે આવતાંને વાર પોતાના સરેસ્તાના રોખથી પોકાર મારી ત્યાં ઉભેલા પરદેસી સીપાઈને પુછ્યું, “ અમ સ્ટેશન માસ્તરકુ જલદી મંગતા, બોલા લેઆ.”

“ કોણુ હાએ ? ” તેજ વખતે ભીખાજીબાને લવે સ્ટેશન માસ્તરનો સાહાદ આવ્યો.

“ હોલો, ગુડ ઇવર્નીંગ મીં સ્ટેશન માસ્તર,” અને હયાં માસ્તરે ઈંગ્રેજીમાં ‘ટાક’ ચલાવી, “તમે મને પીછાંણુતા તો હોશો. હું

હયાંની બોરડીંગ સ્કુલનો હેડ માસ્તર ને માલેક છડ. મારે ત્યાંથી એક બેઅદમ દુકતો અહીં આજે સાંહજનો નાહસી આવેલો છે.”

“અચ્ચીત ?” માસ્તરે અચરતીમાં પુછ્યું.

“હા,” માંણેકજી માસ્તરે કહ્યું. “તે હજી અહીં આટલાંમાંજ ફેરું હોવો જોઈએ, ને મારે તેને પકડવોજ જોઈશે. તમે જોયોતો તેવા એકાદ પોરયાને ? મેં યુધીંગ આશીસમાં પુછ્યું ત્યાં તો તે લોક મને ચોક્કસ રીતે કાંધ કહી શકતા નથી.”

“મેં બી નથી જોયો,” સ્ટેશન માસ્તરે કહ્યું, “પણ કદાચ કોઇ પોરટરોનાં દીકામાં આવ્યો હોય. ઉભા રહો હું પુછું.—“કોણ આહેરે ? માધ્યા છઠે એ તુમી ” અને સ્ટેશન માસ્તરની એ રીતે માધ્યા સાથની વાત કરવાની રીતથી હવે બીખાજીબાની તદન ખાત્રી થઇ કે સ્ટેશન માસ્તર બી કોઇ પારસીજ હતો; “તો શેઠ સાંગતોશ કે તેનચી સ્કુલમદીસી એક છોકરા પલુન ગેલેલા હાએ, તેલા ઈઠે તુમી પાહેલા હોતા ? ”

હવે માધ્યો શું જવાબ દેશે તે માટે બીખાજીબા કબજામાં અધારાં વચ્ચે ચીંતાતુર થવા લાગ્યા.

“કસે છોકરા હોતા તો ?” માધ્યાએ સ્ટેશન માસ્તરના સવાલના જવાબમાં પાછો સવાલ કીધો.

“પાતલ અને ઉચા હોતે,” માંણેકજી માસ્તરે ઇધાંણી આપી. “કાલા દગલા અને પાટલુન પેહેરલેલે હાએ, ને અસી ગોલ પાધરી માંથા વરતી ડેવલેલી હાએ. ધાકતી ધાકતી મુછ હાએ.”

“હાં, તરતો તેલા મી પાહેલા,” માધ્યાએ કહ્યું.

“ક્યાં ?” માંણેકજી માસ્તરે ઉલટમંદ થઇ પુછ્યું.

“એક આધા ગંટાબર,” માધ્યાએ કહ્યું.

બીખાજીબા રજેરગ ધુન્યા. તેઓએ જોયું કે ચંડાલ માધ્યો રૂપીઓ આંપી જઇ હવે બેવફા થતો હતો, ને તેવણનો ધાંણ કાઢતો હતો !

“અથાં તરી કુઠે હાય તે ?” માસ્તરે પોતાના ઉલટમંદ સવાલો જનરી રાખ્યા.

“અથાં ?” માધ્યાએ પાકી આવે તેમ કહ્યું, “સચુર, શેઠ મી વીચાર કરતો.”

“ચાલરે, માહીતી હસીલ તો સાંગ; તે શેઠલા લવકર બાં-
ઉન દે,” રશન માસ્તરે હવે દમથી માધ્યાને કહ્યું, ને પછી માં-
ણેકજી માસ્તરને ઈંગ્રેજીમાં કહ્યું, “માફ કરજો સાહેબ, જરા મને
જતું છે, મને મારાં કામપર ધ્યાન આપવું જોઈએ,” ને તેનાં ત્યાંથી
ચાલી જવાના બીખાજીયાને પગલાં સંબલાયાં.

“ચાલરે તુમાલા માહીતી હસીલ તો સાંગ લવકર,” માણેકજી
માસ્તરે હવે માધ્યાને જુદો દમ ભરાવ્યો, “નહીંતર તુમચી નોક-
રીચી અમી ફરયાદ કરેન તુમાલા કા ન ટકાવશીલ.”

“હાં, પણ તે લઘ ચાંગલે ધા. ! શેઠ હોતે,” માધ્યાએ હ-
જી હજી કીધી; “તેની અમાલા પાવલી દીલી”—ને માધ્યો હસ્યો.

“ચાલ જે આયાં મી આંઠ આને દેતેશ,” ને માણેકજી મા-
સ્તરની પાકીટ ખખડી, એટલે બીખાજીયાએ જોયું કે માધ્યો એક
ખીજો અરધો કમાયો.

“હાં તુમી પછસા દેસીલ તર તુમચા કામ કરાલા મી નાહી
કરેન દેસીલ ?” માધ્યાએ હવે ધીમો સાહાદ કરીને કહ્યું ; ને બી-
ખાજીયાની ખાત્રી થઇ કે આ પછસાનો ગોલામ હવે તેઓને આ
ખીજા મલેલા અરધા રૂપ્યા સાફ જરૂર સપડાવી દેવાનો. એ ખ્યા-
લની હેખતથી તે અચારા દોસાજી તે કબજામાં ખરેખર એટલા બધા
ધુજ્યા કે આખી કબજા નેવણુ સાથે ધુજવા લાગી, ને અંદરનાં
ખતીનાં ફાંણુસો ખણુખણાત ફરવા લાગ્યાં ઉપરાંત એ ત્રણ સાવર-
ણીઓ જ્યાં એલવેલી હતી ત્યાંથી તેવણુના પગ પાસે તુટી પડી !

પણુ બીખાજીયાનાં સારાં નસીબે કબજામાંની એ ધામધુમ
માસ્તર ઉંદરોથી થતી સમજ્યો, (કેમકે તેઓ કબજાવાલા ચોરડાનાં
ખારણાંની પાસેજ ઉભા રહી વાત કરતા હતા) અને તેથી તેનું
ધ્યાન તે ઉપર ઝાઝું રોકાયું કે ખેંચાયું નહીં.

“તર મી તુમાલા સાંગતોશ,” માધ્યાએ કહ્યું, “પરંતુ તુમી
તેલા માહીતી નકો કરાવા કે મી સાંગીતલા,” માધ્યાએ માગી લીધું.

“નાહી નાહી, તુમી એવરે દરતેસ કસાલા ?” માસ્તરે
માધ્યાને હીંમત આપી.

બીખાજીયાએ જોયું કે હવે થઇ ચુક્યું. કોલસાએ, કાદવે,
કચરાએ ને રહ્યાં સહ્યાં કેરોસીન તેલે લપટાવાથી તેવણુનો અવ-
તાર તાપ્તતાના વાધ જેવો બરાબર થયો હતો, ને તે નામોસી સાથે.

માસ્તરને વશ થવાનાં દુઃખથી તેવણની છાતી ફાટી ગઇ. સ્ટેશન પર સેંહેંકડો લોક તેઓને જોવા મલશે, ને તેઓની આવી ખુબ્બે ભરે તેવણની ફજેતીના વાવટા ઉડશે એ શું જેવું તેવું દુઃખ ? ભી-ખાજીઆ એ ખ્યાલોથી એટલા અકલાયા કે જઈને કબટનાં બારણાં સાંથે અફલાધ ગયા, પણ સારાં નસીબે બારણાંને તાલું હતું એટલે નહીં બાહર નીકલી પડ્યા, કે નહીં વલી કબટ ઉઘી વલી ગઈ !

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ધેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ. (ચાલુ)

“ તર મી તુમાલા સાંગતોશ,” માધ્યાએ દાહાપણની ગંભીર-તાથી કહ્યું. “ ને પોરા અમચી જવલ આલે, ને અમાલા સાંગીતલે કે ‘ ઈંકે કુનીકરે માલા સાંતુન દેઆ.’ મી તેલા સાંગીતલા કે તસે કાય હોયાયા નાહીં, કસાલા જે તુમચા માસ્તર એસીલ તો તુમાલા જરૂર પાઉન ગેસીલ. તેનચે સાતી તુમી ઇઠેસી ધોરાચી ગારી ગેઉન એકદમ આગોદર ખરકીયા થેશના વર જ. તે કાંઇ લામ નાહીં, આની ગારીલા અવકાશ હાએ તે તીઠેસી તુમી ખરાખર તુમચે ગરી જયાલા શકીલ. તે આઇકુન તે પોરા ખરકીલા પલ્લા.”

“ તર મી ખી ખરકી જતેશ,” માસ્તરે ઉલટમંદ ઠેડાવથી કહ્યું. “ ગાડીલા કેવરા ટાઈમ હાએ ? ”

“ હાજુન રેલ ગારીલા એક કલાકચે ઉસીર હાએ,” પક્કા માધ્યાએ કહ્યું, “ તેનચી આગોદર તુમી બગીમદી ખરકીલા પોંહોંચુન જાએલ તો પોરા તીઠે હાથ એલ.”

“ ઓલરાઇટ ઓલરાઇટ,” માધ્યાની આ સલ્હાહ એકદમ મં-જુર ને પસંદ કરતાં માસ્તરે કહ્યું. “ અમકુ ખરકી સ્ટેશન જાનેકુ બગી ચઈએ,” તેને ઉતાવલે બાહર જઈ સ્ટેશનની સીડીપરથી ગાડીવાલાઓને પોકારી કહ્યું. “ કોણુસા ધોડા જલદી જાએગા ? ઇદર મુંબધ જાનેકી ગાડી આ પોંહોંચે ઇસકી આયુ જો અમકુ લે જાએગા, ઉસકુ અમ દો રૂપ્યા દેગા.”

“ સાબ અમ લે ચલેગા,” “ માસ્તર સાબ અમારા ટકુ બોટ અછા ચલનેવાલા,” “ સાબ ઇદર આઈએ,” વગેરે પંદર ગાડીવા-

લાના જુદા જુદા સાહાદોનો ને ગાડીઓ સ્ટેશન લગોલગ દોડી આવવાનો એક પલ ઘોંઘાટ થઈ રહ્યો.

“ ચલાવ કાદર અમ તુમારી ખમી લેગા, એકદમ જાને દો, ” —અને ભીખાજીયાના બેસુમાર હરખ ને સંતોશ વચ્ચે તે ગાડી ધસારાખંધ ત્યાંથી ઉપડી ગઈ !

થોડા વારમાં માધ્યો ભીખાજીયાની કબ્બટ આગલ આવ્યો, ને ધીમેથી કબ્બટપર હાથ મારી આસ્તેથી બોલ્યો, “ શેઠ આંતમદી ખરા હાય કે નહી ? તો માસ્તર ગેલા, હાં : ગેલા ” —અને તે માસ્તરને હાથતાલી આપી એમ વટાવી દેવાની પોતાની કાબેલ્યતપર ધુમ હસતો ત્યાંથી ચાલી ગયો.

તે કબ્બાટના વાસ એકાંતવાસ ને વલી અંધારાં વચ્ચે ખીજે અરધો કલાક ગખડી ગયો, અને સ્ટેશન ઉપર ઉતારોની ગીરદી થવા લાગી, ને પ્લાટફોર્મ ઉપર ધમાલ જરી થઈ તે સઘળું ભીખાજીયા બાહરનાં લોકોનાં પગલાંના તેમજ વાતચીતના સાહાદપરથી પાંખી જઈ શકતા હતા. જરાક વારમાં ‘ ટાંગ-ટાંગ-ટાંગ-ટાંગ ! ’ કરીને ઘંટો થોકાયો—તે માનીતો ઘંટો કે જે ભીખાજીયાની માનીતી ત્રેન પાંચ મીનીટમાં આવી પુગવાની આવકારદાયક ખબર આપતો હતો !

તે પાંચ મીનીટ વહી ગઈ, ને ઘોંઘાટ ને ધમધમાટ સાથે ત્રેન સ્ટેશનમાં દાખલ થઈ તે ભીખાજીયાએ જાણ્યું, કેમકે તેણે ઉપજાવેલા ધુન્નરામાં તેવણની કબ્બટનું ખરખરયું ખી એક બે પલ ધુન્નવા પડ્યું, અને તેની અંદરના ભીખાજીયાના દોસ્તો—સાવરણી ખુતારા ને ભાગાતુટા લાંપો—એકાદ બે પલ ‘ ડેન્સ ’ ની ગમત ભોગવવા પડ્યા હતા.

પણ માધ્યો ક્યાં મુવો ? ગાડી આવી લાગી, ફટાફટ ખારણાં ડુંધડયાં ને ટપાટપ પાછાં ખંધ થવા માંડ્યાં, ઉતારોએ બેસી ચુક્યા પણ કમખખત માધ્યો હવે મલે નહીં થઈ ગયો ! તે મુવો ક્યાં ? આ વલી શું નવી મોહકાંણ ! અચખ્યાં મરણો કાંઈ આ દુન્યાની અખયખી નથી, ને તેથી ભીખાજીયાએ ઘણા ગમરાતથી ધુન્નતાં ખ્યાલ કીધો કે શું માધ્યો મરી ગયો હશે ? મરી નહીં ગયો હોય તો તેને કોઈ સ્ટેશનના સતાવાલાઓએ કાંઈ કામે હડસેલી આપ્યો હોશે ? કામે નહીં ગયો હોય તો કામની ધમાલમાં તે સલાનાશ ગયો ભીખાજીયાને વીસરી ગયો હશે ?

ગમે તે હોય, પણ આટલું તો ખરું કે માધ્યો આવ્યો નહીં, ને ટ્રેનની ત્યાંથી ઉપડી જવાની ધરપકડ હવે સંભલાવા લાગી. ગરીબ બચારા બીખાજ્યા! તેવણનાં ઘણા ગભરાતમાં પટેલાં મગજથી તેમને દર બધે સેંકડે ગાડીની ગાડી ઉપડાવવાની સીપડી ને ઘંટના થોકાનો અવાજ સંભલાતો!

પણ અંતે માધ્યો પોતાનાં મુખારક કદમ લઈ આવ્યો ખરો! બીજી પક્ષે બાહરનાં તાલાંમાં આસ્તેથી કુંચી ફરી, ને માધ્યાએ બારણું ઉઘાડ્યું.

“ટેશન માસ્તર ઇટેજ હોતે, તેનચે સાતી મી એચાલા નાહી શકત હોતે,” બીખાજ્યાને કાંતે લાગીને વજાદાર માધ્યાએ ખુલાસો કરીધો; “ચલા ચલા લવકર ગાડી અતાં જતોશ.”—અને તે કચ્છ-ટવાલા રમની સામેજ એક ફસ્ટ ક્લાસ હતો તેના એક ખાલી કંપાર્ટમેન્ટમાં બીખાજ્યાને ઉંચકીને ચઢાવી આપવાને માધ્યાને વાર લાગ્યો નહીં. “બગા,” માધ્યાએ વલી સલ્લાહ આપી, “તીઠે ખરકા વરતી તુમચા માતતર હાચે, તેનચે સાતી તુમી ને બાંકરાચી ખાલી ભરન જવા, આઈકલા ? નહી તર તે તુમાલા પાકનસી જેઉન જશીલ; આની જેઆ, તુમચી ગાડીલા મી આવી દેતેશ.”—અરે ભલા! માધ્યાએ બીખાજ્યાવાલી ગાડીને કલ બી દીધી, અને ત્યાંથી જતો રહ્યો.

બીખાજ્યા તે ગાડીની નરમ ગાદી ઉપર નીરાંત કરી બેઠા, પણ તેટલાં તેવણને માધ્યાની સલ્લાહ યાદ આવી. માધ્યાએ કહ્યું કે ‘ખરકીનું સ્ટેશન આવે ત્યારે તે બેઠકના બાંકની તક્ષે ભરાઈ જજે, કે માસ્તર જોય નહીં’ તેજ સલ્લાહપર ત્રેન ઉપડે તેટલાં અહીં બી-આ સ્ટેશનપર બી અમલ કરવામાં તેઓએ ડાહ્યપણ માન્યું, કે એ સ્ટેશનપર બી તેઓને કોઈ જોવા કે ઓલખવા પામેજ નહીં.

એ ઠાવથી બીખાજ્યા કરવકરે તે કમપાર્ટમેન્ટની બેઠકના એક બાંકની નીચે ભરાયા, ને પછી બેઠકની નીચે જે શોભાયમાન કાલર લટકતી હતી તે એક પરદા તરીકે જેમ અને એમ તાંણીને હેઠે ખેંચી.

પણ હજી તો બીખાજ્યા એમ ભરાઈ રહ્યા નહીં, તેટલાં તે કમપાર્ટમેન્ટની બાહરથી કોઈનો અવાજ આવ્યો—“ઈધર આવ, પોરટર, મીં ગાડ, ઓ ગાડીકા આવી લાવ,—દરવાજા ખોલો.”

આ સાહસ કોઈ દમામવાલા રોખવાલા આસામીનો હતો, ને તોખી ભીખાજીઆ અવાજ પીછાંણી શક્યા કે તે કોઈ પારસીનો હતો, ને સાહસ જરાજરા ઓલખાંણુમાં ખી આવતો હતો.

“ ઈંદ્રે એયા શેઠ સાખ,” તુરત માધ્યો દોડી ચાલીને વચ્ચે પુરાયો, ને ભીખાજીઆવાલી ગાડી આગલથી તેઓને ખેરવવાને તેણે શુકતી કરી. “ તે દુસરી ગારી આંત લઇ જગા હાએ.”

“ નહીં પાવજે તે,” તે પારસીએ દમામથી કહ્યું. “ ઇકરેઆ દાર ઉંધર.”

માધ્યાને હવે એ હુકમ બનવા વના ચાલ્યું નહીં, એટલે તેણે કાંઈક આનાકાની સાથે તે ખારણું ઉંધાડી આપ્યું, ને તે પારસીઓ (એ જાણુ હતા) ગાડીમાં ચઢ્યા. તેઓ સાથ કાંઈ જુજ સામાન હતો.

“ હું હંમેશા સુસાફરીમાં વચલી ગાડી પસંદ કરુંછ,” ગાડીમાં આવવા પછી પેલા દમામવાલાએ પોતાના સોખાને કાંઈક હસીને કહ્યું. “ અકસ્માતની વખતે વચલી ગાડીમાં સલામતી જરૂરી રહેથી જોઈએ.”

હયાં તેઓ બેઠ હસ્યા, ને ભીખાજીઆ જે બાંક તલે ભરાયા હતા તેજ સાઈડે બેઠ સામે સામે બેઠા એટલે એક તો જાણુ ભીખાજીઆની પીઠપરજ બેઠો !

બીચારા ભીખાજીઆને આ મોટી મોહકાંણુ નહીં. આ બે કમખખતોનાં આવવાથી તેવણને બાંક નીચે સંકોચાઈને ભરાઈ રહેલું પડ્યું એટલુંજ નહીં, પણ તે બાજુએ બાંકનો એક પગ આવેલો હતો એટલે તેવણ બીચારા વધતી અગવડમાં આવી ગયા હતા. તેવણ તો ત્રેન ઉપરે એટલે બાહર આવવાના હતા, વાસ્તે જેમ તેમ તુરત પેલા મીનીટ બે મીનીટને વાસ્તે અંદર ભરાઇ ગયા હતા, તેવામાં આ પારસીઓનાં ગાડીમાં આવી લાગવાથી નહીં તેવણથી હવે બાહર આવ્યું, કે નહીં લગાર હીલીહાલીને અંદર સમું થવાયું !

“ પણ પછી, પેલાની વાત કરતાં સ્ટેશન આવવાથી તમે રહી ગયા, મંચી ?” પેલા રોખવાલાને—જેનું નામ મંચી માલમ પડ્યું તેને—તેના સોખતીએ હવે ગાડી ઉપડવા પછી સવાલ કીધો.

શું સંજોગ થાય છે ! બાળે વખત બની આવતા સંજોગો અચરતી ભરેલા હોય છે તેવો એક અચરતી ભરેલો સંજોગ આ વખતે થયો. આ બંને પારસીઓની નીચલી વાતચીતપરથી વાંચનાર જોશે કે તેઓ બંને ભીખાળ્યાના ઓલખીતા હતા એટલુંજ નહીં—જીવજનન ને માનીતા દોસ્તો હતા એટલુંજ નહીં, પણ વલી હમણાં તેઓ વાત બી એજ કમનસીબ દોસાના સંબંધમાં કરતા હતા !

તેઓ બંને મોટાં માણસ હતાં—બંને શેઠ્યા હતા. તેઓ પોતાની કલજમાં અને લોકોમાં તોચ્છાદ્યથી ઓલખાતા હતા તેજ નામે જો અમો તેમને અમારાં વાંચનારાંઓસે ઓલખાવ્યે, તો એકતું નામ પેસી કમરકાકરી ને બીજાનું નામ મંચી કરાકરી કરીને હતું.

એ મંચી કરાકરીને ભીખાળ્યાના અવતારમાં અદીએ અપમાં કીધું હતું તે વાંચનારને રોશણ છે. ભીખાળ્યાના કોઈ એક દોસ્તનો આશીસમાં મલવા આવતાં રકાસ કરવાની વાત અદીએ ભીખાળ્યાને કહી હતી, તે દોસ્ત કોઈજ નહીં પણ આ મંચી કરાકરી હતો, ને તેને તે વારે થયલાં અપમાંનીજ હમણાં તે પેસુ કમરકાકરી આગલ વાત કરતો હતો !

“અરે તેની વાત હું યાદ કરું ને મને બેશુમાર ગુસ્સો ઉપજે,” મંચી કરાકરીએ પેસી કમરકાકરીના સવાલના જવાબમાં કહ્યું. “હું તો એ ભીખાળ્યાને મારી ભોલાઈમાં સરેસ્તા પ્રમાણે કરાંચીથી આયા પછી ચોથે દહારે આશીસમાં મલવા ગીયો, પણ તાંહાં જઈને જેઉં તો તે દોસાએ તો ધરડેધડપણ લાલ વાવટો મુકેલો ! અરેખર ધરડી ઘોડી ને લાલ લગામ તેમ બધો એક પંદર વરસના પોરયાને જાજતો દ્રેસ કરેલો ! આશીસ તો આશીસને વગે ! કલારકો ગમે તેમ ફરેહરે ને તાહેલાં ચલાવે, ને દોસો પોતે પાનાં દાવ રમવા બેઠેલો !”

“એ શું કેહેય ?” પેસી કમરકાકરીએ ઘણીજ અચરતીમાં કહ્યું.

“અરે હારે યાર પણ એટલુંજ નથી, આગલ સાંભલતો ખરો,” મંચીએ કહ્યું. “બચારો તો હાથથી ગીએલો. પછી તો મને બેસારીને તહરેવાર ઘેલાંગાંડાં તાહેલાં ચલાવ્યાં, જે પછી એકાએક કંઈ દીલમાં વાર્ આવી હોય તેમ મને પકડાવી ને કાંઈ માર્ મોતું રંગવાની અચકચારી કરવા આયો.”

“ પણ તમે પછી કશું જ કીધું નહીં ? ” પેસીએ પુછ્યું.

“ તાંહાં હું શું કરી શકું ? ” મંચીએ કહ્યું. “ પછવાડેથી તો તેણે મને કરેલાં અપમાનો વાસ્તે તેને મેં કોર્ટમાં ખી ધસડવા માંગ્યો, પણ કલબમાં તેમજ બાહર ફરતાં ફરતાંએ મારી ખાત્રી કીધી કે ખીચારો છેલ્લા થોડા દીવસ થયા તદન મગજથી એમગજ થઈ ગીયોચ.”

“ તોઆ ! ” પેસીએ ખરાં દીલની દયાથી કહ્યું. “ કેવો અસીલ અસરાદ્ લાયકીવાલો આદમી, ને ખીચારાને એકાએક એ શું થયું હશે ? ”

ભીખાળખાએ ગુસ્સાથી ઉકલતી ને દુઃખથી શટશટ થતી છાતી વચ્ચે ઉપલી વાતચીત સાંભલી એમ વાંચનારને કેહેવાની જરૂર નથી. અદીની દેવાંની ચાલથી તેઓ ત્રાહે ત્રાહે કરવા લાગ્યા, કેમકે જો કદીને હવે ઘરે ગયા પછી તેવણુ પાછા અસલી ભીખાળખા થવા ખી પાંમે, તો તેવણુની હોરમતના જે દુરચેદુરચા ઉડી ગયા હતા તે બેહોરમતી વચ્ચે પોતાની બોહોલી પીછાંણવાલાંએ આગલ તેવણુ ખડા કેમ થઇ શકશે એ તેવણુનો અસહ્ય અફસોસ થઈ પડ્યો.

તે પછી પેસી ને મંચી વચ્ચે ખીજી વાત વાંચનારને વગર અગતની ચાલી, જ્યારબાદ જરા વારમાં ત્રેનની ઝડપ ધીમી થઇ— ને ખડકીનું સ્ટેશન આવ્યું.

ભીખાળખાએ ખ્યાલ કીધો કે હવે જો કાંઇ ખી નવું જીનું થાય તો અહીંજ થવું જોઇએ, કેમકે અહીં માસ્તર આવેલો હતો.

થોડા વારમાં આખી ગાડીનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડવા લાગ્યાં, ને દરેક ગાડી આગલ કાંઈ ને કાંઈ વાતચીત અથવા પરપુછનો સાહાદ આવ્યો. અતે તે સાહાદ આગલ ને આગલ આવતો ગયો, ને હવે ભીખાળખાની ખાત્રી થઈ કે માસ્તરને સ્ટેશનપર તેવણુ નહીં મળ્યા, તેથી હવે તે દરેકે દરેક ગાડી તપાસવા નીકલ્યો હતો !

જરા વારમાં ભીખાળખાની ધુજરી વચ્ચે માસ્તરે પોતે આવીને તેઓવાલા કંપાર્ટમેન્ટનું બારણું ઉઘાડ્યું ને અંદર માથું ખોસ્ત્યું.

એ રીતે તેણે દોકાવી દોકાવીને બે ચાર મીનીટ જોયું, એટલે પેલા પેસી કમરકાઢીનું પાકી આવ્યું. “ શેઠ,” તેણે કહ્યું, “ આવવું હોય તો અંદર આવો, ને નહીં તો બારણું બંધ કરીને બાહર ઉભા રહો.

“ નહીં, હું ગાડીમાં મુસાફરી કરવા માંગતો નથી,” માસ્તરે કહ્યું, “ પણ હું પુછવા માંગું છું કે પંદરથી ૧૭ વરસની ઉંમરના એકાદ ચપ્પરાક જેવા પારસી પોરયાને તમે જોયોય અથવા સાંત્યોય ? ”

માસ્તરનાં આ અપમાન ભરેલાં બોલવાથી મંચી કરાકરીનું હવે ઉભાઇ આવ્યું. “ ને અમે પુછવા માંગીએ છીએ,” તેણે બી-દમમાંજ કહ્યું, “ કે પંદરથી સતર વરસની ઉંમરના એકાદ ચપ્પરાક જેવા પારસી પોરયાને અમે શું ધકેલા ખાવા સાંતીએ ? ચાલે ચાલો શેઠ્યા, એમ અગવર ના કરો ; આવતું હોય તો અંદર આવીને બેસો, નહીં તો આરણું બંધ કરો ને રસ્તો કાપો.”

“ એ કાંઈ મારા સવાલનો જવાબ નથી,” હવે માસ્તરે નેણ ફેરવ્યાં. “ તમે દેખઈતી રીતે મારા સવાલનો પાધરો જવાબ ઉડાવો છો એટલે મને મજબુત વેહેમ જાયેય, ને હું આએ ગાડી ચીપી ચીપીને તપાસવા માંગું છું.”

ભીખાળ્યાએ પોતાની કમનસીબ જગામાં ગભરાતનું એક લખર છખર ગયરીયું ખાધું, ને છેક ગાડીનાં પાટીયાંની કઠણેકઠણ સંકોચાઇને ભરાઇ ગયા.

“ ગાર્ડ,” હવે મંચી કરાકરીએ તપી આવી તતરાવીને અંગ્રેજીમાં ખુમ પાડી, “ આ કોઈ થેલો આદમી જણાય છે. એ કેહેય કે અમે એનો કોઇ ખોલવાઇ ગયલો પોરયો સાંત્યોય, પણ એની મોહકાંતમાં એ અમેને આપદા કરે તે અમે ખમશું નહીં.”

“ ગાર્ડ,” માસ્તરે હવે ખુમ પાડી, “ હું કેહુંય કે આએ બે જણાઓએ ગાડીની બેઠકની તરે એક પોરયાને સાંત્યોય, ને હું તેને જોવશ ને ફર જોવશ.”

“ ગ્રહસ્થો,” ગાર્ડે અંદર બેઠેલાઓને પટાવીને કહ્યું, “ પંચાત મટાડો, ને એવણને ખાત્રી કરવા દેઓ. લાવો એ બેઠકની નીચે હું પોતે બે કોઈ છોકરો હોય તો જોઇ આઉં.”

પેલા પારસીએ આ ઉપરથી (તેઓ ધારતા હતા તેમ તે દેવાના) માસ્તરની મુરખાઈપર હસતાં ગાર્ડને અંદર આવવા જગ્યા કરી. માસ્તર બાહરે ઉભો રહયો, ને ગાર્ડ પોતાનું ફાણુસ હાથમાં લઇ તે બેઠકોની તલે જોવા ગાડીમાં દાખલ થયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ઘેર પોંદોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ.)

ગાર્ડ જ્યારે ઉરકેરાયલા માણેકજી માસ્તરને અને ગાડીમાંના પેસી કરાકરી તથા મંચી કમરકાકરીને તાઢામીઢા પાડી ગાડીમાં ધુસ્યો, ત્યારે બેઠક નીચે છુપાયલા ખુદા બીખાજીખાનો ગભરાત સૈથી દુઃખદાયક તોખી સૈથી રમુજી હતો.

ગાર્ડે માણેકજી માસ્તરના હાથમાંની દાંગ માંગી લીધી, ને એક હાથમાં તે દાંગ ને બીજા હાથમાં પોતાનું ડ્રાંજુસ લઈને તે ગાડીમાં આવ્યો, એટલે બીખાજીખાએ રંગેરંગ ધુજતાં ખાત્રીથી માંન્યું કે તેવણની સઘલી બેસુમાર જેહેમત ને રંજ અંતે પાણીમાં ગમ્મ, અને બેહોરમતી નામોસી ને નાસીપાસી વચ્ચે હવે તેઓ પાછા પકડાઈ આવવાના !

‘અરે, અરે !’ તેઓએ ગંભીર દુઃખથી તે એક પલમાં વીજલીના વેગે ખ્યાલ કર્યો, ‘તે જુરા માસ્તરના બસથી બચવા મેં આટલી હાડમારી ભોગવી—કોલસાએ ખરડાયો ને કેરોસીન તેલે લપટાયો; વાસ મારતાં ગારાં ને ગંધ મારતી કબૂતમાં ભરાયો વગેરે વગેરે અનેક તહરાંની વેદના ખમી, ને પરીણામ તો એ થયું કે અંતે જે ઘડી જાય છે તેમાં તે ઘાતકી માસ્તરને હાથ પાછો સપડાઈ જવાનો !’

પણ નહીં; કેહેવતમાં છે કે જે સાહેબ રાખવા માંગે છે તો હજાર તરેહથી રાખે છે, ને તેમજ આપણા પુર્ણ ભાગ્યશાલી બીખાજીખાના બાબમાં બી હવે બન્યું. તેવણનાં સુભાગ્યે ગાર્ડને એટલી શુદ્ધ આવી નહીં કે બેઠકની ઝાલર ઉંચકીને તે બેઠકની તલે જોવું. તેણે ફક્ત ભયાભય બેઠકની તલે લાકડીઓ ભોકી કાઢી, જેમ કરતાં ગરીબરા બીખાજીખાનાં પાંસરાં વીંધાઈને અંદર આંધરાં પડ્યાં, પણ તે સઘલું તેવણે ઉંચે દમે દાંત પીસીને ખમ્યું, કેમકે જરાબી કાંસણ કે “ઉંઃ આંઃ” થઈ જતાં સપડાઈ જવાનો જીવ સટોસટ જોખમ ને ભય હતો !

ગાર્ડ તો ભયાભય હજી લાકડી ભોક્યોજ નતે, પણ હવે પેસી કમરકાકરી ગાર્ડ સાથે છોરાઈ પડ્યો. “હીઅર મીં ગાર્ડ,” તેણે યુસ્સાથી કહ્યું, “એ બેઠક નીચે મેં મારાં પારસલ સુક્યાં છે ને

તેમાં કીમતી દાગીના છે, વાસ્તે તું એમ લાકડીઓ બોકીને આંધર પાડશે તો હું તુંને કેહું કે હું તે ભરાવી લેવશ. એક તો મારી નવી પાગડીના બોક્સ છે, ને મારી ખાત્રી છે કે તે તં છુંદી નાંખ્યો હોશે. પેલા બાહર ઉભેલા દેવાનાને શું છે? તે તો કાઢ એવો દેહકાંણી જણાય છે કે તે તો કેહશે જે પાઘડીનો બોક્સ ખી ઉઘાડીને બતાવ, કેમકે તેમાં ખી એના પોરયાને સાંત્યો હોશે!” અને અહીં માંણેકજી માસ્તરનું પાકીને પલેકર થઇ જાય તેમ પેસી ને મંચી બેહુ પેટ પકડીને હસવા લાગ્યા.

માસ્તર તો આ ઇનસલ્ટથી જાંણે ગુસ્સાથી ઘેલોજ થઇ ગયો. તે તો ગાડી આગલ હાથ ને પગ પછારવા લાગ્યો, ને તે બંનેને યા તો ગાડીમાં ધસીને મારવા અથવા તો બાહર ઉતરીને તેના ગુસ્સાનો સ્વાદ ચાખવાનો એલેજ આપવાની તેણે દોડધામ કીધી; પણ હવે વહી ગાડે વચ્ચે પુરાયો. “આએ ગાડીમાં કોઈ તમારો પોરયો છેજ નહીં,” બીખાજીયાની બેસુમાર ધીરજ વચ્ચે ગાડીમાંથી ગાડે પાછો બાહર જતાં કહ્યું, “ને તમારી ગરબમાં નાહુક મારી ત્રેન લેટ થઇ ગઇ. ચાલો ખસી જાઓ—” ને હવે તેણે ગુસ્સામાં બારણું અંધ કરી ત્રેન ઉપડાવાની સઘલી દોડધામ કરી.

પણ માંણેકજી માસ્તર હજી તે ગાડી આગલથી હકયો નહીં તેને એમજ લાગ્યું કે અદી (બીખાજીયા) એજ ગાડીમાં હતો, ને તેને મંચી કરાકરી ને પેસી કમરકાકરીએ સાંત્યો હતો. એમ છતાં હવે ગાડી ઉપડતીજ હતી એટલે તે લાચાર હતો, ને પોતાની હાર ને ફેસ્તો થયલો જોઇ તે વધારે ખીજવાતો હતો. “બચ્યાજીઓ,” તેણે ગાડી ઉપડતાં ગુસ્સાની બરાડ મારીને કહ્યું, “મારી ખાત્રી છે કે તમે તે પોરયાને કેડે સાંત્યોચ.”

“હા, હા, આવ લેઈ જા, મારાં ગજવાંમાં છે,” પેસીએ રકાશ કીધો.

“અરે નહીં, નહીં, મારી ઓટીમાં છે, આવ લે,” મંચીએ કહ્યું, ને પછી તેજ વખતે ગાડીએ ચાલવા માંડ્યું એટલે “હુરયો!” “ફેસ્તો!” “એહેરો!” “રકાસ!” વગેરે ફતેહની કુમકથી બોલો બોલી માસ્તરને તે બંને રમુજ પારસીઓએ જખમાવીને ગુસ્સાથી ઘેલો બનાવી મેલ્યો.

ખીજ પલે ત્રેનનો ધસારો પાછો જારી થયો, ને માસ્તરને પછાત નાંખી ફતેહમંદ બીખાજીયાને લઇને તે ગાંડો હાથી પવનની પીઠપર દોડવા લાગ્યો.

ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ ! !

“કોઇ છેકળ ચરેલો મુવેલો દેખું,” ગાડી ઉપડી ગયા પછી પેસી કમરકાકરીએ હસીને કહ્યું. “ખાંતેખરાખતે અકકલ નહીં કે વરી ગારીમાં કોઇ પોરયો ભરાયો હોય તો આટલી ગરબર થાય તો બી મલી નહીં આવે ?”—ને અહીં તે એક હસવા પડ્યા.

“હા, પણ તમારી નવી પાઘડીનું કેમ ?” મંચી કરાકરીએ યાદ આપી. “પેલા નખખોદ ગીયા ગાઉં ભચાભચ લાકડીઓ ભોંકી તે—”

“અરે હારે યાર,” પેસીએ કાંધક ફીકરમંદ થઇ કહ્યું. “તેની તો મને કાંઈ યાદજ નહીં રહી—લાવની બાકસ જોતે ; અરે પણ રાખ ભાઇ, તે બાકસ તો હવે મને યાદ આવેચ જે મેં તો આપણું માથા ઉપરની બેઠકપર મુકયોચ—આપરી બેઠકની તલે નથી મુક્યો.”

“પણ ત્યારે તલે કાંધ સામાન હોવો જોઈએ,” મંચી કે જે બીખાળ્યા ભરાયા હતા તેજ બાબુની બેઠકપર બેઠો હતો તેણે અંદર ખુટની એડ મારીને કહ્યું. “જોવની મારા પગને કાંધ પોચું પોચું લાગેચ. કાંઈ બી તલે છે ખરું.”—ને તે કમખખતે ભચાભચ લાતો મારી તે “પોચું પોચું” શું છે તે પારખવા કોશેશ કરી !

આ વલી નવું દુઃખ હતું. તે “પોચું પોચું” તો વાંચનાર જાણે છે કે કોઈજ નહીં પણ બેસુમાર સંકટો ને હાંદેશાઓથી પોચા પચક થઈ ગયલા આપણા બીખાળ પોહોંચાળ હતા. ગાઉં ભચાભચ ભોંકેલી લાકડીઓથી તેવણનાં પાંસરાંમાં આંધરાં તો પડીજ ચુક્યાં હતાં, ને વલી જાણે હજી કાંઈ બાકી હોય તેમ મંચી કમરકાકરી પોતાની લાતે લાતે તેવણનો અંદર ખુરદો કરતો હતો.

કેહેવતમાં છે કેની કે પડતીપર પચાસ !

“નહીં તમારા સમ,” પાંચ પંદર લાત મારી ખાત્રી કરીને મંચીએ કહ્યું, “હું ખાત્રીથી કહુંચ કે તલે કાંધ છે ખરું, ને આપરે તો કાંઈ અહીં મુકયુંજ નથી ત્યારે છે શું ?”

“પણ ત્યારે વાંકો વલીને જોની, તુંબી મારો ભાઈ !” પેસીએ સલ્લાહ આપી.

એ ઉપરથી હવે મંચી વાંકો વલ્યો, ને બેઠકની ઝાલર ઉંચકી જોયું નહીં જોયું કરીને મત આપી દીધું, “અરે કોઇનો કુતરો છે. કોઇ વીસરી ગયલું છે”—ને એ ગમતપર તે એક

ધુમ હસવા પડ્યા, જે પછી સીસોલી ફેરીને અને પુચ પુચ કરીને તે કમનસીબ “કુતરા”ને તેઓ બાહર તેડવા લાગ્યા !

ગરીબ બચારા બીખાજીયા ! તેવણે જોયું કે હવે તો બાહર નીકલીને પ્રગટ પડ્યા વના છુટક નથી, ને તેથી હવે તેઓ ધીમે રહીને બાહર આવ્યા.

“બાપરે એ તો કોઇ પોરયોજ દેખુ !” કમરકાકરી ને કરાકરીએ એકજ સહાદે એકજ દમમાં બીખાજીયાને જોતાંજ ગભરાત ને ખરેખરી અચરતીમાં બુમ પાડી દીધી.

અને બીખાજીયાનું કોડું કેવું હતું ? તેવણુ કોલસાથી કાલા સાદી થઇ ગયા હતા, ને તેલથી લટરપટર થયલા હતા. તેવણુના કપડાંપર ધુલના લેપરા હતા ને તેવણુ ફેરોસાન ફેરોસીન બેહેક મારતા હતા !

બીખાજીયા કાંઇ બોલ્યા નહીં—બોલી શક્યાજ નહીં, પણ આજીજના કાલાવાલાથી હાથ જોરી તેઓ સાંમને ઉભા રહ્યા.

પેસી કમરકાકરી ને મંચી કરાકરીની અચરતી આખર થતાં તેઓને આ દ્વારસમાં એટલી રમુજ લાગી, કે બંને ફક્ત પોત-પોતાની સીટ પર અઢેલાઇ પડી નાંખમાંથી ને આંખમાંથી પાણી નીકલી પડ્યાં લાંબેર પેટ ધરીને હસ્યા !

“ઓ તારો બાપ મરેરે !” પેસીએ જેમ તેમ હસવાનું થો-બાવી દમ ખેંચતા કહ્યું, “પોરયા તું તો કોઇ સેહેતાંનનો સેહેતાંન.”

“નખખોદ ગીયો કરારસે અંદર ભરાઇ રહ્યો, ને નાહેક આપરે પેલા માસ્તર સાથ લરીને મરી ગીયા,” મંચીએ ધુમ હસતાં કહ્યું. “ઓ બાપરે, હસતાં હસતાં મારે તો પેટ ખી દુઃખી આવું.”

“શેડ્યાઓ માફ કરજો, મેં તમોને કાંઇ અડચણ તો નથી કરી ?” બીખાજીયાએ ખીલીતાં ખીલીતાં પુછ્યું.

“અડચણ ?” પેસીએ હજી હસતાં હસતાં કહ્યું, “નખખોદ ગીયો પેલા માસ્તર સાથે જુએસ લેવાઇ જતીતી ને અડચણની શું વાત પુછ્યે ? પણ ચાલ કાંઈ નહી ; માસ્તર ખી કોઇ બરો બાંગર ઉતો એટલે તે માહત ને ચાટ થયો તે મને તો ગમ્યું, કેમ મંચી ?”

“ખેશક, કોઈ દેહેકાંણી જેવો માસ્તર મુવેલો ઉતો,” મંચીએ કહ્યું.

“ ત્યારે તમે સાહેબો મને આવતાં સ્ટેશન પર પકડાવશે નહીં ? ” બીખાજીઆએ આશાવંત સવાલ કીધો.

“ નહીંજ; જ્યારે વગર જાંણવે અમે તારા તરફથી લરયા, ત્યારે હવે તો તુંને બચાવાની અમારી ખોદાયનાં ઘેર વેરની ફરજ છે,” રમુજ પેસીએ કહ્યું.

“ માસ્તરે આગલનાં સ્ટેશનો પર તાર કીધો હોશે તો મને ત્યાં કોઈ પકરવા આવશે ? ” બીખાજીઆએ ધાસ્તી બતાવી.

“ પોરબો જબરો બાહોસ છે,” મંચીએ કહ્યું, “ પણ તું કાંઈ ફીકર ના કર. હવે અમો તુંને બચાવી લઈશું.”

તે પછી તે સ્કુલમાંથી કેમ નાહાડો તે બધી વાત તેઓએ પુછી, ને બીખાજીઆએ એક ખોટું કારણ અડાવી દીધું. વાંચનાર જાણે છે કે આ બંને પારસી શેઠયાઓ એ બીખાજીઆના જાણીતા ને માનીતા કલબ ક્રેડ થતા હતા, પણ બચારા બીખાજીઆ એટલા આશક્રયા કે પોતાનાં સઘલાં કમનસીબની વાત તેઓ આગલ ખરે નામે વીગતે બ્યાંન કરવાને તેવણની છાતીજ નહીં ચાલી. એટલા વાસ્તે તેવણ દેખાતા હતા તેવા કોઈ જાણે નાંધલા છોકરાજ હોય, ને તે છોકરો માસ્તરના જીલમથી સ્કુલમાંથી નાહસી આવ્યો હોય તે હપે ને તેવા દેખાવથી તેવણે સઘલો પોતાનો હેવાલ કહ્યો.

પણ એકવાર સ્કુલમાં મુક્યા પછી શી શી આપદા નડી હતી તે—પેલા દુકાણદારને ત્યાં થયલી જીલ, પેલી જરૂરી દોસીએ કરેલી અડચણ વગેરે વગેરે અવલથી આખેરવેર સઘલું ખરું કહ્યું, ને તે સાંભલતાં પેસી ને મંચી જે પેટ પકડીને દસ્યા તેની હદ નહીં હતી.

હવે તેઓએ તેમને તેમનું નામ પુછ્યું, તે બીખાજીઆએ સમયસુચકતા સાચવી એક ભલતુંજ નામ થોકી દીધું. ત્યાર બાદ તેઓએ પોતાના ‘પેટપ્રુલ્યા’માંથી અશ કાઢી બીખાજીઆને દ્રેસ કીધા, ને મોટું ધોવરાવી બાલ હોરી સફાઈદાર કીધા. એમ કાં કીધું તે આગલ સમજશે.

આગલનાં સ્ટેશન પર ગાડી ઉભી રહી ત્યારે સ્ટેશન માસ્તર દરેક ગાડી તપાસતો આવ્યો. સારાં નસીએ તેની સાથે પેલો ગાડું નહીં હતો. બીખાજીઆવાલી ગાડી આગલ આવી તે સ્ટેશન માસ્તર થોબ્યો, ને પુછ્યું, “ સાહેબો આએ છોકરો તમારો છે ? ”

“ એટલે ? ” પેસીએ ખડખડ હસીને કહ્યું, “ એ તે કેવો સવાલ ! જાંચું સાંભરેય કે ? ” તેણે ભીખાળ્યા ગમ ફરીને કહ્યું; “ આએ માસ્તર તો કેહજે તું કાંઈ મારો દીકરો નથી. ”

“ નહીં, હું માફ માંચુંય સાહેબ, પણ મને એક તાર મલ્યો છે જેમાં આ ગાડીમાં એક નાહસી આવેલા છોકરાની જુસ્તેજો કરવા જણાવેલું છે, ” તે સ્ટેશન માસ્તરે ખુલાસો કરીધો.

“ તે હોશે, ” પેસીએ કહ્યું, “ પણ તેથી મારા દીકરાનો હું આપ નહીં થાઉં એમ તમે કેહેવા માંગોય ? એ તો મારો પોતાનો દીકરો છે. તે પોરયો કોઈ બીજો હોશે, આગલ પાછલની ગાડી તપાસો, મારા ભાઈ તમે બી ! ”

તે સ્ટેશન માસ્તર હસ્યો, નમ્યો ને આગલ ચાલ્યો.

ભીખાળ્યાપરનું આ સેવટનું વીધન વહી ગયું.

અંતે મુંબઈ આવ્યું, ને પેલા બંને પારસીઓએ એક વીક-ટોરીયા મંગાવી તેમાં ભીખાળ્યાને બેસાડી આપ્યા, એટલું નહીં પણ ‘ ગાડી ભાડાં’નો ભોંડસ કરીને એક રૂપ્યો આપ્યો. એ ઉપરાંત તે બંને જણે પોત પોતાના કારડો આપ્યા, ને કહ્યું, “ એ કારડો ઘેરમાં તારા બાપાને બતાવજે, ને જો તેવણ અમને મલવા માગશે તો અમે ખુશીથી મલશું. તું માસ્તરના બધા જુલમની ને રસ્તા પર તેં જે જે ખમ્યુંય તેની વાત કરજે. ચાલ જ, સાહેબજી— ” અને ભીખાળ્યાની ગાડી ઉપડી ગઈ.

તે પારસીઓ આગલથી ગાડી ઉપડી જવા પછીજ ભીખાળ્યાએ ગાડીવાલાને પોતાના બંગલાની ખરી ઇધાંણી આપી, ને ફતેહની ખુશાલીથી છલછલ થતાં જગરે તેઓએ ગાડીને પોતાના મુખારક મુકામ તરફ હંકાવી.

ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ !! શેઠ ભીખાળ પોંહોંચાળની જખરાજખરીની ફતેહ !!!

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ભીખાળ્યાનો સગો.

ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ ! શેઠ ભીખાળ પોંહોંચાળની જખરાજખરીની ફતેહ !!!

ભીખાજીયા અંતે ઘેર પોંદ્યા. ઘેર તરફ જતાં તેઓએ દુરથી જોયું કે ઘરમાં કાંઈ ખાણીપીણીની—નાચરંગની ધમાલ હતી. જેમ જેમ આગલ જતા ગયા તેમ તેમ તેઓનો એ શક મજબુતી પકડતો ગયો, અને છેલ્લે તેઓએ ગુસ્સાથી રોરો ધુજતાં જોયું કે તેવણનાંજ ઘર આગલ ગાડીઓની એક મોટી ડુંભેલી હતી.

ત્યારે આ પારટી ફારટી તેઓનાંજ ઘરમાં હતી તેઓનાંજ પૈસાની પાયમાલી અને ખોદારીની આંખે સાદ્દત હતી ! ભીખાજીયા જાણતા હતા કે એવી ખાણીપીણી અને નાચરંગ તો રોજનાં તે ઘરમાં ચાલુ હતાં, અને ત્યારે જે ટુંક અરસામાં તેઓ ખોદાર જઈ આવ્યા તે અરસામાં તેઓના અવતારમાં લુચ્છા અદીએ તેવણની દોલતની કેવી ધુલધાંણી ડીધી હશે તેનો તે બચાર દોસાણને ગંભીર ભય થયો. તેઓ ઘોડાઓની લાતથી તેમજ કાંઈ કોઈ ઘોડાંઓનાં દાપાં ભરવાથી બીહતા બીહતા ગાડીઓની વચ્ચે યમને ઓટલા તરફ પોંદ્યા, પણ તે મોટા ઓટલા ઉપર ધામધુમની સઘલી ધમાલ હતી, વારતે તે રસ્તે દાખલ થવાનું જેરસલામતી ભરેલું સમજી તેઓ પાછલે આરણે ઘેરમાં ગયા. તે બાબતની અલગી બંધ કરેલી દાદરઆરી ઉંઘાડીને તેવણ માલપર ચાલ્યા અને દાદરની અંધ વચ્ચે જમને તે બંધ દાદરનાં પાટીયાંની ફાટમાંથી જોયું તો નીચલા આગલા હોલમાં ભબુકદાર રોશણી વચ્ચે એક મસ મોટી મીજલસ બેઠેલી હતી, અને તેની સાંમે રાંડનો નાચ થતો હતો.

પણ સૌથી સેતમકારક—સૌથી વધારે અફસોસ કરવાળોગ તો એ હતું કે તે આખી મીજલસ લગભગ સઘલી અદીના જેવા ચીખાવલા ચીલખુલીઆઓની બનેલી હતી. એ બધા ચદનચાઇ ચેરાઓ વચ્ચે દાહ્યા પાકા દેખાવનો ખુન્નેગ તો એકજ—ફક્ત અરદેશરજ જણાતો હતો, અને તે બી તેનો ખુધાપો કમકમે તેવી ચદનચાઇ રમતોમાં મશગુલ હતો !

ભીખાજીયા એ દેખાવ તામોસ કરી શક્યા નહીં, અને તેથી તેપર આડી નજર નાંખી ગુસ્સાની એક ચીચ્યારી સમેત તેઓ ઉપર જતા રહ્યા.

ત્યાં તેવણના પોતાના એક સુખદાયક આરડામાં એક લાંબી નેતરની ઈજીયેરપર દારની કેફમાં અરધો ચકચુર બનેલો એક પારસી લાંબો યમને પડેલો હતો, અને તેની પાસેની એક તીપાય

ઉપર શ્રેન્દીની તથ્યું આવેલી એક ખાટલી અને એકાદ બે સોદાવાતરની ખાલી સીસીઓ પડેલી હતી.

તે તદન એશ કરતો પડેલો હતો. જાંણે આપનાં ઘરમાંજ હોય—દુન્યાદારીની તમામ જાંજલોથી વેગલો અને મોકલો હોય, અને વધી વધારે—સદા પૈસામાં તે પોખાયલો હોય તેવા રાખથી તે પડેલો હતો.

ભીખાળ્યાએ તેને તરત ઓલખ્યો. તેઓએ તેને ઘણાં વરસો સુધી જોયલો નહીં હતો, અને તોખી આજે એક વાર તેને જોતાં તુરત ઓલખી લેવાને મુશકેલ પડ્યું નહીં. તે કોઈજ નહીં પણ અદીનો મામો—તેવણની પોતાની મરનાર મોહરદારનો ભાઈ હતો.

ભીખાળ્યાએ તો તેને નીવારી મેલેલો હતો. તેની ચાલ સારી ન હતી. તે ખરચાલ, ઉડાઉ, કરજાદાર, વ્યસની, કુછંદી હતો વાસ્તે ભીખાળ્યાએ તેનો પગ પોતાનાં ઘરમાંથી સદાસુધીનો કાઢેલો હતો, અને તોખી તેવણની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તે તેવણનાં મકાનમાં પગ પેસારો કરવા ફાવી ગયો હતો, તેથી તેઓને જેટલું દુઃખ તેટલી અચરતી ખરપા થઈ.

તેનીપર તો ભીખાળ્યાને એવડો ખાર હતો. તેઓની સઘલી ખરાખીતું મુલ—તેઓ ઉપર જે હજારો હાથ વેહલા, એસુમાર સંકટો અને લખોલાખ વેદનાઓ યુજરી તેનું અવલ મુલ જે પાંચનાર યાદ કરશે તો તેજ હતો. તે ચીનથી પેલો સેહતાનીઅત પથ્થર લાવ્યો હતો, અને તેના તે પથરાનાં જાદુની ખીનમાહીતગારીએ ભીખાળ્યાનો ઘાંણ કાઢ્યો હતો.

કાગનું એસવું ને તારનું પડતું સાથે થયું. ભીખાળ્યા પથ્થરના પ્રતાપે રકુલમાં ધસડાઈ ગયા તેજ અરસામાં તે ફરી એક વાર ભીખાળ્યાની દયા ચાહવા તેઓનાં ઘરમાં આવ્યો હતો, અને તેનાં એસુમાર પાપોની ખીનમાહીતગારી વચ્ચે નાધલા અદીએ તેને ખરાં દીલનાં આવકાર સાથે ઘેરમાં રાખ્યો હતો, જે પછી તેણે જોઈ લીધું કે આગલા ભીખાળ્યા અને હાલના ભીખાળ્યા વચ્ચે ઘણો તફાવત હતો, અને એ ફેરફાર (જેમ ભીખાળ્યાના સઘલા દોસ્ત આસનાવોએ માન્યું તેમ) તેણે પણ એક જાતનાં ભીખાળ્યાનાં ઘેલાંપણાંથી થયેલો ધારયો.

તેને આજની પારટીમાં ગમત નહીં લાગી હશે માટેજ તે આજે ઓરડાનાં એકાંતમાં પેટ ભરતો દારૂ ધીચવા એકલો આવી પડેલો હતો. તેને ચેરાં છોકરાંઓની ઘેલીચેરી રમતમાં સ્વભાવીક રીતે ગમત મલી શકી નહીં, અને તેથી તેઓ સાથે વખત ગાળ્યા કરતાં એકાંતમાં દારૂની બાતલી સાથે ગમત કરવાનું તે લુચ્છા આસામીને વધારે અનુકુલ આવ્યું હતું.

તેને જોઈને બીખાજીબાનું તદન પાકી આવ્યું, અને તેથી તેની આગલ ગુસ્સામાં જઈને કહ્યું, “ સાહેબ, હું જોઉંચ કે તમોએ ઠીક એશ માંડી છે.”

અદીનો મામો (જેનું નામ દીનશાહ હતું) તે આ સાંભલતાં ચોકચો, અને બીખાજીબા બણી જોયું, પણ તેણે તેમને તરત ઓલખ્યો નહીં, એટલે ઠુંડે કલેજે કહ્યું, “ હા મારા જવાંન દોસ્ત, તું ધારેચ તેમાં તું ભુલતો નથી. આપણે અહીંયાં પારકે પૈસે દીવાલી કરીએચ.”

પારકે પૈસે દીવાલી કરવાની નશ્ત બેહાદ જે દીનશાહે બાહાલ રાખી તેથી બીખાજીબાની આંખોમાં ખુન વરસયું, પણ તેઓએ પોતાનો ગુસ્સો જેમ તેમ વાલી દીધો. તેમના દુશમનો ધણા હતા, અને હમણાં જ્યારે તેઓને દોસ્તની ગરજ હતી ત્યારેજ નવા દુશમનોને વધારીયા જવામાં તેઓએ ધણી ગેરસલામતી જોઈ! એટલા વાસ્તે તેનીપર ગુસ્સો બતલાવવાને બદલે પોતાની ગરજે તેને મલી જઈ તેને સધલી ખરી વાત કહી દેવા, પોતાના વીશ્વાસમાં લેવા અને પોતાના બાબમાં સધલું સમાધાન કરવાની મદદ ચાહવા તેઓએ ઠડાવ કીધો. “તમો શું મને ઓલખતા નથી, દીનશાહ ?” એટલા ઉપરથી તેઓએ તેને પુછ્યું.

“ ખચ્ચીત નહીં,” દીનશાહે જવાબ દીધો. “ મારા પેલા ચગડોલ સગા ખુધા બીખાજીબાના તારા જેવા ચેકુસ ફેન્ડો તો કીરીઓની પેઠે નીસલા ખણુમાં કકરી વકરી જાએચ, માટે તે બધાઓને હું ક્યાં ઓલખવા જાઉં ? ”

“ તમો ભુલ કરોચ,” બીખાજીબાએ કહ્યું. “ મને બરાબર જોવો ; તમો મને ઓલખશો. હું તમારો સગો થાઉં છું.”

દીનશાહે લગાર વધારે આંખ ઓલી, ને બીખાજીબા તરફ ટીકી ટીકીને જોયું, જે પછી તે ઇઝીચેરમાં ચમકી ઉઠ્યો. “ હા,

ઓલખ્યો,” તેણે કહ્યું. “તું તો મારો બાણજો અરદેશર દેખું; મેં તુંને ઘણાં વરસપર જોયલો, એટલે તારી સુરત મારાં ધ્યાનમાં તુરત આવી શકી નહીં. મને તારીપર મામા તરીકે હેત ઘણું જુટેય, પણ તારાં દીલ બધું પરસેવાથી લપેટાયલું છે એટલે ખોદાને વાસ્તે કોટી કરવા આવવાના અખાડા કરજે. પણ દુકતા તું અહીં ક્યાંથી! તું અત્યારે તો તારી પુણ્યાની સ્કુલમાં ઘોંટાઘ ગયલો હોવો જોઈએ?”

“હું સ્કુલથી નાહસી આયો,” બીખાળ્યાએ ગમખાર સાહદે કહ્યું.

“હં: એમ? સાખાશ? એવા લતખત પોરીયા મને ઘણા ગમે,” દીનશાએ હસીને કહ્યું. “તું ત્યારે જલદીજ તારા બાપપર દોર સુકાવશે.”

“તે બધું હોશે,” બીખાળ્યાએ કહ્યું, “પણ મારે તમોને વીશ્વાસમાં કાંઈ છુપી વાત કેહેવીય. જો હું તમોને કેહું કે તમે જે મને જોવોય તે હું નથી, અને હું પોતે હું છઉં તો બી હું પારકા છેઉં તો તમો માનશો નહીં.”

“ખચ્ચીત નહીં,” દીનશાએ કહ્યું. “પોરીયા તું એ શુ પેતરા લઈ આયોય? તું છે તોબી તું નથી એટલે?”

“હું એમ કેહેવા માગુંય કે હું અરદેશર નથી, પણ બીખાળ્યા પોતે છું,” બીખાળ્યાએ ઘણીજ ગંભીરતાથી કહ્યું.

દીનશાહ તે સાંભલી પેટ ધરીને હસ્યો, ને કહ્યું—“હં: એમ? તું જાણે તારા બાપનો દીકરો નથી, પણ તારા બાપનો બાપ છે, એમ કેની? તારા જેવો હસમુખો સેહેતાન બી મેં કોઈ દાહરે કોઈ જોયો નથી.”

“હું તમોને કસમપર કેહુંય કે હું વરસોપર છોકરાની ઉમ્મર તો પસાર કરી ગયો. છેલ્લાં પખવાડીઆંપર હું એક જમ્ક આસામી હતો, પણ આજે એક કમનસીબ એતેક્ષકથી તમો મને જુવોય તેવો બની ગયો છું.”

“ઘણુંજ સરસ, ઘણુંજ બાહોસ,” દીનશાએ ધુમ હસ્તાં ટકોર ચલાવી.

“હેમક!” હવે બીખાળ્યાએ ગુસ્સો બતાવ્યો, “તું મને તારા ઠાથી ઉશકેરીને ઘેલો કરી મેલશે. તુંને જોવાની આંખ છે

કે નહીં ? શું હું એક નાના પોરીઆની પેઠે બોલુંચ અથવા વર-
તુંચ ? પણ નહીં, સખર ! હું કેહુંચ તેવો બાતેનમાં ઘરડો છું
તેની તુંને ખાતરી આપવા એકાદ બે આગલી યાદ તુંને હું આપશ.
તુંને યાદ છે કે ભીખાજી પોહચાજીની સહી કરીને—ખોટી સહી
કરીને તેં ત્રેવીસ વરસની વાતપર બેંકમાંથી એક ગન્નંવર રકમ
ઉપાડી હતી, અને તે તારી ઠગાઈ અજવાલામાં આવતાં જ્યારે
મેં તુંને સપડાવી દેવા કાઢ્યો ત્યારે પગપાણીથી અને કાલાવાલાથી તેં
તારી મરનાર બેહેનની દયા ઉસકેરી મારી મારી મેલવી લીધી હતી ? ”

પોતાનાં ભયંકાર પાપ ની આ ગદ્ય ગુજરીની આવી યાદ થ-
તાંજ દીનશાહ તદ્દન શીકકો પડી ગયો, અને ખુરસીપરથી ચમકીને
ઉભો થયો. “ નીચ કુતરા,” તેણે ગુસ્સાથી બેંચાઇ જતી જ્યાંને
કહ્યું, “ એ વાત તુંને તારા બાપે કહી દીધેલી હોવી જોઇએ.”

“ બાપે કહી ? ” ભીખાજીબાએ હવે ટકોર ચલાવી. “ બાપ
કેટલુંક કેહે ? બધી તારી આગલી પાછલી યાદો તું માગશે એટલી
હું આપી શકશ. તારા સીતારને ઘેરની મોટી ચોરીની વાત—”

“ ચુપ ! ” દીનશાએ ચમકીને ભીખાજીબાનું મોઢું પકડ્યું. “ હવે
હું આએ તારી વાત માનુંચ, પણ એ કેમ અને તે હું સમજી શકતો નથી.”

“ તે બી હું તુંને સમજાઉં,” ભીખાજીબાએ કહ્યું. “ તું ચીનથી
એક જાદુઈ પથરો લાવ્યો તે તુંને યાદ છે ? ”

“ હા મને યાદ આવેચ,” દીનશાએ કહ્યું. “ એક ચીનાએ
મને એક પથરો આપીને તેમાં જાદુ છે એમ કહ્યુંતું ખરું, પણ
તેવી હેમકાત મેં કાંઇ માની હતી નહીં.”

“ તે હેમકાત નહીં હતી,” ભીખાજીબાએ ઘણાં દુઃખથી કહ્યું,
અને પછી તે પથરાનાં પરીણામમાં પોતાનાં ઉપર ગુજરેલી સઘલી
કાંઠાંણી—તેઓ કેમ અરદેશરનો અવતાર પામ્યા હતા તેની વીગતો
સુધ્યાં—તેની પાસે બેસીને અવલથી આખેર વેર તેઓએ જ્યાંન કરી.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

નવા જોખમો.

દીનશાહની તે વીમતે વાત ને કાંઠાંણી સાંભલતાં ખાત્રી થઇ
ગઇ, મગર તે દોસાજીના મજકુર ફારસ માટે તેનાથી પેટ ધરીને.

હરયા વના રહેવાયું નહીં. વધી હવે તે રમુજ આખર થતાં તેને બીજો બી એક ધરકો પડ્યો. તેણે જોયું કે તેનો બનેલી ઘેરમાં નહીં હતો તેથીજ તે આ સાહેબ સોખ મોજમજાહમાં રહી શક્યો. હતો, પણ હવે તે ખરેખરો દોસો જો પાછો આવ્યો તો તેને તે ઘેરની ભોંય ભારી પડી જવાની. અને તેથી લાંથી જલદી પાંણીચું પકડવાની બી તેને ધણી શીકર થઈ.

“વાર,” તેણે હવે ધીમે ધીમે દાઢી પસારતાં કહ્યું, “ધારો કે હું તમારી એ સઘલી હકીકત સામ્મી માનુંચ તો તમો મને શું કરવા કેહોચ ?”

“એટલુંજ,” બીખાજીઆએ કગલીને કહ્યું, “કે મેં તારાપર જે હેસાનો કરેલાં હોય તેના અવેજમાં તું મને મારું અસલ રૂપ ને હક અદીને સમજાવીને પાછા અપાવ.”

“ને પછી ?”

“ને પછી હું અસલનો બીખાજીઆ થવશ, વરી બીજું શું ?” બીખાજીઆએ અચરતીમાં કહ્યું.

“હા, પણ મારું પોતાનું કેમ ?” દીનશાહે પાધરો સવાલ કર્યો.

“હં: હા, તારું ?” બીખાજીઆને સુધ્ધ આવતાં નેવણુ આનાકાંનીથી બોલ્યા, “તારું તો એમ કે તુંને આએ ઘેરમાંથી જવુંજ પડશે. તુંને મારાં ઘેરમાં ઉભો નહીં રાખવા મેં દસમ લી-ધેલા છે તે તું કાંઠાં નથી જાણતો ? તે કરતાં જો બસો પાનસો કાંઈ પ્રમાણીક રોજગાર માટે જોઈતા હોશે તો તુંને એક વાર હું આપી છુટશ.”

“મેહુરયાંની,” દીનશાહે ટુંકમાં—ટકોરમાં કહ્યું, અને પછી તે લુચ્છાએ કોઈ રીતે પેલો એજમતી પથરો પોતે પડાવી લેઈ તે બંને આપ બેટાને રવડાવી આ મોટાં મકાંનનો પોતે માલેક થઈ બેસવાનો મનમાં ઉતાવલે પલાન રચવા માંડ્યો.

“બીખાજી શેઠ,” અતે તેણે કહ્યું, “જોકે મને તમારા જેવા બુચાજી સાથે દાહી દાહપણની વાતો કરતાં તો શરમ લાગેચ, પણ તમારી બુજરોગીને ખાતર મને સાંભલી લેઓ. તમો ધારો કે તમો મારી જગ્યાએ છેઓ (કેમકે તમોને લોકોના અવતાર ધારણ કરવાનો તો જાણે અબ્યાસ ને અનુભવ યથજ સુક્યો છે,) અને પછી તમો વીચાર કરો કે જે સુખમાં હું અહીં હાલ છેઉ તેમાંથી

હું તમોને કાઢી મેલું તો કેવું લાગે ? એટલા વાસ્તે ડુંકું ને ટચ એ કે હાલ જે ચાલેય તેજ દુરસ્ત છે, ને અમારે તમોને કરી મદદ કરવી નથી, વાસ્તે માફ કરવું. તમારા દીકરાએ મને આ મકાન જીવું જાગું ત્યાંવેર વાપરવા કહ્યુંય એટલુંજ નહીં, પણ જેમ કહ્યુંય તેમ તે પૈસો ખરચેય ને હું નચાઉંય તેમ નાચેય. એવો એક બી સટો નથી જે અમો નહીં કરતા હોઈએ, ને પૈસા ખાટતા કે ગુમાવતા નહીં હોઈએ. યાહોમ, આએ તર કે પેલી તર ! તમારી કાંની તમારો દીકરો દોઢીઆંને સુંગી સુંગીને ઉંચું કરતો નથી, પણ જ્યાં દોઢયું ખરચવું હોય છે ત્યાં રૂપીઓ પટ ખરચી નાંખીને ઉભો રહે છે. એવા આદમી તમારા સેવકને ઘણાજ પસંદ છે, તે તો તમોને રોશણ છે.”

આ નજીસ નફ્ટ ભાશાંણુ બીખાજીખાએ છાતીપર પથ્થર મુકીને સાંભળ્યું—અને તેવામાં અદી ઓરડામાં આવ્યો. તે પોતાના આપને તદ્દન નહીં ધારેલી રીતે ત્યાં આવેલા જોઈ ઘણાજ ગભરાઈ ગયો, ને પછી બીખાજીખાએ જ્યારે તાણાજાંણીના તેનાપર ધુન્નરા ચલાવ્યા ત્યારે તે એટલો ખીલીધો, ધુન્ન્યો ને ઓશકાયો કે આજેજ ચઈને બેસી રહ્યો.

પણ દીનશાહ તેની સાઈડે હતો. તે લુચ્છો તેને વાહી પટાવીને પથરો પોતે પડાવી લેવા માંગતો હતો, ને તેટલા વાસ્તે તેણે તેને છયોક બીખાજીખાની શરમ કીધાવના તેના આપની સામે ઉરકેરવા માંડ્યો, ને પથરો તેને પોતાને આપી દેવા લલચાવા માંડ્યો.

હવે તે ત્રણ વચ્ચે પથરાની હારજીતની મોઢેના બોલોની એક નાહતી જેવી જંગ થઈ, ને ત્યાર પછીજ અદીને ઘણા ગભરાતમાં માલમ પડ્યું કે તે પથરો તો ગુમાઇ ગયો હતો ! તેના ક્ષીઆલના છેરામાં એક પંચીગરે તે નાંખી આપેલો હતો તેમાંથી તે હમણાં જોવા ગયો ત્યારે સરી પડેલો જણાયો ને ખાલી ચાંપ રહી ગઈ હતી !

હવે ગભરાત વધ્યો—અગત કરીને બીખાજીખાનો ગભરાત ઘણાજ વધ્યો. તે પથરાનાં ગુમ થવાની વાત જાણી તેઓ એક સરદ હાથ મારી ફસદાઇ પડ્યા. શું તેઓ ત્યારે સદા એવા છોકરવાદી દેખાવના છોકરવાદી વેદનાઓ વચ્ચેજ રેહશે ?

તે પથરો ક્યાં ગયો હશે ! અદીએ યાદ કીધું કે તે આજની પારડીની ધમાલ માટે સેહેંકડો વખત બાહર જઈ આવ્યો હતો, અને ત્યારે શું તે બાહર કેટ પડી ગયો હશે ? તેમ હોય તો લોકોના ધગ તલે કે ગાડી ગાડાંનાં દબાણ તલે તે કચડાઈને લુકા ખી થઈ ગયો હોશે, ને ત્યારે બીખાજીયાનું સેવટ શું આવશે ?

એજ વખતે બાહરથી બારણું થોકવાનો સાહદ આવ્યો ને બીખાજીયાએ ધણાજ ગભરાતમાં તે સાહદ પીછાંપ્યો કે તે માસ્તરનો સાહદ હતો ! તે કમબખ્ત મારેલો હારેલો અહીંખી પણ આવ્યો !

બીખાજીયાએ ફરી એકવાર માસ્તરને સઘલી ખરી વાત કહી દઈ તેવણને તેના બસથી બચાવાને દીનશાહને ચરજ કરી, પણ તે તો બીખાજીયાનો કાંટો કાઢવાજ બેઠો હતો એટલે સામો તેવણનું પાકી આવે તેમ હસ્યા કીધો. હવે તેઓ અદીને પગે પડ્યા, પણ અદી પોતે એટલો ગભરાયો કે રખેને આ વખતે માસ્તરના હાથમાં તે પોતે સપડાઈ જાય વાસ્તે તે એક ચોરડાનું બારણું બંધ કરી બરાઈ ગયો !

હવે ત્યારે આપણા બીખાજીયાની સલામતી ખી ફક્ત બરાઈ જવામાં રહી હતી, ને તેથી ઉસ્કેરાયલા ગભરાયલા તેઓ ચચાર ફાંડયાં કુદીને કાતરયાંપર બરાઈ જવા નાહડા !

પ્રકરણ ૩૬ મું.

સુખી સેવટ.

પણ ત્યાં ખી તેમને કરાર ન હતો. તેઓ જાણે કે ત્યાં કોઈ નહીં હશે, પણ ત્યાં તેઓનો સૌથી નાહડો દીકરો મેહેલ્લી હતો. તે નાંધણું બાલક હતો, ને બીખાજીયાને જોતાંજ ભાઈ સમજીને વલગી પડ્યો.

“ઓ ભઈ, તમે તાંહાંથી આયા ?” તેણે તોતરી જ્યાંને ખુશાલી બતાવી. “પણ ભાઈ મારી પાઠ તઈં ચે—ધનું થરત ચે; દેઠરાઉં ?”

આ નવી આપદા હતી. બીખાજીને તેનાં બચ્ચાંજ નરી મરતાં હતાં. તેઓએ મેહેલ્લીને ધણો ખી પઠાવીને હેઠે કાઢવા માંગ્યો, પણ તે નાંધેલો દેવ પોતાની “ધણી થરત” ચીજ બતાવાને બજાઈ થઈ બેઠો.

અંતે તેને રાજ કરીને હેઠે કાઢવા બીખાજ્યાએ તેની “ઘણી થરત” ચીજ જોવા માંગી. “નહીં દેઠરાવતો,” હવે તેણે ઉલટી હઠ કીધી. “તું પારથ કે મારી પાઠ થું” એ.”

“અરે આપુ મારે નથી પારખવું,” બીખાજ્યાએ કંતાલીને કહ્યું, “તું નીચે જા, તારું માથું ના જીક.”

“નહીં નહીં, તારે તો દેઠરાઉં,” ખુચાને દયા આવી હોય તેમ તેણે કહ્યું, “જો !”—અને પોતાની મુંઠી ઉઘાડી બીખાજ્યાને પેલોજ-પેલોજ માંનીતો પથરો બતાવ્યો !

ઓ કેવી ખુશાલી !

“મને એ આપ દીકરા, જો મને આપી દે,” બીખાજ્યાએ ઘોંઘાટ નહીં વધારવા આસ્તેથી પટાવી કહ્યું.

“હા, મારો કૃતરો લેઠે તો હું રરી પરથ,” તે નાધલા સેહે-તાને સીગનલની એક ચીચ્યારી મુકીને કહ્યું.

“વારું ચાલ તું મને આપ ના,” બીખાજ્યાએ તેને પટાવ્યો, “તું હું કેહુંય તેમ જો એ પથરો હાથમાં રાખીને બોલશે તો હું એક તુંને પેપરમીટ આપશ.”

“પણુ તે તેવી પેપરમીટ ?” તે પોરથાએ કાલકરાર કરવા માંડ્યા. “દાણો આપથે કે અમથી પેપરમીટ આપથે ?”

“તુંને જો ગમે તે,” બીખાજ્યાએ કહ્યું.

“જોલાખી દાણો કે પીરો ?” વલી સવાલ થયો.

“આપુ તુંને ગમે તે લેજો,” બીખાજ્યાએ કહ્યું, “પણુ બોલ કે હું ઇચ્છું કે મારા ખરા બાવા પાછા બાવા થાય, ને અદી પાછો અરદેશર થાય.”

“હા, પણુ તે હું જો પેપરમીટ લેવઠ,” મેહેલ્લીએ કહ્યું, ને પછી વધાર્યું, “હું ઇચ્છું-પણુ ઓ ! હું તો વીઠરી ગીયો, થું બોલવાનું ?”

બીખાજ્યાએ પાછું બોલી બતાવ્યું.

તેજ બોલો-તેજ કીમતી બોલો તે બાલક નીરદોશ બોલાઈયાં તે પથરો હાથમાં રાખી બોલ્યું-ને “ઓ અરે બાવાધી ! એ તો બાવાધી છે. હમણું અહીં અદી હતો ને અદી તાંહાં ધીઓ. બાવાધી તમે તાંથી આયા ?” કરી તે બાલકે બીખાજ્યાની છેલ્લી સર્વોત્તમ કૃતેહની જાંબીનગીરી આપી દીધી.

હા પ્રીય વાંચનાર ! ભીખાળ્યા પોતે માંનીખી નહીં શક્યા, પણ દોડીને જઈને આરસીમાં ખાત્રી કરી કે છેલ્લા તેઓ જે પોશાકમાંથી ને જે જઘ્ઘીમાંથી બુવાંન પોરયા બન્યા હતા તેજ અસલ પોશાકના તેજ ગંભીર ટેકના-તેજ દમામવાલા બુબ્બેજી શેઠ્યા તેવણુ પાછા બન્યા હતા !

ફતેહ ! ! ! માહાભારત ફતેહ ! ! ! શેઠ ભીખાળ પોહોંચાળ પોહોંચાની જબરાજબરીની ને છેલ્લામાં છેલ્લી મોટી ફતેહ ! ! ! !

જ્યારે નાસીપાસી ને ખનાખરાખીની જલમાં ભીખાળ્યા તદન સપડાઇ ચુક્યા હતા, ત્યારેજ આ નહીં વધી રાખેલી નવાજેશ તેઓ પામ્યા. એ તેમનાં સુભાગ્ય માટે અમે તેમને આ તકે મુખ્યારકબાદી આપ્યે છીએ, ને એ મુખ્યારકબાદીમાં અમારાં સઘલાં કદરદાંન વાંચનારાંઓ ને આખી આલમ દીલોજાંનીથી ભાગ લેશે.

તેવણે પોતાના દીકરા મેહેલ્લીને આજે પેહેલીવાર પ્યારથી હાથમાં ઉપાડ્યો, ને ચાંપીને ઢોટી કરી એક બકી લીધી. બચ્ચાંઓ તરફનો આ એકદર બાપ આજે ઘણું સુધર્યો ને શીખ્યો હતો, ને તે સઘલા પેલા ચીનાના મંતરેલા જાદુઈ પથ્થરના પ્રતાપ હતા !

તે પથરો હવે વલી વાહી પટાવીને તેઓએ મેહેલ્લી પાસથી પડાવી લીધો, ને પછી પોતે જાતે જઈને બીજે દીવસે દરયામાં તે દુર ફેંકી આવ્યા ત્યાંવેર ચોક્કસ તેઓએ પોતાની તીજેરીમાં બંધ કીધો.

ત્યારબાદ ભીખાળ્યા માસ્તરને એકાંતમાં મલ્યા. જે નોકર પાસ માસ્તરને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો તે તેવણુનો ઠંડરાવનારો અસલી રોગ એકદમ પાછો આવેલો જોઈ દંગ થઈ ગયો. માસ્તર આવ્યો, મલ્યો, ને અદીની (ભીખાળ્યાની) રકુલમાંથી નાહસી આવવાની વાત વીગતે બ્યાન કરી. તે તેવણે જાણે કશું જાણુતાજ ન હોય તેમ ગંભીર દમામથી સાંભલી, ને પછી માસ્તરની જે જે કસુરો પોતે અનુભવી હતી તે એક અટકલ તરીકે રજૂ કરીને તેવણે તેને પાછો કાઢ્યો. તેઓએ ભરમ કાંઈ ખુલ્યો નહીં. હવે ખુલવાની જરૂરજ શી હતી ? પણ અદીને હવે તેની રકુલમાં મોકલવા સાફ ના પાડી, ને રકુલની તરખીયતનો વાંક-ખરેખરો વાંક બતાવી માસ્તરને ફફડતો ચટકતો પાછો રવાના કીધો.

હવે અદી બી આવ્યો. તેનામાં અચબુચ ફેરફાર થયો એટલે તે મોહત ચેલ્યો હતો, ને તેથી હવે પોતાના બુદ્ધેર્ગ વ્યાપને પગે પડીને તે માફ માંગવા આવ્યો હતો. બીખાજીબાને તેથી હવે તેના પર રહેમ આતી, તેને માફ કીધું, ને પેટમાં ચાંપ્યો.

પછી પેલા દીનશાહની વારી હતી. તેણે જ્યારે પાછું સઘલું સમાધાન થઇ ગયલું જોયું ત્યારે તે પોતાની સલામતી માટે ઘણો ગભરાયો, અને હવે વલી એક વાર બીખાજીબાનું પગ પાણી કરી તે ઘેરમાંથી તે સદા સુધીનો જતો રહ્યો.

બીખાજીબાને જોકે હવે અદીએ કીધેલો બગાડ સમો કરવાને ઘણી મુસકેલી પડી, ને પોતાના ટેક ને આબરૂ પાછાં હાથ કરતાં ઘણી જેહેમતો થઇ, પણ તે સઘલું અતે સમાધાન થયું, ને બીખાજીબા તે નામોસીની વાત છોડને બી જણાયા વના તેવણનાં સઘલાં સંકટોનું હવે સુખી સેવટ આવ્યું.

હવે તેઓ પોતાનાં સઘલાં શરજદોને ઘણા આહં છે—તેઓની તરખીયત ને તાલીમપર પોતે જાતે ધ્યાન આપે છે—અને હવે બીખાજીબા પોતાનાં સઘલાં કુટુંબ સાથે પોતાનાં મકાનમાં પોતાની જમીની વચ્ચે બી ઘણા સુખી છે, ને ખાઇ પીને મજા કરે છે, જે સઘલાં એક પથ્થરના પ્રતાપ છે !

સમાપ્ત.

જાહેર ખબર.

નીચલી ચોપડીઓ વેચવાની છે:—

“દેશજંગ દલેર.” (વારતા) વધારેલી કીંમત રૂ. ૧૧. ટપાલ ખર્ચે.)	
“ધીરજનું ધન.” (વારતા)	રૂ. ૧૧
“કાવલાની કાંઠાંણી.”—ભાગ ૧લો (વારતા) કીંમત રૂ. ૧૧	
,, —ભાગ ૨ જો (,,)	રૂ. ૧૧
,, —ભાગ ૩ જો (,,)	રૂ. ૧૧
,, —ભાગ ૪ થો (,,)	રૂ. ૨
“કાચા કાનની ખરાબી.” (નાટક)	રૂ. ૦૧
“બેહેરા બેહેલાકાકા.” (કર્સ).....	રૂ. ૦૧
“ખુશરો પરીચેહેર.” નાટકનાં ગાયણો	રૂ. ૦) =
“વફા પર જફા” (નાટક).....	રૂ. ૦૧
જુગાર નાટકનાં ગાયણો.....	રૂ. ૦) =

*** “સિપાહ બચ્ચાની સજ્જની” (વાર્તા) અને “જુગાર” (નાટક) ની તમામ નકલો ખપી ગઈ છે.

ઉપર લખેલી સઘલી ચોપડીઓ ઘણીજ રસીલી નીતી-માન અને વાંચવા જોગ છે, અને તે સઘલી તેના બનાવનાર પાસેથી કોટમાં ફીઅર રોડ ખાતેનાં તેઓનાં ઘરમાં લખવા અથવા મંગાવાથી મલશે, તેમજ અતરેના સર્વ જાણીતા બુકસેલરોને સાંથી બી મલશે.

